Міністерство освіти і науки України
Міністерство культури та стратегічних комунікацій України
Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна
Філологічний факультет
Центральна наукова бібліотека
Українська бібліотечна асоціація
Національна бібліотека України імені Ярослава Мудрого
Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського
Харківська державна наукова бібліотека імені В. Г. Короленка
Львівська муніципальна бібліотека
Видавництво Олександра Савчука (м. Харків)
Національна бібліотека Польщі
Польський Інститут у Києві
Відділ Європейських колекцій Британської бібліотеки

УКРАЇНСЬКА КНИГА: ДОСЛІДЖЕННЯ, ЧИТАННЯ, ЗБЕРЕЖЕННЯ

Матеріали міжнародної наукової конференції
м. Харків (Україна), 11–12 листопада 2025
Електронний ресурс

UKRAINIAN BOOK: RESEARCH, READING, SAVING

Proceedings of the International Scientific Conference
Kharkiv (Ukraine), 11–12 November 2025
Electronic resource

ХАРКІВ
2026

УДК 002.2(477)(063)
У 45

Затверджено до розміщення в мережі Інтернет рішенням
Вченої ради Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна
(протокол № 12 від 10 липня 2026 року)

У 45 Українська книга: дослідження, читання, збереження: Матеріали міжнародної наукової конференції (м. Харків, Україна, 11–12 листопада 2025 року) [Електронний ресурс] = Ukrainian book: research, reading, saving : Proceedings of the International Scientific Conference (Kharkiv, Ukraine, 11–12 November 2025) / уклад. І. К. Журавльова, К. А. Лискова ; ред. О. А. Яковенко ; бібліогр. ред. С. Б. Глибицька. [Електронний ресурс]. Харків : Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна, 2026. (PDF 183 с.)
URI https://ekhnuir.karazin.ua/handle/123456789/36288

У матеріалах міжнародної конференції «Українська книга: дослідження, читання, збереження» представлені статті, в яких доповідачі з України, Польщі, Великої Британії надавали історико-книгознавчий аналіз українським колекціям, що зберігаються в бібліотеках України та за кордоном, викладено методичні засади історико-книгознавчого дослідження стародрукованих видань як джерело історії книжкової культури, освітлено сучасний стан українських колекцій, також представлено досвід оцифрування українських колекцій та надання їх до відкритого доступу.

УДК 002.2(477)(063)

URI https://ekhnuir.karazin.ua/handle/123456789/36288

© Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна, 2026
© Автори статей, 2026

УДК 002(477):[021.61:004.9]:027.7:378.4(477.54-25)

УКРАЇНСЬКА КНИГА В ЦИФРОВОМУ ПРОСТОРІ: З КОЛЕКЦІЙ ЕЛЕКТРОННОГО АРХІВУ «eSCRIPTORIUM»

БАБІЧЕВА Олена,

заст. директорки
Центральної наукової бібліотеки
Каразінського університету,
м. Харків, Україна
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-6650-3060

ЖУРАВЛЬОВА Ірина,

директорка Центральної наукової бібліотеки
Каразінського університету,
м. Харків, Україна
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-4891-3269

У статті представлено колекції української книги, які розміщуються в електронному архіві «eScriptorium» Центральної наукової бібліотеки Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Колекції розглядаються як цілісний комплекс джерел, що відображають еволюцію українського книговидання, наукової думки та візуальної культури кінця XIX – початку XX століть. Обґрунтовано значення цифрових колекцій «eScriptorium» як інструменту репрезентації тривалих і складних процесів українського культурного розвитку. Розглядається значення електронного архіву «eScriptorium» як ключового ресурсу для збереження та популяризації рідкісних видань і рукописів. Представлено колекції та їхні ключові видання українських книг, періодики та документів, що відображають інтелектуальну історію Харкова, Слобожанщини та України. Особлива увага приділяється ролі цифровізації у забезпеченні доступу до національної культурної спадщини в умовах сучасних викликів.

Ключові слова: *українська книга, електронні архіви, цифровий простір, відкритий доступ, Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна, Центральна наукова бібліотека, цифровий архів eScriptorium.*

В епоху глобальної цифровізації збереження рідкісних книжкових пам’яток перестало бути лише справою фізичної консервації. Сьогодні – це питання відкритого доступу до знань. Цифрові бібліотеки дедалі частіше стають не лише інструментами збереження культурної спадщини, а й активною базою, яка допомагає у пізнанні та переосмисленні історико-літературних процесів.

Бібліотеки та культурні заклади України з початку 2000 х-років почали поступово представляти проєкти з оцифрування своїх ресурсів у відкритий доступ. За мету заклади ставили: по-перше, сприяння міжкультурному

порозумінню, формування позитивного іміджу України в світі, надання доступу до ресурсів для дослідників із різних країн, веб-доступ студентам, які вивчають твори, до оригінальних видань, до яких немає можливості отримати доступ, а також всім, хто цікавиться історичним, культурним минулим України; по-друге – і що дуже важливо, оцифрування дозволяє зберігати оригінали.

В Україні існує та діють багато проєктів цифрових бібліотек, які надають доступ до україномовних видань з історичного минулого України, відзначимо деякі з них:

проєкт Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського **«Електронна бібліотека "Україніка"»** – національний ресурс архівних, рукописних і друкованих джерел, створених в Україні або інших державах, – про Україну, її історію, економіку, культуру: https://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/ua/elib.exe?C21COM=F&I21DBN=UKRAINICA&P21DBN=UKRLIB;

повнотекстове зібрання джерел з **історії України** розроблено Інститутом історії НАН України наповнюється цінними й рідкісними книгами. Електронні версії можна переглядати у PDF-форматі: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_ir/cgiirbis_64.exe?C21COM=F&I21DBN=NAV&P21DBN=ELIB;

електронна бібліотека **«Культура України»**: https://elib.nlu.org.ua/ створена за ініціативи Національної бібліотеки України імені Ярослава Мудрого. В електронній бібліотеці представлені ресурси, що зберігаються у фондах українських бібліотек, закладах культури та ті, що надаються авторами за договором;

в електронній бібліотеці **«Українська література»**: https://ukrclassic.com.ua/ надається вільний доступ до кращих творів класичної української літератури, де прізвища письменників розташовані за абеткою;

на сайті Харківської державної наукової бібліотеки імені В. Г. Короленка на вебресурсі **«Краєзнавство»**: https://kray.korolenko.kharkov.com/kraeznavcha-biblioteka.html надається вільний доступ до унікальних документів з краєзнавчих видань, де представлені оцифровані видання з фонду бібліотеки та публікації, частково оцифровані дослідження і спогади краєзнавців, а також статті сучасних дослідників місцевої історії, що публікуються за згодою авторів; електронна бібліотека Одеського національного університету імені І. І. Мечникова: **Library of rarebook at Odesa I.Mechnikov Universit** http://rarebook.onu.edu.ua:8081/ представляє у вільний доступ цифрові копії цінних та рідкісних видань, у тому числі ресурс **«Україніка»** з окремими колекціями «Шевченкіана», «Г. С. Сковорода», краєзнавчу літературу про Одесу, Північне Причорномор'я.

Якщо зазначити повнотекстові ресурси української літератури, що створюються та надаються в електронних бібліотеках зарубіжних країнах, зазначимо ресурс зі збереження інтелектуальної спадщини української еміграції:

Diasporiana: https://diasporiana.org.ua/, де представлено велику кількість рідкісних і цінних еміграційних документів та видань різних років, які відсутні у бібліотеках та архівах України; європейська цифрова бібліотека **Europeana:** https://www.europeana.eu/en забезпечує доступ до оцифрованих фондів бібліотек, архівів, музеїв країн-членів Європейського Союзу. Колекції **Europeana** вже надають доступ до більш ніж 50 млн. цифрових елементів, у т. ч. представлені твори української культурної спадщини: від історичних книг і стародруків до фольклорного мистецтва;

World Digital Library: https://www.loc.gov/collections/world-digital-library/about-this-collection/ – проєкт Бібліотеки Конгресу США, який було здійснено за підтримки Організації Об'єднаних Націй з питань освіти, культури та науки (ЮНЕСКО) та у співпраці з бібліотеками, архівами, музеями, навчальними закладами і міжнародними організаціями з усього світу (дія проєкту завершилась у 2020 р.). Зараз **World Digital Library** є частиною головного вебсайту **Library of Congress** – Національної бібліотеки Сполучених Штатів Америки: https://www.loc.gov/.

Одним з цифрових ресурсів Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна є **Електронний архів рідкісних видань та рукописів для науки та освіти – eScriptorium,** який створюється та підтримується Центральною науковою бібліотекою (ЦНБ) з 2011 року. «**eScriptorium**» фокусується на рідкісних виданнях, стародруках та рукописах, що робить його ключовим джерелом для дослідників історії науки, освіти та культури. Цей ресурс містить повні цифрові копії або окремі фрагменти рідкісних видань та рукописів із власних фондів ЦНБ, які є доступні для відтворення та надає до них постійний відкритий доступ через Інтернет-мережу з науковою та освітньою метою. Використання платформи DSpace, на якій функціонує архів, забезпечує надійне збереження метаданих та зручний пошук за ключовими словами, авторами, назвами, датами.

ЦНБ є учасницею та партнером проектів «Світова цифрова бібліотека» (**World Digital Library, WDL**) з 2012 року, з 2014 року – Європейської цифрової бібліотеки **«Європєана»** У цифрових бібліотеках «WDL»: https://www.loc.gov/search/?fa=partof:central+scientific+library+of+v.n.+karazin+kharkiv+national+university|access-restricted:false та «Європєана»: https://www.europeana.eu/en/item/2023862/handle_1237075002_13 представлені рідкісні документи з фондів ЦНБ.

Бібліотека має багатий фонд книжкових пам'яток, рідкісних видань

та рукописів. «Фонд книжкових пам'яток Центральної наукової бібліотеки Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна» у 2013 р. за розпорядженням Кабінету Міністрів України було внесено до Державного реєстру об'єктів, що мають статус національного надбання [8]. До складу цього об'єкту входять унікальні документи: рукописи, рукописні книги, архівні документи XII–XX ст., стародруки XV–XVIII ст., рідкісні та цінні видання XIX–XX ст., у т. ч. особисті бібліотеки, колекція періодичних видань XVII–XX ст.: журнали, газети.

В умовах війни, коли фізичні фонди бібліотек перебувають під загрозою, eScriptorium гарантує збереження національного надбання, зокрема української ідентичності. Оцифрування книжкових пам'яток, рідкісних та цінних видань є одним з пріоритетних напрямів розвитку бібліотеки. Це необхідно для фізичного збереження цінних оригіналів, створення їхніх цифрових страхових копій, що є особливо важливим в умовах сучасних загроз. Оцифрування таких об'єктів, як рукописні книги, стародруки, рідкісні та цінні видання різних століть перетворює електронний архів eScriptorium на інструмент збереження національної пам'яті, який репрезентує різні етапи української культурної та інтелектуальної історії всьому світу.

Сьогодні бібліотеки України оновлюють свої фонди сучасною українською літературою, виданнями, які відображають правдиву історію України, намагаються підвищити рівень читання в Україні, забезпечуючи доступ до якісної української книги. Підтримуючи відкритий доступ до знань щодо надання дослідникам можливості працювати дистанційно, ЦНБ представляє в електронному архіві свої оцифровані колекції, присвячені історії, культурі, мистецтву України. *«Найважливішою у процесі деколонізації є насамперед дослідницька робота. Потрібно працювати з архівами, робити дослідження, знімати фільми та видавати книги, організовувати тематичні експозиції тощо, щоб заповнювати ті лакуни, які утворилися внаслідок колонізації… дуже важливо повернути те, що ми забули чи втратили. Тільки так можна віднайти справжній зміст культури, яка була колонізованою»* [3]. Метою електронного архіву є представити у вільний доступ дослідникам українські видання, у тому числі ті, які були заборонені радянською владою, але зберіглися в фондах і зараз є бібліографічною рідкістю.

«*У першій половині XIX століття особливо показовою в розвитку українського національного відродження стала Слобожанщина. У Харкові з появою університету розгорнулася робота дослідників зі збирання, вивчення та публікацій пам'яток народної культури, наслідування її найкращих мистецьких зразків. Це спричинило розвиток наукових знань,*

освітньої та видавничої сфер, літературної творчості, просвітницької діяльності» [5, с. 9].

Відомий факт, що викладачі Харківського університету стали ініціаторами, авторами, редакторами, видавцями перших в Україні газет, журналів, альманахів. Перший друкований часопис «Харківський Демокрит», під редакцією вихованця університету В. Масловича побачив світ в університетській типографії в 1816 р., де з'явилися твори українською мовою. Наявність друкарні у Харківському університеті стала однією з передумов розвитку української журналістики. Це постійно підкреслював професор університету Ігор Михайлин, який розглядав українську книгу та друковане слово через призму боротьби за виживання національної ідентичності в умовах імперських заборон [7].

Письменник, професор, ректор Харківського університету в 1841–1849 роках, Петро Гулак-Артемовський вважається родоначальником української сатири та ввів в українську літературу жанр романтичної балади. Видатний український мовознавець Олександр Потебня у 1860-х роках заклав основи української наукової діалектології та лінгвістики, довивши самостійність української мови. У 1907 році в Харківському університеті лекцію з історії української народної словесності українською мовою прочитав професор М. Ф. Сумцов. Перешкодою для розвитку української науки він позначив місцеві книгарні і книгозбірні, обмаль видань українською мовою і відсутність професійних і грамотних фахівців, які б володіли українською мовою.

Столицею українізації називають Харків двадцятих років XX століття. Влучне визначення цьому періоду надав видатний випускник Харківського університету, філолог, професор, почесний член багатьох університетів, у тому числі Каразінського університету – Юрій Шевельов (1908–2002), який назвав його містом українського відродження й символом модернізму.

Саме у Харкові у 1920-ті роки активно формувалася нормативна сучасна українська літературна мова. У 1921 році на базі університету було створено кафедру мовознавства імені О. Потебні, де діяла секція української мови. Її очолив професор Олекса Синявський — один із фундаторів першого українського правопису, який читав студентам курс української мови рідною мовою.

Тоталітарний режим, який існував у радянському союзі, знищував українську мову, культуру, науку. У 1937 році на літературному факультеті університету заарештовано половину студентів, в 1938–1941 роках не було жодного викладача-українця з тих, що викладали на початку 30-х років. Про це згадував вихованець університету, перший президент УВАН у США М. Ветухів [2, с. 43]. Ще раніше, Олександр Потебня

звертав увагу на знищення української ідентичності та ввів у науковий обіг поняття «денаціоналізація»: «*…цей страшний процес… полягає в такому перетворенні народного життя, коли традиції народу, осередком яких є передусім мова, перериваються чи послаблюються такою мірою, що стають другорядним чинником дальшого перетворення, другорядним чинником руху цього народу в майбутнє*» [9].

У ці роки починається нищення книжок під приводом боротьби з українським буржуазним націоналізмом, вилучаються видання репресованих осіб. У бібліотеках створюються фонди спеціального зберігання, куди відправляли видання, які радянська влада оцінювала як антирадянські. Такий фонд існував і у бібліотеці Харківського університету. Книжки з нього були повернути до основного фонду тільки після отримання Україною незалежності.

Аналізуючи ресурси архіву «eScriptorium», можна виділити кілька ключових категорій видань, де представлена українська книга та періодичні видання, які є не просто книгами, а віхами в історії української думки та дозволяють простежити еволюцію українського слова. Ці рубрики репрезентують українську ідентичність та різні аспекти національного культурного процесу, фіксують різночасові, але концептуально споріднені феномени культурного піднесення – від рукописів, рідкісних стародруків до авангардних маніфестів 1920–1930-х років.

Серед найбільш цінних об’єктів – рукописи, стародруки, унікальні видання XIX – початку XX століть. Для дослідників україніки особливу цінність мають документи козацької доби.

Рукописи містять цінні матеріали для вивчення історії України. Наявність цифрових копій документів, зокрема Універсали Івана Мазепи дають змогу дослідникам працювати з першоджерелами без ризику пошкодження оригіналу: *Справжній Універсал Івана Мазепи, адресований владі міста Гадяча та містечка Опішні, про «подарування пану Семену Леонтійовичу гетьманського заступництва, оборони, ласки та респекту»,* виданий у Батурині 1 квітня 1704 р. На Універсалі зберігся власноручний підпис Івана Мазепи з його сургучною печаткою. https://escriptorium.karazin.ua/items/2e76bc64-936a-47be-a754-7ab4f6a1c64f;

Ще один Універсал, виданий українському державному та військовому діячу Івану Ломиковському (1646—1714): *Універсал, що закріплює володіння селами Верба і Вишеньки з усіма угіддями, що відносяться до них «полями, ґрунтами, пожитками, в тому числі млинами»), виданий значковому товаришеві Івану Ломековському 7 вересня 1687 р.* Універсал підписаний Іваном Мазепою і скріплений військовою печаткою, що до сьогодення не зберіглася: https://escriptorium.karazin.ua/items/d84fdfbe-

ce1d-4dd8-95e7-6dfaa9f9c289 .

Універсал Мазепи, 1687 р.

У колекції **«Видання кириличного друку»** представлені рідкісні зразки українського бароко: https://escriptorium.karazin.ua/collections/36e03bb9-f5c3-4e69-9c7e-146f47670e06/search. Електронні копії кириличного друку демонструють еволюцію української книжкової культури від релігійного просвітництва до світської інтелектуалізації. Це фундамент, на якому тримається неперервність розвитку мови та традицій.

Одним із найцікавіших об'єктів є праці найяскравішого представника української літератури доби бароко, письменника-полеміста, богослова, проповідника, ученого Києво-Могилянської академії, очільника Київського Братського Богоявленського та Чернігівського Єлецького Успенського монастирів Іоанікія Галятовського, зокрема його славнозвісний «Ключ розуміння» (XVII ст.): *Галятовский И. Ключ разумения. Киев : Тип. Киево-Печерской лавры, 1659. [1], 253 л.* Це не лише збірник проповідей, а перший в українській літературі підручник з гомілетики (мистецтва проповіді). Цифрова копія дозволяє дослідникам вивчати особливості староукраїнської мови та тогочасну риторику, яка поєднувала релігійні канони з тогочасною філософською думкою.

Представлені цифрові копії українського церковного діяча, проповідника, письменника, поета Антонія Радивиловського (1620–1688): *Радивиловский А. Венец Христов, з проповедей недельных, аки з цветов рожоных, на украшение православно-кафолической святой восточной церкви, сплетенный, или казания недельные... Киев : Тип. Киево-Печерской лавры, 1688. [20], 543 л.* URL: **https://escriptorium.karazin.ua/items/3a5a0555-ce2a-41e9-9057-abb9ce2993a2**

В архіві читач знайде українські часописи: *«Харьковский Демокрит. Тысяча первый журнал»,* який було видано у типографії Харківського університету в 1816 році; його також представлено в Світової цифрової бібліотеці (WDL); *«Украинский Вестник»* (1816–1819 рр.) – перший в Україні літературно-художній, науковий та громадсько-політичний місячник. Ініціатором його видання був професор словесності Харківського університету Іван Срезневський (1770–1820), видавцями-редакторами – талановиті публіцисти й організатори Євграф Філомафітський (1790–1831) та Розумник Гонорський (1791–1819). Саме тут публікувалися перші твори Григорія Квітки-Основ'яненка та наукові розвідки професорів університету. «*Украинский Вестник*» започаткував відділ місцевої хроніки – харківські записки, який вів Григорій Квітка-Основ'яненко. Це видання – справжній скарб Харківського університету. Доступ до цього часопису в «eScriptorium» дозволяє реконструювати момент, коли Харків почав перетворюватися на потужний інтелектуальний центр, що кидав виклик імперській уніфікації.

Для читачів доступна щотижнева україномовна газета *«Сніп: українська часопись для інтелігенції»,* що виходила у Харкові в 1912–1913 роках з ініціативи та за редакцією українського політичного та громадського діяча кінця XIX – початку XX століття Миколи Міховського (1873–1924). Він був прихильником створення незалежної України на всіх її етнічних територіях, що знаходило відображення на сторінках щотижневика. Відомо, що з газетою співпрацювали Іван Франко, Христина Алчевська, Микола Сумцов: https://escriptorium.karazin.ua/handle/1237075002/9806.

«**Український Ренесанс»** та **«Третій Харків»** – цифрові колекції періоду зльоту української літератури, мистецтва, театру та науки у 1920-х – початку 1930-х років. Аналіз літератури даних колекцій з'ясовує їхній внутрішній зміст та культурно-літературний контекст цього періоду.

У концепції видатного мовознавця, славіста, історика культури Юрія Шевельова поняття «Третий Харків» – це місто, яке є центром інтелектуального та національного оновлення. Вчений сформулював цю концепцію у своєму знаменитому есеї «Четвертий Харків» (1948) [4], де розділив історію міста на кілька етапів, кожен з яких мав своє

обличчя та ідеологію. За Шевельовим, «Третій Харків» – це Харків 1920-х – початку 1930-х років. Вчений бачив історію міста як послідовність трансформацій. «Третій Харків», на його думку, був найважливішим періодом, оскільки місто нарешті наповнилося українським змістом і претендувало на роль світового інтелектуального, літературного центру. У літературі – це Харків Миколи Хвильового, ВАПЛІТЕ, дискусій про «Геть від Москви!» та орієнтації на психологічну Європу. Театральний авангард – це «Березіль» Леся Курбаса, який створював новий модерний український театр світового рівня. Місто активно розбудовувалося, а українська мова та культура перестали бути «сільськими» і стали міськими, модерними та творчими. Це **відродження через** літературний експеримент, мовну модернізацію, публічну дискусію.

Зміст колекції **«Український Ренесанс»** поділено на рубрики: *Культура та мистецтво; Література; Наука; Освіта.*

Колекція містить документи, які стосуються феномена українського відродження у значенні культурно-історичного періоду. У контексті архіву це пов'язано з Харковом як культурно-політичним центром у 1919–1934 роках, коли місто переживало значний культурний підйом, формувалися літературні, видавничі, театральні, наукові осередки. Цей період для української культури відомий як час науково-літературного розвитку, творчого пошуку модернізму, народження нових форм літератури, драматургії, поезії й суспільного мислення. Харків перетворюється на центр літературного, мистецького й наукового життя. Колекція відображає цю динаміку через документи, що фіксують **процес становлення модерної української літератури в реальному часі**. Українське відродження 1920-х років є літературною епохою з розвиненою системою жанрів, художніх напрямів і яскраво вираженим авторським началом.

У колекції представлені також документи 1919–1934 років – офіційні та періодичні видання, що ілюструють життя Харкова як центру культурного руху; літературні й мистецькі матеріали – тексти модерністської прози, поезії, сценічні твори, літературно-критичні статті; документи про освітні заклади, театри й культурні об'єднання, що формували культуру українського модернізму.

Ця колекція є цифровою пам'яткою про страшну добу, яку світ знає під назвою **«Розстріляне Відродження»**, коли українське талановите покоління першої половини XX століття було знищено радянським тоталітарним режимом. Український правознавець, громадський діяч, письменник-мемуарист Олександр Семененко у своїй книзі спогадів «Харків… Харків», яка була перевидана в 1992 році, цей страшний час охарактеризував як доведену до краю раціоналізацію катування і смерті.

У колекції зібрано художні твори, експериментальна проза та поезія, які демонструють урбаністичні теми, футуризм та символізм, а також інтелектуальні роздуми про те, якою має бути нова українська література.

У ході літературної дискусії, що тривала в Україні в 1925–1928 роках, обговорювалося важливе питання: чи наслідувати традиції російської літератури, чи йти самостійним шляхом та творити за європейськими традиціями. *«Геть від Москви!»* – лунало українське гасло у творчих колах. Один із найвідоміших сучасних іноземних дослідників української літератури та перекладач українських літературних творів англійською мовою Уям Блекер зазначає: *«Митці 1920-х років особливо наголошували, що російський імперіалізм продовжувався у підривній більшовицькій політиці з метою знищити автономію України. Такі письменники, як Микола Хвильовий, твори якого дуже актуальні для сучасних дискусій про деколонізацію, писали про необхідність для України позбутися негативних наслідків тривалого російського імперського панування, почати євроінтеграційний курс і долучитись до глобалізаційних процесів. Вони відкидали нав'язування культурної ієрархії, в якій домінувала російська, а українська мала її наслідувати. Це покоління письменників було космополітичним, прогресивним і прагнуло модернізувати українську культуру. Їхні авангардні ідеї жахали центр, оскільки нове мистецтво виглядало занадто сучасним, занадто впевненим і занадто самодостатнім. Цей неприпустимий, на думку Сталіна, задум викликав надзвичайно бурхливі реакції, внаслідок чого вбили сотні письменників і фактично знищили ціле покоління. Вочевидь, смерті митців були найбільшою трагедією, однак наслідки не обмежилися лише цим. Цілий пласт української літератури став невидимим для українців та світу»* [1].

Українські дослідники цього періоду вважають, що «*необхідно продовжувати відновлення забутих або маловідомих творів діячів Українського ренесансу, їх реабілітацію та публікацію в нових виданнях. Архівні документи та дослідження повинні стати доступними для широкого загалу*» [6, с. 193]. На думку дослідника Першої світової війни, історика, доктора філософії, співробітника Українського інституту національної пам'яті Івана Стичинського, *«багато діячів Розстріляного відродження – це ветерани Першої світової війни. Через те, що їхня творчість була заборонена, ми зараз мало її знаємо. Наприклад, книга Якова Мамонтова "Батальйон мертвих" – це книжка, яка збереглася взагалі в кількох примірниках, але вона є. Недавно твір Осипа Турянського "Поза межами болю" став популярний*» [11]. До збірки оповідань «Боротьба за великість» українського письменника, модерніста, перекладача та педагога з Галичини кінця XIX – першої половини XX ст.

Т. 899 63
267806

ОСИП ТУРЯНСЬКИЙ.

БОРОТЬБА ЗА ВЕЛИКІСТЬ

ОПОВІДАННЯ.

КИЇВ-ЛЬВІВ-РОГАТИН 1926.

Видавництво „ЖУРАВЛІ" Серія 4. ч. І.

ЦЕНТРАЛЬНА НАУКОВА БІБЛІОТЕКА

Боротьба за великість. Осип Турянський, 1926

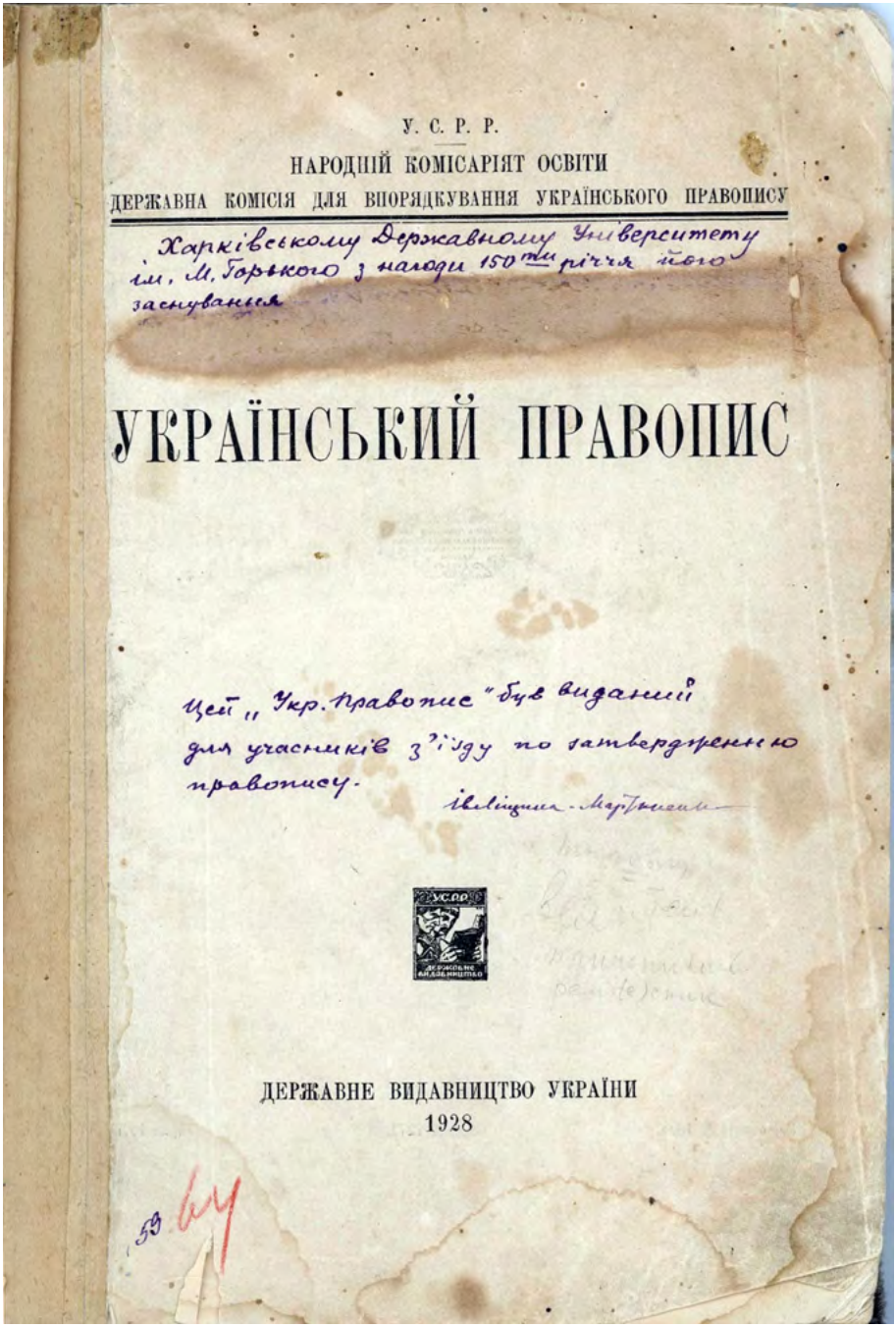
Осипа Турянського, надрукованої у 1926 році у видавництві «Журавлі» та представлений в електронному архіві, увійшло два гумористично-сатиричні твори: «Боротьба за великість» та «Кость бере жінку на іспит». Видання репрезентує модерністську течію в українській літературі, роботи Турянського показують перехід української літератури від сільської тематики до психологізму, сатири та філософського осмислення буття: https://escriptorium.karazin.ua/items/9f517046-feb5-40fa-adf7-793d5f1583ee.

Мовознавчі та термінологічні видання, які відіграли історико-політичну роль, – це одна з найважливіших частин колекції, що ілюструє процес «українізації» та створення наукового фундаменту мови. Видання є першоджерелами для вивчення того, як формувався мовний стандарт до його примусового зближення з російською мовою у 1930-х.

«Український правопис» (1928) відомий як «Скрипниківка» або «харківський» правопис. Його укладачами були відомі мовознавці: О. Синявський, А. Кримський, Л. Булаховський, О. Курило, Г. Голоскевич та інші. Членами правописної комісії були письменники М. Йогансен, М. Хвильовий та інші. Затверджений у 1928 році у Харкові, правопис проіснував до 1933 року, коли правописні норми його були визнані радянською владою «націоналістичними»: *Український правопис / Народний комісаріат освіти УСРР, Державна комісія для впорядкування українського правопису. Харків : Держ. вид-во України, 1928. 99 с.* URL:https://escriptorium.karazin.ua/items/23086b34-7318-4300-bbb9-05d0c5a5af9d.

Дане видання має дарчий напис: *«Цей «Укр. правопис» був виданий для учасників з'їзду по затвердженню правопису. Ів. Ліщина-Мартиненко».* Ще один напис говорить про те, що воно подаровано до 150-річчя з нагоди заснування Харківського університету. Іван Ліщина-Мартиненко, український архівіст, викладач, культурно-освітній діяч, був учасником конференції з обговорення проєкту харківського правопису в 1927 році. В архіві eScriptorium представлено й інші примірники «Українського правопису» декількох наступних років видання.

Юрій Шевельов серед визначних осіб, які мали найбільший вплив на розвиток української літературної мови, називає три прізвища: Тарас Шевченко, Борис Грінченко й Олекса Синявський [10]. Видатного українського мовознавця, провідного діяча в нормуванні української літературної мови, вихованця та професора Харківського та Київського університетів Олексу Синявського (1887–1937) було звинувачено в націоналізмі та страчено у 1937 р. Його праці повернулися до читача з бібліотечних спецсховищ після отримання Україною незалежності. Читач знайде його твори в електронному архіві за адресою:

У. С. Р. Р.

НАРОДНІЙ КОМІСАРІЯТ ОСВІТИ

ДЕРЖАВНА КОМІСІЯ ДЛЯ ВПОРЯДКУВАННЯ УКРАЇНСЬКОГО ПРАВОПИСУ

Харківському Державному Університету ім. М. Горького з нагоди 150-річчя його заснування

УКРАЇНСЬКИЙ ПРАВОПИС

Цей „Укр. правопис" був виданий для учасників з'їзду по затвердженню правопису.

ДЕРЖАВНЕ ВИДАВНИЦТВО УКРАЇНИ

1928

Український_правопис, 1928

https://escriptorium.karazin.ua/items/d20b6bd1-3795-4509-962f-38354b01b1c7 та https://ekhnuir.karazin.ua/handle/123456789/22343.

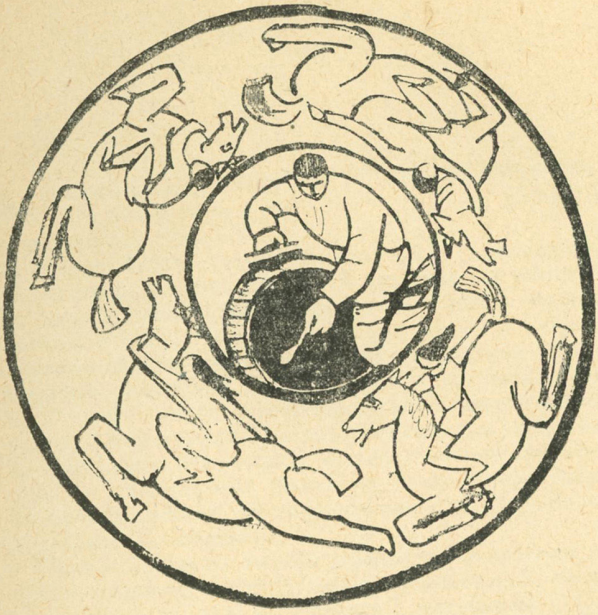
Один із найбагатших сегментів, до яких включено альманахи та часописи початку XX століття, – колекція «**Харківські періодичні видання»**, яка є неоціненним джерелом для вивчення повсякденного життя, громадської думки, політичних процесів у регіоні: https://escriptorium.karazin.ua/handle/1237075002/1281.

«eScriptorium» пропонує унікальний масив журналів, де представлені прижиттєві видання авторів, які згодом стали символами «Розстріляного відродження», і тексти, які репрезентують український модернізм як частину загальноєвропейського процесу.

Видання творчих об'єднань, що діяли в Харкові у 1920-роках: **«Гарт»** (літературно-художній та критичний журнал Всеукраїнської Спілки пролетарських письменників), **«Плуг»** (літературно-художній альманах Спілки селянських письменників), **ВАПЛІТЕ** (літературне об'єднання Вільної академії пролетарської літератури), журнали та окремі альманахи, де публікувалися Микола Хвильовий, Майк Йогансен, Михайль Семенко, Микола Куліш, Валер'ян Підмогильний, Павло Тичина, Олекса Слісаренко. Вони цінні не лише змістом, а й авангардним оформленням обкладинок.

Електронний архів пропонує доступ до знакових видань модернізму, таких як примірники літературно-мистецького альманаху **«Літературний ярмарок»**, що видавався у Харкові в 1928–1930 рр. Це видання стало важливим складником літературного процесу 1920-х рр. в Україні. Альманах з'явився у грудні 1928 р., і перший випуск вийшов під номером 131. Альманах неодноразово зазнавав нападів офіційної критики, навіть за зовнішнє оформлення видання – поєднання модернізму з традиційними формами українського вертепу. Тут друкували свої твори письменники, що раніше входили до ВАПЛІТЕ, ліквідованої у 1928 році: О. Досвітній, М. Куліш, Ю. Шпол, М. Хвильовий, Ю. Яновський, П. Панч, М Бажан, Д. Фальківський, А. Любченко, В. Мисик, К. Поліщук, О. Влизько, Т. Масенко, Г. Косинка, П. Лісовий, П. Капельгородський, В. Ґжицький, В. Сосюра, Г. Епік, Г. Коцюба, І. Дніпровський та інші. Ці видання цікаві не лише текстами, а й своїм авангардним оформленням та іронічним стилем. Наявність таких документів у відкритому доступі дає додаткову можливість читачам розвіяти міфи про «провінційність» української культури того часу.

«Галло! Галло! Галло! Усім! Усім! Усім! Говорить Ярмарком «Літературного Ярмарку» на хвилі 500.000 метрів із міста Харкова» – саме під тим історичним гаслом відбулася в серпні 2025 року видатна подія – літературний фестиваль прифронтового міста. Фестиваль організував

Галло! Галло! Галло! Усім Усім Усім
Говорить Ярмарком „Літературного Ярмарку“ на хвилі 500.000 метрів із міста Харкова, столиці Української Соціялістичної Радянської Республіки. Читайте, шановні товариші, чергову 139 книгу нашого позагрупового альманаху!

Літературний Ярмарок, 1929, 9

Літературний Ярмарок, 1929, 9, обкладинка

Благодійний фонд українського письменника, Почесного доктора Каразінського університету Сергія Жадана за підтримки Міжнародного фону «Відродження». Понад п'ять тисяч відвідувачів були присутні на організованих заходах, а фестиваль підкреслив зацікавленість до сучасної української книги.

Харків 1920-х був центром конструктивізму, і це відобразилося на книжковій графіці. Часопис **«Нова ґенерація»** (1927–1930 рр., редактор Михайль Семенко) – це щомісячний журнал лівої формації мистецтв. Журнал висвітлює питання теорії й демонструє практику лівих течій мистецтв (література, кіно, малярство, архітектура, театр) в їхньому конструктивному та деструктивному значеннях і вміщує вірші, оповідання, романи, статті: формально-дослідчі, теоретичні, полемічні, критичні; памфлети, репортаж, фельєтони, референції та огляди закордону й СРСР, бюлетень лівого фронту, листування з читачами, репродукції, фото. Це не просто журнал, а маніфест футуризму. Кожен номер – шедевр типографіки: використання незвичних шрифтів, колажів, асиметричної верстки.

Період культурного піднесення України: час, коли Україна, і Харків зокрема, були місцем для сміливих мистецьких експериментів, репрезентують видання, що охоплювали театральне мистецтво: матеріали, пов'язані з діяльністю новаторських театрів, «Березоля» Леся Курбаса, праці про новий театр; образотворче мистецтво та архітектуру. Праці авторів, які були теоретиками мистецтва того часу, до прикладу Валер'яна Поліщука чи Леся Курбаса, формували інтелектуальну основу епохи. Багато творів існують у лічених примірниках через політику нищення українських творів.

«Нове мистецтво» – театральний ілюстрований тижневик, що виходив у Харкові в 1925–1928 рр. Книги та часописи цієї колекції вирізняються унікальним графічним оформленням. Це роботи видатних графіків, таких як Василь Єрмілов, Анатоль Петрицький, де обкладинка є самостійним твором мистецтва. Видання дозволяють простежити мистецький пошук на фоні поступового тиску радянської ідеології, що зрештою призвело до трагедії «Розстріляного відродження». Багато з цих видань були заборонені або вилучені з бібліотек у 1930-х роках. Наявність їх у eScriptorium – це відновлення історичної справедливості та повернення «вкраденої» пам'яті. Для сучасних дослідників це унікальна база для вивчення українського футуризму, експресіонізму та синтезу мистецтв.

Архів містить цінні зразки книговидання української еміграції початку XX століття, зберігає видання, що виходили друком за межами України, рятуючи національну думку від цензури. Ці видання свідчать про намагання української діаспори зберегти національну ідентичність та

неперервність культурних традицій поза межами України. Вони є важливим джерелом для істориків культури. *Весела бандура : повний збірник веселих і жартівливих пісень і приспівів до музичних інструментів і танців. Jersey City : З друкарні «Свободи», [1920]. 84 с.* – популярний збірник пісень та гумору, виданий українською еміграцією, є яскравим свідченням збереження культурних національних традицій за кордоном. Ці видання потрапляли в Харків складними шляхами. Вони часто мають унікальні видавничі марки та передмови, які неможливо було б надрукувати в СРСР.

Висновки: електронний архів eScriptorium для сучасного науковця є базою для першоджерельного аналізу, а для всіх зацікавлених – це пізнання становлення української ідентичності через українську книгу. Представлені в архіві eScriptorium матеріали дозволяють розглядати історію української літератури як постійний процес культурного відродження, що набуває різних форм залежно від історичних умов. Завдяки цьому ресурсу українська книга постає не як архаїчний об'єкт, а як живий складник світового культурного контексту. Відкритий доступ до цифрових копій дає змогу аналізувати не лише зміст, а й візуальну культуру епохи: конструктивізм в оформленні обкладинок, графіку, оригінальну верстку та ілюстрації, що передають дух модернізму. Харків завжди був центром книговидання України, що підкреслюється діяльністю таких інституцій як «ДВУ» (Державне видавництво України), «Книгоспілка», які формували високі стандарти редакційної підготовки, «Український робітник», «Держдрукарня», «Харків-друк», видавництва Харківського університету, літературних угрупувань, таких як ВАПЛІТЕ, «Гарт», «Плуг» та інших. Обкладинки часописів (наприклад, «Літературний ярмарок», «Нове мистецтво») та книг, оформлені Василем Єрміловим або іншими майстрами авангарду, розглядаються як самостійні мистецькі об'єкти. Обкладинки, заставки, шрифтові рішення – це самостійні витвори мистецтва. Аналіз оцифрованих копій дозволяє побачити особливості набору того часу, що відображає економічний стан видавничої справи в різні періоди: від чудових видань до скромних брошур. Багато книг містять власницькі, дарчі написи й печатки або маргіналії видатних учених. Видання 1925–1930 років за вихідними даними (тираж, видавництво) та прізвищами художників-ілюстраторів – зазвичай є ключами до справжніх поліграфічних скарбів. Архів надає доступ до деяких рідкісних екземплярів, які після 1930-х років були вилучені з бібліотек або перебували у спецсховищах. Електронний архів eScriptorium робить їх доступними для реконструкції цілісної картини української культури.

Використання електронного архіву eScriptorium дозволяє вивчати маловідомі пласти української інтелектуальної культури, які раніше були

доступні лише обмеженому колу дослідників у читальних залах бібліотек. Вивчення цих документів надає можливість проаналізувати факти минулого, переосмислити епоху, та нарешті впізнати справжню історію України.

Література

Уям Блекер про особливість української літератури : [інтерв'ю брала Анастасія Марушевська]. *Ukrainer.* 09.09.2025. URL: https://www.ukrainer.net/uilleam-blacker/ (дата звернення: 12.05.2026).

Ветухів М. О. Українізація і русифікація вищих шкіл в Україні. *Харківський університет (1917–1941 рр.) у спогадах його викладачів та вихованців* / уклад. В. Ю. Іващенко, Ю. А. Кисельова, О. І. Красько, С. М. Куделко [та ін.]. Харків : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2006. 432 с.

Забуті, заборонені, привласнені: деколонізація українських митців. *Ukrainer.* 21.01.2024. Оновлено: 06.12.2025. URL: https://www.ukrainer.net/dekolonizatsiia-myttsiv/ (дата звернення: 15.04.2026).

[Зубар Н.] Юрій Шевельов: Четвертий Харків. *Майдан Моніторинг*. 07.09.2011. URL: https://maidan.org.ua/2011/09/yurij-shevelov-chetvertyj-harkiv/ (дата звернення: 12.05.2026).

Калініченко В. В., Чугуй Т. О. Харківський університет і українське національне відродження в першій половині XIX століття. *Харківський університет і українська культура (до 210-річчя від часу заснування ХНУ імені В. Н. Каразіна)* : монографія. Харків : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2015. С. 7–18.

Ковальов В. Є., Гонтаренко Л. О. Український культурний Ренесанс 20–30-х років XX століття у наукових дослідженнях. *Наука в соціокультурному розвитку людства: історичне становлення і сучасний стан* : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. молодих вчених. Харків, 2024. С. 193–194.

URL: https://repositsc.nuczu.edu.ua/handle/123456789/22308 (дата звернення: 15.04.2026).

Михайлин І. Л. Історія української журналістики. Період становлення: від журналістики в Україні до української журналістики. 3-тє вид., допов. і поліпшене. Харків : Прапор, 2004. 319 с.

Про віднесення наукових об'єктів до таких, що становлять національне надбання : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 28 серп. 2013 р., № 650-р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/650-2013-%D1%80#Text (дата звернення: 17.03.2026).

Сюндюков І. Таємниці національної ментальності у творчих пошуках Олександра Потебні. *День.* 2009. 3 лип. (№ 112). URL: https://day.kyiv.ua/article/ukrayina-incognita/slovo-yak-krov-narodu (дата звернення: 17.03.2026).

Тишкевич М. Олекса Синявський – знищений за любов до науки і мови. *Український інтерес*. 05.10.2025. URL: https://uain.press/blogs/oleksa-sinyavskij-znishhenij-za-lyubov-do-nauki-i-movi-1349979 (дата звернення: 12.05.2026).

Шиян О. Символи і новаторства Першої світової війни: що нового з'явилося у 1914–1918 роках як з цим пов'язана Україна. *Zaxid.net*. 02.08.2024. URL: https://zaxid.net/simvoli_i_novatorstva_pershoyi_svitovoyi_viyni_shho_novogo_zyavilosya_zvyazok_ukrayini_n1590732 (дата звернення: 12.05.2026).

UDC 002(477):[021.61:004.9]:027.7:378.4(477.54-25)

UKRAINIAN BOOK IN DIGITAL SPACE: FROM THE COLLECTIONS OF THE ELECTRONIC ARCHIVE «eSCRIPTORIUM»

Olena BABICHEVA

Deputy Director of the
Central Scientific Library of
Karazinsky University,
Kharkiv, Ukraine
ORCID: *https://orcid.org/0000-0002-6650-3060*

Iryna ZHURAVLYOVA,

Director of the Central Scientific Library of
Karazinsky University,
Kharkiv, Ukraine
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-4891-3269

The article presents collections of Ukrainian books, which are placed in the electronic archive «eScriptorium» of the Central Scientific Library of the V.N. Karazin Kharkiv National University. The collections are considered as a holistic complex of sources that reflect the evolution of Ukrainian book publishing, scientific thought and visual culture of the late 19th - early 20th centuries. The value of the digital collections of eScriptorium as a tool for representing long-term and complex processes of Ukrainian cultural development is substantiated. The value of the electronic archive of eScriptorium as a key resource for the preservation and popularization of rare editions and manuscripts is considered. The collections and their key editions of Ukrainian books, periodicals and documents that reflect the intellectual history of Kharkiv, Slobozhanshchyna and Ukraine are presented. Special attention is paid to the role of digitalization in ensuring access to the national cultural heritage in the face of modern challenges.

Keywords: *Ukrainian book, electronic archives, digital space, open access, V.N. Karazin Kharkiv National University, Central Scientific Library, eScriptorium digital archive.*

УДК 821.161.2-94-057.875"364":[930.1:316.64

ПАМ'ЯТЬ У СЛОВІ: «ЩОДЕННИК ЧАСІВ ВІЙНИ» ЯК ПРОСТІР ГУМАНІСТИЧНОГО ДІАЛОГУ

БУТКО Софія Григорівна

завідувачкаа кафедри української мови,
Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна,
м. Харків, Україна
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-4778-2914

У тезах розглянуто збірник «Щоденник часів війни» як простір гуманістичного діалогу, пам'яті та морального свідчення. Показано, що студентські щоденникові тексти, створені навесні 2023 року, фіксують індивідуальний досвід війни та водночас протидіють нормалізації насильства через щирість, емпатію й увагу до людської історії. Окреслено також потребу переосмислення гуманітарного дискурсу про війну, зокрема розмежування антивоєнної та антимілітаристської оптики.

Ключові слова: щоденник війни, нова щирість, гуманістичний діалог, студентська проза, воєнна документалістика.

Жанр щоденника є двоїстим: з одного боку, автор матеріалізує внутрішній монолог для себе, з другого – у момент оприлюднення він вступає в діалог із майбутнім читачем.

Повномасштабна війна актуалізувала жанр щоденника в Україні: сьогодні він існує у форматі літературних творів, мультимедійних проєктів, методу арт-терапії та способу проживання власної травми. Серед знакових текстів – «Щоденник окупації» Володимира Вакуленка [2], «Небо над Харковом. Новини про переживання війни» Сергія Жадана [9], збірка «Війна 2022. Щоденники, есеї, поезія» за упорядкуванням Володимира Рафеєнка [3], медіапроєкт Христі Храновської «Щоденники війни: непочуті голоси українських дітей» [8].

У цьому контексті постав «Щоденник часів війни» – збірник есеїв і спогадів студентів філологічного факультету Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна, написаних навесні 2023 року в межах курсу «Студія креативного письма» [7]. Тексти дванадцяти авторів фіксують досвід переживання повномасштабної агресії в період, коли минув первинний шок і водночас живими залишалися травматичні спогади початку війни. Саме тому ці тексти є цінними документами-свідченнями епохи – щирими й довірчими.

Видання створено виключно силами університетської спільноти. Опубліковані тексти відзначаються рисами «нової щирості» – літературного

методу, який, за Ганною Улюрою, стає «новою глобальною концепцією, що визначатиме світогляд ще багато десятиліть» [5]. Повномасштабна війна актуалізувала цей феномен не лише для письменників, а й для суспільства загалом, що зумовлено прагненням зрозуміти новий контекст і себе в ньому.

В умовах, коли частина літераторів (зокрема Артем Чех) говорить про кризу змісту української літератури воєнного часу внаслідок знецінення унікального через перенасиченість інформаційного простору та притуплення емпатії [6], студентський збірник засвідчує протилежне: щира людська історія здатна торкати серця знову і знову. Такі тексти нагадують: зло не є буденним явищем, попри «банальність зла», про яку писала Ганна Арендт [1], війна не є нормою, людина залишається найвищою цінністю, а діалог – це емпатія та вміння слухати й чути.

Водночас війна ставить перед літературою новий виклик: потрібна антивоєнна, але не антимілітаристська позиція. Традиційно література засуджувала зброю. Сьогодні вона зобов'язана розрізняти агресора і того, хто захищається. Українські голоси у цьому контексті є особливо авторитетними: наша культурна пам'ять відтепер і назавжди включає готовність до збройного спротиву як умову існування [4].

Сучасна війна змушує гуманістику переосмислити діалог. Діалог як інструмент порозуміння має сенс лише там, де інша сторона визнає твоє право на існування. Там, де цього немає, – або боронишся, або гинеш. Щоденники студентів Каразінського університету є свідченням не лише болю, а й вибору, вони нагадують, що справжній гуманізм у воєнну добу полягає не в абстрактному примиренні, а в захисті людини, її права на існування і її голосу.

Література

1. Арендт Г. Айхман в Єрусалимі. Розповідь про банальність зла / пер. А. Котенко. Київ : Дух і літера, 2021. 376 с.

2. Вакуленко К. В. Я перетворююсь... Щоденник окупації. Вибрані вірші. Харків : Vivat, 2023. 192 с.

3. Війна 2022 : щоденники, есеї, поезія / упоряд. В. Рафєєнко. Львів : Вид-во Старого Лева, 2022. 440 с.

4. Дронь А. Гемінгвей нічого не знає. Львів : Вид-во Старого Лева, 2025. 168 с.

5. Улюра Г. Бог на 60 відсотків. Харків : ВД «Фабула», 2021. 240 с.

6. Чех А. [Допис у Фейсбуку] : Artem Cheh. 4.11.2025. URL: https://lnk.ua/KZY5I2Giz

7. Щоденник часів війни : спогади та есеї студентів Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна / упоряд. С. Бутко ; передм. Т. Кагановська. Харків : СтильІздат, 2025. 124 с.

8. Щоденники війни: непочуті голоси українських дітей : [Документальна виставка]. URL: https://www.wardiariesukraine.com/uk

9. Zhadan S. Himmel über Charkiw: Nachrichten vom Überleben im Krieg / übers. von S. Stöhr, J. Durkot. Berlin : Suhrkamp Verlag, 2022. 239 s.

UDC 821.161.2-94-057.875"364":[930.1:316.64

MEMORY IN THE WORD: "WAR DIARY" AS A SPACE FOR HUMANISTIC DIALOGUE

Sofiya BUTKO

Acting Head of the Department of Ukrainian Language,
V. N. Karazin Kharkiv National University,
Kharkiv, Ukraine
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-4778-2914

The theses examine the collection Diary of Wartime as a space of humanistic dialogue, memory, and moral testimony. It is shown that student diary texts written in spring 2023 record individual wartime experience and, through sincerity, empathy, and attention to human stories, resist the normalization of violence. The paper also outlines the need to rethink the humanities' discourse on war, particularly the distinction between anti-war and anti-militarist perspectives.

Keywords: war diary, new sincerity, humanistic dialogue, student prose, war documentary writing.

УДК 017.1:[094.1:003.349.2"15/16"]:027.7:378.4(477.54-25)ХНУ

КИРИЛИЧНІ СТАРОДРУКИ XVI–XVII СТ. З КОЛЕКЦІЇ ЦНБ КАРАЗІНСЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ

ГРЕБНЄВА Ганна Володимирівна,

провідний бібліотекар,
Центральна наукова бібліотека,
Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна,
м. Харків, Україна
ORCID: http://orcid.org/0000-0001-5749-1195

Статтю присвячено укладанню каталогу кириличних стародруків XVI–XVII ст. (переважно богослужебних церковнослов'янських видань), які зберігаються в колекції ЦНБ Каразінського університету. Висвітлюються проблеми ідентифікації печатних пам'яток, порушується питання контрафактних видань.

Ключові слова: кириличні стародруки, колекції ЦНБ ХНУ, українські стародруки, каталог кириличних стародруків, складнощі ідентифікації, контрафактні видання, маргіналії, провенієнції.

Центральна наукова бібліотека Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна – одна з найстаріших вузівських бібліотек України, яка зберігає численні фонди, зокрема фонд рідкісних видань. Ці зібрання – унікальні колекції загальнонаціонального й світового культурного значення і мають велику духовну цінність.

Серед них – колекція кириличних стародруків XVI–XVII ст., що нараховує 117 одиниць зберігання – 121 екземпляр з конволютами. З них 9 екз. видань XVI ст. та 112 екз. видань XVII ст. Книги були надруковані в Києві, Львові, Чернигові, Кутейно, Могильові, Москві, Новгород-Сіверському, Стрятині у друкарнях, які зазвичай належали монастирям, братствам.

Примірники надходили до колекції ЦНБ різними шляхами. Частину екземплярів, переважно українських стародрукованих видань, було передано з дублетних фондів Державної бібліотеки СРСР та Бібліотеки Академії наук УРСР (зараз – Національна бібліотека України імені В. В. Вернадського).

Інші екземпляри колекції надійшли до фонду ЦНБ від приватних осіб, які дарували чи заповідали свої зібрання університету. Деякі видання кириличного друку XVII ст., а також зарубіжні видання цього періоду раніше належали бібліотеці Харківського колегіуму.

Університетське зібрання кириличних видань XVI–XVII ст. становить значний науковий інтерес, проте є маловідомим широкому колу дослідників.

Увагу окремих науковців привертали лише поодинокі видання. У зв'язку з цим колекція потребує ґрунтовного вивчення, поекземплярного опису та підготовки наукового каталогу. Саме проблемі укладання каталогу кириличних стародруків XVI–XVII ст. присвячено цю статтю.

У роботі використовувались методичні рекомендації та інструкції щодо описання кириличних стародруків [1].

Окрім напрацювань колег-попередників [8; 9; 10; 12; 13; 14; 22], важливим аспектом дослідження є звернення до джерел, пов'язаних з історією книгодрукування та оправознавства (що може дати інформацію про місце й час виготовлення книги), до папірництва (щоб з'ясувати приблизний час виробництва окремих ґатунків паперу) та до філіграністики – науки про водяні знаки [4].

Особливу увагу в дослідженні приділено рукописним записам на конкретних примірниках, які засвідчують їхню належність певній особі чи установі. Саме маргіналії відрізняють досліджуваний екземпляр від інших відомих. У цьому контексті важливим є залучення палеографії – науки, що вивчає історію письма та його еволюцію. Окрім того, у роботі використано знання церковнослов'янської кириличної абетки.

Опис стародруків виконуємо посторінково з фіксацією всіх виявлених характеристик. Зазначаємо всі помітні елементи та відмінності. Головним при укладанні каталогу є бібліографічний опис, куди входить назва видання, автор, типографія, друкар, рік видання, гравери, кількість аркушів або сторінок. Формат книги визначаємо відповідно до частин друкарського аркуша (2, 4, 8 тощо). Обов'язковим є подання відомостей про кількість зошитів, з яких складається книга, кількість аркушів у кожному з них, а також про спосіб позначення сигнатур.

Фіксуємо параметри набору: розмір набірної шпальти, кількість рядків на сторінці, тип використаного шрифту. Подаємо відомості про наявність і характер колонтитулів, кустодів, вид фоліації чи пагінації.

Окрему увагу приділяємо художньому оформленню видання: способу друку (в одну чи дві фарби), використаним орнаментальним елементам, типам гравюр, їхнім формам, розмірам і характерним ознакам. Фіксуємо друкарські помилки та дефекти примірника; визначаємо стан його збереження.

Виокремлюємо провенієнції (екслібриси, печатки), маргіналії, читацькі записи; рукописні тексти наводимо з побуквенною розшифровкою. Подаємо характеристику типу оправи (матеріал – дерево, пресований картон тощо), її оздоблення, розмірів, а також наявності й характеру реставраційних втручань.

Під час укладання каталогу обов'язковим є зазначення інвентарного

номера примірника [1].

Складнощі ідентифікації виникають за відсутності титульної сторінки, вихідних даних або в дефектних примірниках. У таких випадках застосовуємо порівняння із іншими каталогами, які містять опис відповідного видання, аналогічного до досліджуваного [7; 13; 22; 28]. Іноді можлива атрибуція часу та місця видання книг із утраченим титульним аркушем за ініціальними літерами, заставками, кінцівками та гравюрами.

Колекція стародруків ЦНБ містить декілька Служебників (далі – примірники № 1, № 2, № 3, № 4) [18; 19; 20; 21], богослужебних книг для священнослужителів православної церкви. Усі примірники – без вихідних даних, деякі мають лише рукописний запис про дату друку, що, звичайно, не може давати нам упевненості в її достовірності (напр. запис на форзаці примірника № 1 «Се книга… чрезъ нея …учитєлє …души спасены. 1630 года») [18].

Рукописний запис у примірнику № 4 [21] – «Изъ книгъ Тверскаго Кафедральнаго Преображенскаго Собора. Сей Служебникъ изданъ въ МосквЄ при Святейшемъ ПатріархЄ НиконЄ въ 1656-м году. По содержанию и по счету страницъ видно, что онъ неполный» – дозволяє зробити припущення, що втрата розділів книги відбулася не з часом та не в процесі використання. Скомпоновано її у такий спосіб навмисно (у палітурці лише два розділи). Перед нами постало завдання з'ясувати, з яких частин взагалі складалися служебники XVII ст. Посилаючись на електронний ресурс «Азбука веры» [5], було встановлено, що примірник № 2 [19] серед Служебників нашої колекції є найбільш повним і складається із семи розділів.

Електронний ресурс надає інформацію, що Служебник такого змісту було видано в 1655 році в Москві. Проте постає питання, чи було це перше нововиправлене видання Московського Друкарського Двору. Ураховуючи розбіжності в пагінації, оформленні розділів та наявності різних шрифтів, можна припустити, що досліджуваний примірник міг бути переплетений із частин різних видань.

Примірник № 3 Служебника колекції стародруків ЦНБ [20], на жаль, зберіг тільки один з розділів книги – передмову до читачів. Він також умовно датований 1655 роком, проте, якщо порівнювати цей розділ книги з розділами примірників № 2 та № 4 [19; 21], ми помічаємо, що розташування знаків на сторінках різне, відрізняється щільність набору тексту, звідси – і різні кустоди, різняться гравійовані прикраси на полях, а в одному з трьох примірників ці прикраси взагалі відсутні.

Вивчення філіграней як ознаки, що може вказувати на дату видання, не дає підстав для остаточного висновку, оскільки існує ймовірність друку

історичної пам'ятки на папері, який не був затребуваний тривалий час. Це не стосується великих типографій, де, за умов придбання та використання паперу, термін між його виробництвом на фабриці та застосуванням у друкарні був коротким. У першій половині XVII століття одна книга в межах одного тиражу могла друкуватися на папері з різними філігранями, тобто з різних закупівель [4]. Не виключено також, що книги виготовлялися у приватних друкарнях, які конкурували з державними або братськими, і де використання паперу було менш інтенсивним (напр. у примірнику № 3 серед Служебників колекції ЦНБ на папері зафіксовано декілька філіграней: «лицар з півмісяцем на списі та лев у короні з мечем», «глечик з півмісяцем», «змія навколо меча», літера «М», цифри «1818» [20]).

Питання стародруків без вихідних даних детально висвітлено в статті Ірини Качур «Проблема і сучасні методи ідентифікації стародрукованих контрафактних видань». Мотивом виготовлення контрафактних стародруків була їхня прибутковість, оскільки книга становила товар, що користувався значним попитом. У період раннього книгодрукування поняття міжнародного авторського права ще не існувало, так само як і зобов'язань щодо виплати авторської винагороди. Друкарі послуговувалися не рукописом, складним для прочитання, а вже надрукованим текстом, який відтворювали рядок за рядком.

Такі видання-близнюки зазвичай копіювали оригінал до найменших деталей: титульний аркуш, композицію сторінок, орфографію, пунктуацію. Водночас порівняно з оригінальними виданнями їхні передруки нерідко відрізнялися недбалістю, неоднорідністю використаних шрифтів і ґатунків паперу, а також численними помилками, спричиненими поспіхом у роботі. Друкарі-контрафактори намагалися використовувати подібні книжкові прикраси, тому це ускладнює розпізнавання піратських видань у межах традиційного бібліографічного опису.

Контрафактори рідко зазначали на титульних аркушах назви власних друкарень, часто випускали книги анонімно з метою уникнення відповідальності перед видавцями оригінальних видань. Контрафактні книги були значно дешевшими, що сприяло їхньому поширенню. Саме цим зумовлено труднощі ідентифікації анонімних і недатованих друків, тобто встановлення місця, часу та автора конкретного видання [11].

У Служебниках ЦНБ помічено значну кількість друкарських помилок, зумовлених поспіхом і відсутністю належного контролю за якістю видання. До них належать пропуски в нумерації сторінок, багаторазове повторення одного й того самого номера сторінки, перехід на фоліацію замість пагінації, помилки в назвах розділів у колонтитулах, а також хибне використання церковнослов'янської абетки у системі цифрових

відповідників.

Можна припустити, що один із зазначених примірників є контрафактним, можливо, такими є й усі вони. Водночас кожен із них зберігає наукову цінність як об'єкт книгознавчих досліджень.

У процесі уточнення опису ілюстративного матеріалу та гравюр було використано можливості інструментів штучного інтелекту. Зокрема, щодо зображення на сторінці одного із Служебників [19, РПИ (188)] отримано таке визначення: «На фотографії зображено сторінку зі стародрукованої богослужбової книги – Служебника, який використовувався у православному богослужінні. У центрі сторінки – схематичне зображення проскомідії, тобто обряду приготування Дарів (просфор та вина) перед літургією. Червона друкована схема показує: просфору з печаткою – квадрат з написом грецькою «Ісус Христос перемагає», навколо – трикутники та підписи, що позначають частинки, що виймаються з просфор «про Пресвяту Богородицю», «про дев'ять чинів», «про живих і померлих», праворуч зображено потир (чаша), в який вливається вино для освячення».

Більшість стародруків колекції ЦНБ становлять видання українських типографій. Характерною ознакою цих друків є жанрове й художнє різноманіття, а також індивідуальні особливості видань, надрукованих у Києві, Львові, Острозі, Почаєві, Чернігові та інших осередках книгодрукування.

Українські кириличні стародруки за змістом і художнім оформленням – найцікавіші зразки книжкової культури відповідного періоду [8; 9; 10; 12]. Поряд із основним богослужбовим або літургійним текстом вони містять відомості історичного, побутового, лінгвістичного, літературного та філософського характеру, що значно розширює їхній потенціал.

Аналіз зовнішнього оформлення книг засвідчує прагнення українських майстрів надати виданням естетичної виразності та зробити їх стійкими перед руйнівною силою часу. Найунікальнішою історичною пам'яткою колекції ЦНБ є «Псалтир», виданий у Києві в типографії Тимофія Вербицького у 1628 році, що зберігся в єдиному екземплярі [8].

Як правило, книги оздоблювали металевими застібками, фібулами (лат. fibula), із метою запобігання потраплянню пилу та механічних пошкоджень. У досліджуваному примірнику ці елементи збережені.

Оскільки книгодрукування в Україні виникло за приватної ініціативи, книги майже завжди містили герби та посвяти. Зазвичай їх розміщували на звороті титульного аркуша, і вони були присвячені видатним особам, меценатам або власникам типографій. Герби часто супроводжувалися написами або віршованими епіграмами (герб Тризнов з епіграмою в рамці [23; 24, с. II]; титул із присвятою архієпископу Лазарю Барановичу [29];

титул-гравюра з гербом Петра Могили [6]; присвята Лазарю Барановичу від Лаврентія Крщоновича та його передмова [26]). Передмови містили інформацію про призначення книги, історію її друкування та осіб, які брали участь у виданні (герб Желиборських з віршами в орнаментованій рамці «На Старожитній Клейнотъ, ихъ Милостєй Панов Желиборскихъ» [17, арк. [I], на звороті титульного листа]).

Тогочасні друкарі-видавці для позначення власних оригінальних видань підписували кожен примірник власноруч або ставили особисту печатку, про що повідомляли в друкованому тексті на початку чи в кінці книги (друкар Стефан Беринда [6, кінець книги]; друкар Михайло Сльозка [25, арк. [4] та [5]]). Їхня робота відрізнялась високим поліграфічним рівнем.

Для української книги характерною є наявність змісту, покажчиків, післямов, а також списку друкарських помилок [3; 6].

Окрім основної довідкової функції (автор, назва, рік і місце видання), титульна сторінка виконувала певну художньо-естетичну роль, слугуючи своєрідним «обличчям» книги, і тому оформлювалася з особливою старанністю [10]. Ілюстрації на сторінках видань завжди були пов'язані з їхнім змістом, що сприяло полегшенню сприйняття тексту; переважно це біблійні сюжети або зображення євангелістів. Особливістю оформлення українських книг є насиченість видань рослинним і тваринним орнаментом, характерним для українського народного мистецтва [23; 24; 26; 27]. Багато орнаментів старовинних книг, незважаючи на століття, що минули від часу їхнього видання, і досі вражають своєю красою та художньою довершеністю.

Набір тексту в два стовпці також майже завжди свідчить про належність видання до українського друку [3; 16].

Особливої уваги заслуговують маргіналії в кожному стародруку. Записи в книгах є важливим джерелом для вивчення шляхів їхнього розповсюдження та способів сприйняття різними групами читачів. Читацькі записи є цінним історичним матеріалом, особливо в галузі історії культури [8].

Маргінальні записи в стародруках ЦНБ – зазвичай позначки бібліографів або власників книги. Їх умовно можна поділити на такі категорії:

1) уривки з молитов, теологічні розмірковування, посвяти до читачів: «Спси гсди [м] люди твоѧ [і] блгслоvи достоѧниє тvоѧ» [15]; «естли кто сію книгу прочив …, тому [жити] по закону, удобно й кріпити, блаженній бо Дорофей…, в словах, премудрости и … Духом святым в [платине]…. Как блаженство пастора….» [6, нахзац]; «…позви бога творца… на помощь…

собери на сем месте… силы небесні Ѧ… всякоє злое отгнати… да будет охрана… со страхомъ и трепетомъ… да прославлю святое имя твоє во вѣки вѣковъ… Аминь» [18]; запис польською: «Ta historyja swieta spisana dla pozytku czytelnikow z uwaga, aby z martwych w niej tajemnic i zycie Pana pieknieyszym byc, ktorey niech bedzie na wieki czesc Boska. Amen» = «Ця священна історія була написана для блага читачів, з турботою зробити таємниці та життя Господа прекраснішими, ніж будь-коли, щоб Бог прославляв їх навіки. Амінь» [25, арк. YMS (446)];

2) вказівка на приналежність книги певній особі чи установі: «Даниілъ (…) Янкович(ъ). Півецъ Церковный 1922 року (…)» [25]; «Изъ книгъ Тверскаго Кафедральнаго Преображенскаго Собора…» [21]; «Харковскаго колєги8мъ» [15]; запис латиницею «Exlibris so ex bibliotheca Basilii Hons», «Post obitu cu piedefuui Dni Basilij Aewitca hic liber applicary e Bibliotheca Charcovierii. Anno Dni. 1737» = «Екслібрис з бібліотеки Василя Хонса», [«Після смерті доктора Василя … ця книга, що йому належала, потрапила до Бібліотеки Харкова. У 1737 році…»] [2, арк. [II], [V]]; записи, «Старая Триодь … слободы Бишкиня Успенской Богоматерской Церквы» [26, другий аркуш форзацу];

3) інформація про передачу, подарунок або купівлю книги: «Hic liber ab Epiphanie Episcopi Bia[l]ogrodesi tradit[y] ett in Bibliothecae Charecviense Anno 1728 7 bri…]» – ймовірно, йдеться про подарунок Єпіфанія Тихорського – українського єпископа, педагога, засновника провідного духовно-просвітницького закладу в Слобідській Україні – Харківського колегіуму [15, зворот. стор. титула]; «Книга рекомая Триодь Постна», «приданна есть до Храму Святаго», «Архистратига (…) Міхаіла», «на вѢчныи часы», «коштуе золотыхъ полскихъ 60» [25, арк. СѮА(261), СѮВ(262), СѮГ(263), СѮД(264), СѮЄ(265)]; «… 1675 дня. л. г. …Андрея Пєрвозван[ого] Сію книгу глаголємую Триод посную куп[ил] …нога святковым за отпущеніє грѢхов своих, и подруг своих.., и родичєв…, и запресташих отдає сію книгу, до церкви, залогъ … **Михаила досє[лє]» [25, арк. YNГ(453)]; записи «сиЙ книга ГлаголимаЇЙ»,** «Триодь ЦвѢтнаѦ куплена Ѧ», «до храму Покрова ПресвѦтіѦ Бца в село Мотовиловку», «загроши церковніи цѢною коп вусѢмъ», «застаранѦм ѺОтца Петра Ѧновскаго и ктитореи», «ГригоріѦ и Карпа Будучи прихрамѢ того часу», «и Подписую [Рукою] своею 1723 [Април: 3…]», «Ієрєй Петръ Ѧновскій Мотовиловскій» [27, арк. I (10) – **ZI** (17)].

На останніх сторінках книги Димитрія Туптала «Руно орошенное…» [29] було виявлено запис обсягом 11 сторінок рукописного тексту власника книги – свідоцтво про чудотворну ікону Молченської Божої Матері під час нашестя поляків у місті Путивлі, де колись знаходився дівочий монастир.

Окрім печаток, які вказують на приналежність документа Каразінському університету, серед опрацьованих стародруків було знайдено такі провенієнції: печатки «Бібліотека Українського інституту марксизму-ленінізму», «Український Марксівський інститут» [23; 29]; круглий відтиск «Biblioth. Caes. Univer. Charcov.» (печатка Харківського університету приблизно 1820–1840 рр. [6; 16; 20] та етикетку, яка підтверджує експонування книги на XII Археологічному з'їзді в Харкові 1902 року [26].

Висновки. Кириличні стародруки – це носії перекладів канонічних церковних книг з грецької мови на церковнослов'янську чи староукраїнську. Фінансові ресурси православної церкви, попит на богослужебні книги, релігійний характер культури того часу – основа їхньої затребуваності серед вірян. Причиною дефектності багатьох стародруків є значне зношення внаслідок постійного користування (аркуші мають потертості, плями від воску; деякі сторінки порвані або заклеєні; маргіналії – затерті, згасаючі). Стародруки – це витвір цілого колективу майстрів: словолитників, друкарів, художників, граверів-різьбярів по дереву та металу, карбувальників, палітурників та інших фахівців книжкової справи [12]. Тому завдання ЦНБ полягає в забезпеченні належного стану кожної історичної пам'ятки, що передбачає підтримання оптимального режиму температури та вологості для запобігання появі шкідників і плісняви, а також своєчасну реставрацію книг. Укладання каталогу кириличних стародруків ЦНБ – це можливість привернути увагу до проблеми цінності книжкової спадщини, зробити інформацію для широкого кола науковців більш доступною. Тож метою нашої кропіткої роботи є подальше дослідження книжкових пам'яток, ретельний науковий опис та їхня популяризація в суспільстві.

Література

1. В помощь составителям сводного каталога старопечатных изданий кирилловского и глаголического шрифтов : метод. указ. Вып. 1 / Гос. ордена Ленина б-ка СССР им. В. И. Ленина, Отд. редких книг. Москва : ГБЛ, 1976. 42 с.

2. Галятовський І. Души людей умерлых з тела виходячїи отходят на три месця, иншїи до Неба, иншїи до пєкла; иншїи на мытарства. Чернигів : Тип. Троїцько-Іллін. монастиря, 1687. [V], 47 арк.

3. Галятовський І. Месія правдивый. Київ : Тип. Києво-Печер. лаври, 1669. [XII], 429, [5] арк.

4. Гераклитов А. А. Филиграни XVII века на бумаге рукописных и печатных документов русского происхождения. Москва : Изд-во АН СССР, 1963. 259 с.

5. Дмитриевский А. А. Исправление книг при патриархе Никоне и последующих патриархах. Азбука веры. URL: https://azbyka.ru/otechnik/Aleksej_Dmitrievskij/ispravlenie-

knig-pri-patriarhe-nikone-i-posleduyushhih-patriarhah/#0_17 (дата обращения: 23.02.2026).

6. Дорофей, авва. Преподобного отца нашего аввы Дорофеа поучения душеполезна различна к своим его ученикам. Київ : Тип. Києво-Печер. Лаври, 1628. [VIII], 450, [2] с.

7. Електронна бібліотека «Історична спадщина України». URL: https://omeka.nibu.kyiv.ua/s/nibu/item/1547#?c=0&m=0&s=0&cv=0 (дата звернення: 23.02.2026).

8. Запаско Я. П. Пам'ятки книжкового мистецтва : Укр. рукоп. книга. Львів : Світ, 1995. 478 с. : іл.

9. Ізборник. URL: litopys.org.ua (дата звернення: 23.02.2026).

10. Каганов І. Я. Українська книга кінця XVI–XVII століть : Нариси з історії книги. Харків : Вид-во Кн. палати УРСР, 1959. 144 с.

11. Качур І. Проблема і сучасні методи ідентифікації стародрукованих контрафактних видань. Україна XX століття: культура, ідеологія, політика. Київ, 2015. Вип. 20. С. 13–26.

12. Києво-Печерський державний історико-культурний заповідник. Стародруки XVI–XVIII ст. / авт. тексту та упоряд. М. М. Кубанська-Попова. Київ : Мистецтво, 1971. 81 с., 30 арк. іл.

13. Кириличні стародруки 15–17 ст. у Національній бібліотеці України імені В. І. Вернадського / уклад. Н. П. Бондар, Р. Є. Кисельов. Київ : Вид-во Нац. б-ки України імені В. І. Вернадського, 2008. 231 с. : іл.

14. Кириличні стародруки українських друкарень, що зберігаються у львівських збірках (1574–1800). Львів : Вища шк., Изд-во при Львів. ун-ті, 1975. 127 с.

15. Книга о вере единой, святой, соборной Апостольской Церкви, которая под рассудок церкви всходней поддается. [Київ : Тип. Києво-Печер. Лаври, 1619–1620]. [IV], 317, 308 с.

16. Номоканон си естъ законоправилникъ, имѢяи по сокращенїю правила святыхъ апостолъ, седми соборовъ и помѢстных нѢкіих. Къ сему и вселенскихъ учителей и прєподобныхъ отецъ : (Изд. прежде трижды Тупомъ въ Святой Великой Чудотворной ЛаврѢ Печерской Кієвской. НынѢ же изданъЧетвертоє, Тщанїємъ и иждивєнїєм в ХристѢ Прєвєлє: єго Мати Господина отца Арсєніа Жєлиборского Матїю Божією Єпіскопа Львовского, Галицкого, й Каменца Подолского). 4-те вид. Львів : Друк. М. Сльозки, 1646, серпень. [6], 84, [VIII] арк. Конволют.

17. Петро Могила. Зобране короткои науки о артикулах веры. Львов : Тип. Арсения Желиборского, 1646. [III], 86, [10] арк. Конволют.

18. Служебникъ. [Москва : Печат. Двор, 1630]. [603] арк. (примірник № 1).

19. Служебникъ. [Москва : Печат. Двор, 1655]. [II], 44, 34 с., 14 арк, с. 35–601, [6] арк., 56 с. (примірник № 2).

20. Служебникъ. [Москва : Печат. Двор, 1655]. 54 с. (примірник № 3).

21. Служебникъ. [Москва : Печат. Двор, 1656]. 83 с., с. 501–744. (примірник № 4).

22. Стародруки кириличного шрифту. XV – перша половина XVI ст. = Old prints of Cyrilic font. XV – fsrst half of the XVI century : каталог колекції Одес. нац. наук. б-ки / упоряд. В. М. Райко. Одеса : Бондаренко М. О., 2021. 159 с. : іл., факс., фотоіл.

23. Тріодь пісна. 3-тє вид. Київ : Тип. Києво-Печер. Лаври, 1648. [XII], 880 с.

(примірник №1).

24. Тріодь пісна. 3-тє вид. Київ : Тип. Києво-Печер. Лаври, 1648. [X], 880 с. (примірник № 2).

25. Тріодь пісна. Львів : Тип. Михайла Сльозки, 1664. [5], [453] с.

26. Тріодь цвітна. Чернигів : Тип. Троїцько-Іллін. монастиря, 1685. [6], 434 арк. (примірник № 1).

27. Тріодь цвітна. Чернигів : Тип. Троїцько-Іллін. монастиря, 1685. [1], 434 арк. (примірник № 2).

28. Тріодь цвітна. Чернігів, друкарня монастиря, 1685 р. Музей книги і друкарства України. URL: https://www.mkdu.com.ua/kolektsiia/kolektsiia-onlajn/triod-tsvitna-1685 (дата звернення: 23.02.2026).

29. Туптало Димитрій (Ростовський). Руно орошенное, пречистая и преблагословенная дева Мария, или Чудеса образа пресвятыя Богородицы, бывшия в монастыре Ильинском Черниговском… Чернигів : Тип. Свято-Троїц. монастиря, [1683]. [VII], 91, [11] арк.

UDC 017.1:[094.1:003.349.2"15/16"]:027.7:378.4(477.54-25)ХНУ

CYRILLIC EARLY PRINTED BOOKS OF THE 16TH–17TH CENTURIES FROM THE COLLECTION OF THE CENTRAL RESEARCH LIBRARY OF KARAZIN UNIVERSITY

Hanna HREBNIEVA

Leading Librarian,
Central Research Library
V. N. Karazin Kharkiv National University,
Kharkiv, Ukraine
ORCID: http://orcid.org/0000-0001-5749-1195

The article is devoted to compiling a catalog of Cyrillic old prints of the XVI–XVII centuries, mainly liturgical Church Slavonic editions, which are stored in the collection of the Central Library of the Karazin University. The problems of identifying printed monuments are highlighted, and the issue of counterfeit editions is raised.

Keywords: Cyrillic old prints, collections of the Central Library of the KhNU, Ukrainian old prints, catalog of Cyrillic old prints, difficulties of identification, counterfeit editions, marginalia, provenance.

ДК 094(=161.2):027.53(477Ю65-25)”19/20”

РІДКІСНІ ВИДАННЯ УКРАЇНСЬКОЮ В ФОНДАХ ОБЛАСНОЇ УНІВЕРСАЛЬНОЇ НАУКОВОЇ БІБЛІОТЕКИ ІМЕНІ Д. І. ЧИЖЕВСЬКОГО: ДОКУМЕНТИ XIX–XX СТОЛІТЬ

ЖИВОТОВСЬКА Валентина Григорівна,

директор ОУНБ ім. Д. І. Чижевського,
заслужений працівник культури України
м. Кропивницький, Україна;

МИХИДА Сергій Павлович,

головний бібліотекар відділу рідкісних та цінних видань
ОУНБ ім. Д. І. Чижевського,
доктор філологічних наук, професор,
заслужений працівник освіти України
м. Кропивницький, Україна

У статті окреслюється україномовний потенціал фондів відділу рідкісних і цінних видань XIX – початку XX століть Обласної універсальної наукової бібліотеки ім. Д. І. Чижевського в м. Кропивницькому. Головна увага зосереджується на документах, які формують уявлення про мовне середовище на півдні імперії в різних сферах буття: біології, географії, сільськогосподарській кооперації, мистецтві в цілому й у театральному зокрема, значиме місце відведено його корифеям. Наголошується на краєзнавчій складовій фонду й авторах, які визначають парадигму класичної та модерної української літератури: І. Тобілевичу (Карпенку-Карому), М. Кропивницькому, В. Винниченку. Виокремлене місце україномовних видань в колекції О. Ільїна.

Ключові слова: ОУНБ ім. Д. І. Чижевського, україномовні видання, краєзнавство, І. Тобілевич, М. Кропивницький, В. Винниченко, колекція О. Ільїна.

Обласна універсальна наукова бібліотека ім. Д. І. Чижевського – головна книгозбірня міста Кропивницького та Кіровоградської області, центр просвітницької діяльності та національно-патріотичного виховання, волонтерський хаб, творчий простір для читача і письменника. На полицях – понад 800 тисяч документів. Особлива увага – до збереження й примноження фондів, пропаганди читання, збереження ментального здоров’я, формування національної ідентичності громади, волонтерство тощо.

Вагоме місце в цьому процесі посідає українська книга: сучасних авторів, котрі мають прекрасний майданчик для презентації своєї творчості, і, звичайно, класичні її артефакти. Перлиною бібліотеки є відділ рідкісних і цінних видань, а в ньому – безцінні документи українською XIX – початку XX століть, коли рідна мова перебувала під імперськими заборонами, а

пізніше – під марою совєтського режиму, облудливою санкцією на живе українське слово, дух свободи й самодостатності. Але він таки пробивався – українська книга, підпільно видана в межах імперії, а переважно за кордоном, доходила до читача, і нині завдяки колекціонерам, діаспорним надходженням продовжує виконувати свою місію.

Історія україномовного бібліотечного фонду веде свій початок від 1899 року, коли була заснована Єлисаветградська громадська бібліотека, правонаступницею якої і є ОУНБ ім. Д. І. Чижевського. Попри абсолютне домінування російськомовних джерел, із тих часів збереглося «Оповідання про комах. Яка од їх користь або шкода в господарстві» (1882) [1] О. Степовика (псевдонім українського освітнього діяча, публіциста, очільника української секції «Благодійного товариства видання загальнокорисних і дешевих книг для народу», автора цілої низки науково-просвітницьких видань Олександра Федоровича Комарова).

Не можна оминути увагою й україноспрямоване, націєформотворче за суттю джерело, яке, хоч і парадоксально, але симптоматично з огляду на традицію видавання чужого за своє, вийшло в світ в журналі «Русская мисль» 1906 року. Йдеться про розлогий огляд «К двадцатипятилетию украинского театра» Софії Русової [2]. Аналіз цієї праці – тема окремої розмови, але принагідно зауважимо, що це одна із перших фундаментальних студій, яку пізніше використовуватимуть драматурго- і театрознавці, як джерело про літературне підґрунтя театру корифеїв. І ще один документ за цією ж тематикою із приватної колекції Володимира Могилюка, який, за домовленістю, експонується в бібліотеці: анонімний в друці (з відомим нині колективним авторством: О. Лотоцький, С. Єфремов, В. Дурдуковський, В. Страшкевич, О. Кошиць) нарис «Корифеї української сцени», виданий у Києві 1901 року. Тут же представляємо ще одне рідкісне видання Софії Русової, вже як відомої педагогині – «Початкова географія» 1911 року [3].

Знаковою для поповнення рідкісними виданнями стала передача до бібліотеки книжкової частини колекції Олександра Ільїна 1994 року [4]. Вона склала понад 7 тисяч безцінних артефактів, які датуються починаючи від 1390 року!!! Смерть кіровоградського електрика, як сам себе називав – збирача старовини, детективна історія його зібрання вразила всю країну, лягла в основу 12-серійного детективного серіалу «Синдром Дракона» (2012) і вже неодноразово ставала темою багатьох наукових і ненаукових розмов. У контексті нашої зауважимо, що власне українських видань та книг українською – дещиця. Не був Олександр Іванович українським патріотом, але розумів важливість чи, скоріше, їхню вартість! Поруч із рукописними виданнями, стародруками, вони однозначно мають велику бібліографічну цінність, є нашою гордістю й доступні для фахівців.

Назвемо й представимо найпоказовіші: «Кобзар» Тараса Шевченка 1840 року, «Українські оповідання» Олекси Стороженка 1863 року [5], прижиттєве видання «Збірник творів» Ієремії Галки (Миколи Костомарова) 1875 року [6], до якого увійшла п'єса «Сава Чалий», переклади поезій із збірника «Єврейські мелодії» Байрона та поезії із забороненої цензурою збірки «Вітка», збірка оповідань з автографом автора «На віку, як на довгій ниві» українського письменника, перекладача, публіциста Сергія Олексійовича Єнохіна, надрукованої в друкарні М. А. Гольденберга у Єлисаветграді 1903 року [7]. 1918 року в єлисаветградській друкарні «Спілка» побачила світ невеличка книжечка Миколи Левитського «Сироти України» [8] – поетична збірка про національне гноблення українського народу російським царизмом. Видання, хоч і не відзначається високою художністю, цікаве бібліографічно. Унікальною є й особистість автора – відомого на початку XX століття діяча кооперативного руху, засновника сільськогосподарських артілей. Його ім'я нині носить одна з вулиць Кропивницького.

Варто подякувати колекціонеру й за 23-томне видання творів В. Винниченка (кооперативне видавництво «Рух») [9], робота над яким у стінах бібліотеки дала українському літературознавству не одного кандидата й доктора філологічних наук, не кажучи вже про дипломні та магістерські роботи студентів університету, який носить його ім'я.

Вагомо поповнилася бібліотека діаспорними виданнями XX століття. Серед них знані, з великими тиражами, які різними шляхами зайшли до багатьох бібліотек України: три томи «Щоденника» В. Винниченка, 2 томи «Книги спостережень» Євгена Маланюка, не менш знаний, але рідкісного видання лист-памфлет «Чому я не хочу вертати на "родіну"» Івана Багряного [10], «друком і накладом Українського Центрального Бюра в Лондоні» 1946 року. Мало знаний, але симптоматично актуальний сьогодні репортаж, за жанровим визначенням автора, «Кубань – земля українська, козача…» Петра Волиняка (псевдонім Петра Кузьмовича Чечета – активного діяча української громади в Канаді, дослідника історії української еміграції в Канаді, автора п'яти підручників для українських шкіл у Канаді) 1948 року [11], виданого в Буенос-Айресі.

Канадсько-український бібліотечний центр передав цілу низку рідкісних видань українською, серед них: Іван Левицький «Невинна» 1907 року [12], Софія Русова «Як Болгари здобули собі свободу» 1909 року [13], Осипа Назарука «Князь Ярослав Осмомисл» 1918 року [14], Іван Крип'якевич «Історія Козаччини» 1922 року [15] та ін.; два видання закордонних філій «Просвіти»: «Лист шинкаря до Люципера і відповідь. Про алькоголь. Инші» [16] та Чайковський Андрій «З ласки родини :

повість у трьох частях» [17].

2009 року фонди бібліотеки поповнились виданнями з особистої бібліотеки Дмитра Чижевського, зібраної в період із 1945 до 1977 року в Гайдельберзі: 297 примірників універсальних за змістом – 228 книг, 69 періодичних видань [18]. Ця колекція, як і Ільїнська, є родзинкою фондів бібліотеки, яка розширює уявлення про особисті інтереси й масштаби наукових інтенцій патрона бібліотеки його імені.

У цілому документи українською в фондах відділу рідкісних і цінних видань ОУНБ ім. Д. І. Чижевського у м. Кропивницькому є унікальним джерелом осягнення факторів національної ідентичності впродовж століть, прагнення творчої еліти до її формування й, водночас, маркером органічності українського слова в літературному просторі, запиту на нього читачів, а нині – безцінним матеріалом для науковців і потребують подальшого вивчення та популяризації.

Література

1. Степовик С. Оповідання про комах: яка от них користь або шкода в господарстві. Київ : Печ. Г. Т. Корчак-Новицкого, 1882. 250 с.
2. Русова С. Ф. К двадцатипятилетию украинского театра. Русская мысль. 1906. Кн. 7. С. 39–51.
3. Русова С. Ф. Початкова географія / Благотворит. о-во издания общеполез. и дешевых книг. Санкт-Петербург : Тип. т-ва «Электро-типография Н. Я. Стойковой», 1911. 111 с.
4. Гончарова Т. Таємниця спадщини кіровоградського електрика. Обласна універсальна наукова бібліотека ім. Д. І. Чижевського. URL: https://old.library.kr.ua/elmuseum/ilyin/p2.shtml (дата звернення: 3.06.2026).
5. Стороженко О. Українські оповідання : [у 2 ч.]. Санкт-Петербург : Тип. П. А. Кулиша, 1863. Ч. 1. 263 с.; Ч. 2. 279 с.
6. Галка І. Збірник творів. Одесса : Друк. Францова, 1875. 127 с.
7. Енохин С. А. На вику, – як на довгій ныви. Єлисаветград : Тип. М. А. Гольденберга, 1903. 39 с.
8. Левитський М. Сироти України. Єлисаветград : Спілка, 1918. 24 с.
9. Винниченко В. К. Твори : у 23 т. 2-е вид. Київ ; Харків : Рух, 1928–1929.
10. Багряний І. Чому я не хочу вертати на «родіну». Лондон : Укр. Центр. Бюро, 1946. 30 с.
11. Волиняк П. Кубань – земля українська, козача... : репортаж. Буенос-Айрес : Полтава, 1948. 71 с.
12. Левицький І. Невинна : оповіданє ; Воздушними шляхами : розвідка / Я. Весоловський. Львів : Вид-во Т-ва "Просвіта", 1907. 32 с. Конволют.
13. Русова С. Ф. Як Болгари здобули собі свободу? / пер. з рос. О. Охримович. Львів

: Вид-во Т-ва «Просвіта», 1909. 55 с.

14. Назарук О. Князь Ярослав Осмомисл : укр. іст. повість з 12-го століття : в 2 ч. Львів, 1918. XV, 417, [2] с.

15. Крипякевич І. Історія Козаччини : для народа і молоді. Львів : Накладом фонду "Учітеся, брати мої!", 1922. 90 с.

16. Лист шинкаря до Люципера і відповідь. Про алькоголь. Инші. Ньо-Йорк : Просвіта, 1915. 36 с.

17. Чайковський А. З ласки родини : повість : у 3 ч. Едмонтон ; Альберта : Просвіта, 1918.

18. Архів Дмитра Чижевського. Обласна універсальна наукова бібліотека ім. Д. І. Чижевського. URL: https://library.kr.ua/chizhevsky/ (дата звернення: 3.06.2026).

UDC 094(=161.2):027.53(477Ю65-25)”19/20”

RARE EDITIONS IN UKRAINIAN IN THE COLLECTIONS OF THE DMYTRO CHYZHEVSKY REGIONAL UNIVERSAL RESEARCH LIBRARY: DOCUMENTS OF THE 19TH – 20TH CENTURIES

Valentyna ZHYVOTOVSKA,

Director of the Dmytro Chyzhevsky Regional Universal Research Library
Honored Worker of Culture of Ukraine
Kropyvnytskyi, Ukraine;

Serhiy MYKHYDA,

Chief Librarian of the Rare and Valuable Editions Department
Dmytro Chyzhevsky Regional Universal Research Library,
Doctor of Philology, Professor,
Honored Worker of Education of Ukraine
Kropyvnytskyi, Ukraine

The article outlines the Ukrainian-language fund potential of the Department of Rare and Valuable Editions of the 19th – early 20th centuries in the Regional Universal Scientific Library named after D. I. Chyzhevsky in the city of Kropyvnytskyi. The main attention is focused on documents that form an idea of the linguistic environment in the south of the empire in various spheres of life: biology, geography, agricultural cooperation, art in general and in theater, in particular, a significant place is given to its luminaries. Emphasis is placed on the local history component of the collection and on authors who define the paradigm of classical and modern Ukrainian literature: I. Tobilevich (Karpenko-Kary) and M. Kropyvnytskyi, V. Vynnychenko. A special place for Ukrainian-language publications in the collection of O. Ilyin.

Keywords: D. I. Chyzhevsky National Library of Literature, Ukrainian-language publications, local history, I. Tobilevych, M. Kropyvnytskyi, V. Vynnychenko, collection of O. Ilyin.

УДК 091:783.3(=161.2):004.9]:027.021(477.54-25)ХДНБ](043.2)

ЕЛЕКТРОННІ КОЛЕКЦІЇ ЯК СПОСІБ ЗБЕРЕЖЕННЯ І ПОПУЛЯРИЗАЦІЇ УКРАЇНСЬКОЇ КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ (НА ПРИКЛАДІ КОЛЕКЦІЇ УКРАЇНСЬКИХ ІРМОЛОЇВ ХДНБ імені В. Г. КОРОЛЕНКА)

ІСАЄНКО Ольга Яропо́лківна,

завідувачка науково-дослідного відділу документознавства,
колекцій рідкісних видань і рукописів,
Харківська державна наукова бібліотеки ім. В. Г. Короленка
м. Харків, Україна

Обґрунтовано переваги комплексного підходу до оцифрування як стратегічного методу збереження та репрезентації культурної спадщини. На відміну від створення цифрових копій окремих документних пам'яток, формування тематичної електронної колекції або колекції за походженням, видовою чи іншою ознакою документів дозволяє відтворити її як комплексну пам'ятку культури в парадигмі історико-культурних ознак у межах їхніх збігів та розбіжностей, що визначають своєрідність комплексної культурної пам'ятки, та забезпечити науково обґрунтовану структуру отриманого масиву даних. На прикладі електронної колекції українських рукописних ірмолоїв ХДНБ ім. В. Г. Короленка проаналізовано, як такий підхід сприяє роботі з її наукового розкриття та системній популяризації української книжкової традиції. Доведено, що саме цифрова колекція перетворює окремі пам'ятки на доступний цілісний освітній та науковий ресурс, що є особливо важливим для захисту національної ідентичності.

Ключові слова: електронні колекції, культурна спадщина, оцифрування, українські рукописи, ірмолої, ХДНБ ім. В. Г. Короленка.

У сучасних умовах, коли українська культурна ідентичність перебуває під постійним тиском зовнішніх загроз, питання її збереження з кожним роком набуває все більшого значення. Одним із ключових інструментів запобігання безповоротних втрат об'єктів документної культурної спадщини є повнотекстове оцифрування, зокрема історичних колекцій як комплексів рукописних книг, так й архівних зібрань. Цей спосіб, на відміну від одиничного копіювання документів, яке здебільшого накопичує неструктуровані масиви даних, дозволяє перетворювати розрізнені артефакти в єдине джерело наукових знань і водночас комплексний об'єкт культурної популяризації. У разі такої цифровізації зростають можливості вивчення окремого документа в історико-культурному контексті, у межах конкретної документної колекції, і за результатами системного аналізу досягти нових різноаспектних даних щодо характеристик кожного документа і зібрання в цілому. Особливо це стосується фондів документних пам'яток, при роботі з якими завдання зі збереження оригіналів є

пріоритетними. Унікальність або особлива рідкісність є підставою для обмеження доступу до них, та саме цифрові технології дозволяють не лише уникнути випадків пошкодження документів при безпосередньому користуванні, але й забезпечують умови більшої доступності. Крім того, змінюється і характер користування, підвищується його результативність, адже цифрова копія надає можливість масштабування зображення, що є важливим при дослідженні кодексів малих форматів та книжкової графіки, встановленні авторства гравюр (на основі підписів, монограм, ініціалів художників), при дослідженні архівних документів малих розмірів, дрібного або складного письма, особливо скоропису, інших складових документів, а також маргіналій і провенієнцій – різних ознак використання та побутування пам'ятки протягом століть.

Сутність колекційного підходу до оцифрування така ж сама, як і заходів із забезпечення збереження документного комплексу, історично або штучно (тобто після надходження до фондів бібліотеки) сформованого за тими чи іншими вищевказаними ознаками. У ХДНБ ім. В. Г. Короленка саме такий комплексний принцип запроваджено безпосередньо у фондосховищі документних пам'яток і відображено у спеціальній обліково-картковій системі «Колекції».

Безумовно, всі бібліотечні фахівці, які працюють з раритетами, ставлять перед собою завдання зберегти найцінніше у будь-який спосіб, тому для першої цифрової колекції з фонду документних пам'яток ХДНБ ім. В. Г. Короленка [1] було обрано унікальне зібрання українських рукописних книг. Це сприятиме утвердженню національної ідентичності в світі, особливо під час війни, і створює сприятливі умови для популяризації культурної спадщини України в європейських та українських вебінформаційних середовищах.

Зауважимо, що наявність цифрової колекції сприяє її просуванню на різних платформах соціальних мереж та засобів масової інформації, що матиме позитивний вплив на ствердження культурного простору України та пожвавить зацікавленість суспільства до конкретних складових її культурної спадщини. У нашому випадку йдеться про цифровізацію колекції українських рукописних ірмолоїв XVI–XIX ст. – гімнографічних книг, у яких століттями записувався український пісенний церковний репертуар для одноголосого виконання. Вони мають унікальний історико-культурний контекст щодо свого утворення, розвитку та функціонування. У складі колекції такі унікуми, як львівський Ірмолой 1699 р. та Ірмолой з Ворожби (тепер – Сумська область) 1736 р., з надзвичайною майстерністю ілюстрований і оздоблений (тільки окремі ілюстрації і великі ініціали з цієї видатної пам'ятки книжкового мистецтва було надруковано в українських

наукових виданнях XX ст., зокрема в «Альбомі виставки XII археологічного з'їзду в м. Харкові» (1903), під редакцією і з коментарем видатного історика мистецтва та археолога, професора Харківського університету Єгора Редіна. На хвилі навіть широкого розповсюдження друкованої книги (слід зауважити, що у ХДНБ створено повнотекстову копію примірника друкованого Ірмолою, виданого у Львові 1700 р. – першого нотного видання на теренах України) ірмолої зберегли свій рукописний статус протягом XVIII–XIX ст., друкувалися вони вкрай рідко, відтак коло їхніх користувачів було обмежене фаховими та соціокультурними чинниками.

Цифрова колекція, звісно, не змінює рукописність ірмолоїв, а відтворює її в певних межах. Матеріальні особливості оригіналів повною мірою схарактеризовано в науковому текстовому супроводі до кожної пам'ятки (описання, анотація) до цифрових повнотекстових копій, зокрема наведено філігранологічні дані, що є основною підставою для датування документів.

Водночас саме цифрові копії розкривають те, що в описі подається лише як назви частин пам'ятки, репрезентують унікальну та автохтонну гімнографічну та літургійну традицію, збережену в послідовності піснеспівів. Цифрове відтворення дає можливість візуально відстежити цю послідовність і зв'язок, утримати, зберегти та зафіксувати їх. Перевагами цифрового колекціонування є й те, що воно дає можливість досліджувати колекцію ірмолоїв, як і будь-яку іншу, у комплексі всіх її якостей: вербально-текстуальних (представлено повний текст, а також маргіналії та провенієнції), предметно-функціональних (предметно-матеріальна складова) і комунікативно-функціональних (якість зображення та збереженості).

Цифрова колекція українських ірмолоїв має ще одну безумовну перевагу – для неї створено окремий сайт. Цей видовий пам'ятковий ресурс, створений завдяки підтримці Українського культурного фонду, кардинально полегшує роботу з унікальними рукописними документами. Спеціалізована цифрова культурна екосистема виступає як потужний інструмент наукової інтерпретації. На сайті надано загальну об'ємну інформацію про історико-культурний феномен ірмолоїв, про підхід до реалізації цього проєкту та саму колекцію ХДНБ у цілому. Завдяки інтеграції ґрунтовних пояснювальних матеріалів кожна пам'ятка представлена в належному історико-культурному контексті, що дозволяє дослідникові ознайомитися з нотним та літерним текстом, художнім оздобленням (заставки, кінцівки, віньєтки, фігурні та орнаментальні композиції з ініціалами тощо), а також з обставинами його створення та побутування. Детальний науковий опис кожної пам'ятки відповідає

сучасним вимогам щодо кодикологічного дослідження, що забезпечує доступ до атрибутованих палеографічних особливостей та результатів джерелознавчого аналізу безпосередньо під час перегляду рукопису.

Цифровий колекційний формат дає можливість зручного послідовного порівняльного аналізу однотипних документів. Оскільки ірмолої водночас є пам'ятками духовної, музичної та книжкової культури, то це розширює межі аналізу й користування колекцією. Мистецтвознавці та знавці книжкової справи, усі, хто цікавиться цими питаннями, отримають безпосередню можливість захоплюватися художнім оздобленням блоку та оправи, встановлювати характер зв'язку нотно-літерного письма з ілюстраціями. Каліграфіка також дає широкий діапазон для дослідницької роботи: цифровий формат репрезентує майстерність переписувачів та оформлювачів співочих книг, які досконалу графіку нотних знаків поєднують з вишуканими малюнками, заставками, ініціалами. Цифрова промоція бібліотечних колекцій таким чином має як іміджеологічний, так і внутрішньо-фаховий тип спрямування. Підкреслимо також можливість завдяки цифровому формату унаочнити регіональну специфіку пам'яток з колекції ХДНБ: за своїм походженням більшість їх із Західної України (про що свідчать не лише дані про створення рукописів, але й численні власницькі записи та позначки з попередніх місць зберігання). Колекція невелика за своїм обсягом, але широким є спектр роботи з ними.

Наприкінці варто зауважити, що, попри вагомі здобутки проєкту, науковий та евристичний потенціал представленої колекції у повному обсязі ще не вичерпаний. Наразі її основу становлять пам'ятки, побутування яких пов'язане з населеними пунктами західних територій України (с. Дедеркали, Дрогобуж, Ілєв, Немильня) та її північно-східної частини (м. Охтирка) а також сучасної Польщі (с. Городло). Ці рукописні документи також містять власницькі записи релігійного, повчального та господарського змісту (часто про купівлю самих книг), різні коментарі, чернетки листів та проби пера. Здебільшого, як і текстові складові, вони написані церковнослов'янською, а також українською (зокрема польськими літерами), польською, російською та латинською мовами. Ім'я переписувачів частіше невідомі, але в процесі дослідження вдалося дізнатися про пресвітера Іакова, Григорія Ковальського, Максима Насонова.

Подальший розвиток ресурсу вбачається у досягненні максимальної джерельної репрезентативності, оскільки значний масив документів, що належать до обраного тематичного корпусу, все ще опрацьовується для подальшої інтеграції у цифрове середовище. Зацікавленість щодо його розширення підтверджується тим, що рукописи, які лише готуються до

оцифрування, уже стали об'єктами наукових публікацій [2]. Це наочно демонструє, що обрана стратегія популяризації української спадщини працює на випередження, формуючи сталий попит, що повністю відповідає меті проєкту оцифрування колекції.

Література

1. Електронна колекція українських ірмолоїв ХДНБ ім. В. Г. Короленка URL: https://collection.korolenko.kharkov.com/kolektsiia-ukrainskykh-irmoloiv-hdnb/ (дата звернення: 3.06.2026).

2. Воскобойніков Ф. В. Актуалізація піснеспівів з Ірмолою Стефана Глобчастого в сучасній богослужбовій практиці. Аспекти історичного музикознавства. 2025. Вип. 39. С. 84–106. URL: https://aspekty.kh.ua/vypusk39/aspekt_39_5_84-106_Voskoboinikov.pdf (дата звернення: 3.06.2026).

UDC 091:783.3(=161.2):004.9]:027.021(477.54-25)ХДНБ](043.2)

ELECTRONIC COLLECTIONS AS A MEANS OF PRESERVINGAND POPULARIZING UKRAINIAN CULTURAL HERITAGE (ON THE EXAMPLE OF THE UKRAINIAN IRMOLOGIONS COLLECTION OF THE V. G. KOROLENKO KHARKIV STATE SCIENTIFIC LIBRARY)

Olha ISAIENKO,

Head of the Research Department of Document Science,
Rare Editions and Manuscripts Collections
V. G. Korolenko Kharkiv State Scientific Library
Kharkiv, Ukraine

The advantages of a comprehensive approach to digitization as a strategic method of preserving and representing cultural heritage are substantiated. In contrast to the creation of digital copies of individual documentary monuments, the formation of a thematic electronic collection or a collection by origin, species or other characteristic of documents allows us to recreate it as a complex cultural monument in the paradigm of historical and cultural features within the limits of their coincidences and differences that determine the uniqueness of a complex cultural monument, and to provide a scientifically substantiated structure of the resulting data set. Using the example of the digital collection of Ukrainian handwritten Irmolois of the Korolenko Kharkiv State Scientific Library, it is analyzed how such an approach contributes to the work on its scientific disclosure and the systematic popularization of the Ukrainian book tradition. It is proved that it is the digital collection that transforms individual monuments into an accessible holistic educational and scientific resource, which is especially important for the protection of national identity.

Keywords: digital collections, cultural heritage, digitization, Ukrainian manuscripts, Irmoloi, Korolenko Kharkiv State Scientific Library.

УДК 027.54(477-25)НБУВІК:025.17:002.2(477)]-047/37

ДОСЛІДЖЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ КНИГИ В АКАДЕМІЧНИХ ПРОЄКТАХ ІНСТИТУТУ КНИГОЗНАВСТВА НАЦІОНАЛЬНОЇ БІБЛІОТЕКИ УКРАЇНИ ІМЕНІ В. І. ВЕРНАДСЬКОГО

КОВАЛЬЧУК Галина Іванівна,

директор Інституту книгознавства,
Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського,
доктор історичних наук, професор
м. Київ, Україна
ORCID: https://orcid.org/0000-0001-8843-9584

У публікації представлено інформацію про відомчі теми Інституту книгознавства Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського з 2016 по 2025 р. Відомчі теми затверджуються Національною академією наук України для досліджень в академічних установах чи їхніх структурних підрозділах, як правило, на три роки. Інститут книгознавства, відповідно до свого Положення, вивчає різні книгознавчі напрями досліджень, пов'язані насамперед зі студіюванням історії української книги та книжкової культури, вітчизняного книговидання XVI – початку XX ст. та історії українського книгознавства, бібліотечних зібрань минулого.

Ключові слова: Інститут книгознавства, історія книжкової культури України, атрибуція та експертиза книжкових пам'яток, українське книгознавство, дослідження фондів вітчизняної друкованої спадщини.

Інститут книгознавства створено в Національній бібліотеці України імені В. І. Вернадського (НБУВ), що є установою Національної академії наук України, в 2015 році. Відділи, що увійшли до структури Інституту книгознавства, завершували тоді попередні трирічні відомчі теми: відділ стародруків та рідкісних видань і відділ бібліотечних зібрань та історичних колекцій, спільно з Інститутом рукописів – тему «Розвиток електронних інформаційних ресурсів рукописної та книжкової спадщини України». Відділи зарубіжної україніки, образотворчих мистецтв, музичних фондів, спільно з відділом національної бібліографії, завершували розробку відомчої трирічної теми «Створення бібліографічних баз даних спеціалізованих фондів НБУВ». Основні здобутки виконання цих тем, як можна зрозуміти з їхньої назви, стосувались створення сучасних електронних ресурсів на фонди цих спеціалізованих відділів. Крім того, 2015 року була завершена й опублікована монографія Г. Ковальчук «Український науковий інститут книгознавства. 1922–1936» (виходячи зі специфіки статті та для зручності сприйняття, джерела в публікації вказані безпосередньо в тексті). Маємо також підкреслити, що співробітники Інституту щорічно публікують

понад сотню статей.

Першим, спільним для всіх п'яти відділів Інституту книгознавства, був обраний на 2016–2018 рр. проєкт «Історія книжкової культури в Україні: дослідження книжкових, музичних, образотворчих, картографічних пам'яток та історичних колекцій Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського». Основним результатом виконання теми стала підготовка колективної монографії «З історії книжкової культури України: дослідження ретроспективних книжкових, образотворчих, музичних видань та історичних колекцій з фондів Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського», науковий редактор Г. Ковальчук. Тут представлено розуміння багатогранного поняття книжкової культури, а також різниці між термінами «українська книжкова культура» та «книжкова культура в Україні». Найбільший розділ книги розкриває історичні традиції української книжкової культури, зокрема її еволюцію з XVI й до середини XX ст.; видавничу культуру українського книговидання другої половини XVI – першої половини XVII ст.; папір різних українських стародруків і культуру його використання; культуру греко-католицького книговидання XVII–XVIII ст.; видання католицьких монастирів друкарень Правобережної України другої половини XVIII – першої половини XIX ст. (Бердичівська та Луцька друкарні); українські стародруки панегіричного змісту як приклад книжкової культури; діяльність приватного музичного видавництва «Леон Ідзіковський». Окремо в монографії презентовано мистецтво українських стародруків: стиль бароко в українських стародруках; гравюри друкарні Києво-Печерської лаври XVII–XVIII ст. (за дослідженням відбитків з гравірувальних дошок початку XX ст.); художнє оздоблення оправ українських стародруків. Важливо, що в книзі приділена також увага книжковій культурі української діаспори – інтелектуальному середовищу, мистецьким об'єднанням, постатям повоєнного періоду української діаспори в Європі, а також навчальній книзі в українському зарубіжжі. Розглянуто також культуру збирання книжок як складник історії книжкової культури.

У рамках теми досліджувались не лише книги, але й інші друковані пам'ятки з фондів відділів Інституту книгознавства: плакати, листівки (поштівки), гравюри, ноти, давні платівки. Зокрема, видано друком вип. 2 фундаментального наукового каталогу «Український плакат 1917–2015 рр. у фондах Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського» – «Український друкований плакат 1965–1985 років», і вип. 3 «Український плакат 1986–1992 рр.», укладачі Т. Галькевич та О. Донець. У Видавничому домі «Академперіодика» було опубліковано науковий каталог великого

формату «Український кіноплакат 1947–1994 років з фондів Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського» обсягом понад 60 умовних друкованих аркушів та майже 12 умовних друкованих аркушів кольорових ілюстрацій, автор-укладач Л. Гутник. Основу зібрання плакатів і кіноплакатів НБУВ складають обов'язкові примірники цих аркушевих документів, які в радянський час отримувала бібліотека.

Ще одним об'єктом дослідження стали книжкові знаки. У 2017 р. було видано науковий каталог «Книжкові знаки на книгах із колекції рідкісних видань НБУВ», автори Л. Дениско і Ю. Рудакова. До кожного зображення книжкового знаку прив'язано бібліографічний опис книги та біографічні статті як про автора, так і про власника примірника, подано бібліографію публікацій про них, іменний покажчик (бл. 2230 позицій), покажчик книжкових знаків установ (бл. 300 позицій).

Проєкт передбачав різні форми оприлюднення результатів дослідження. Крім вказаних наукових каталогів, що становлять, крім власної наукової цінності, базу для подальших досліджень користувачами, було опубліковано два монографічних дослідження, присвячені бібліотекам минулого, що зберігаються у фондах відділу бібліотечних зібрань та історичних колекцій НБУВ: так званій «Загінецькій» бібліотеці Урбановських і Стажинських («Загінецька бібліотека», 2017 р., автор О. Рабчун) та окремим зібранням, що зберіглись у складі бібліотеки Києво-Печерської лаври («Особові та інституційні зібрання в складі бібліотеки Києво-Печерської лаври у фондах Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського», 2017 р., автор О. Заєць).

Підготовлено й оприлюднено друкованим і електронним виданням, як і інші праці, науковий збірник «Віктор Федорович Іваницький (1881–1955). Життя, віддане книзі», присвячений заступнику директора нашої бібліотеки в 1923–1933 рр., який в ті тяжкі часи багато зробив для розвитку установи та комплектування її історико-культурних фондів.

Відділ зарубіжної україніки традиційно готує тематичні бібліографічні покажчики, що розкривають його фонд. Так, 2017 р., у межах проєкту, Н. Солонською і Г. Борисович підготовлено й опубліковано покажчик «Українська канадіана: до 125-річчя першого поселення українців у Канаді».

Ще одним напрямом науково-видавничої та популяризаційної діяльності Інституту стали перевидання двох книжкових пам'яток. Завдяки житомирським колегам, насамперед професору В. Мойсієнку, з примірника Інституту книгознавства НБУВ перевидано видатну пам'ятку вітчизняної книжності «Лікарство на оспалый умисл чоловічій» (Острог, 1607), упорядником якої був Дем'ян Наливайко. Нове видання складається

з трьох томів – перевидання оригіналу та його дослідження. Спільно з колегами з Кременця та з їхньої ініціативи перевидано рідкісний примірник «Грамматіки, или Писменница языка словенскаго» (Кременець, 1638).

Наступним трирічним проєктом Інституту книгознавства (на 2019–2021 роки) стала тема «Атрибуція та експертиза як складова дослідження книжкових та інших бібліотечних пам'яток: основи теорії та практики». Крім відділів Інституту книгознавства у розробці теми брали участь науковці відділу пресознавства НБУВ. За результатами дослідження опубліковано 16 наукових праць: 6 монографій, 5 наукових каталогів, довідник історичних колекцій НБУВ, збірник документів, 2 бібліографічних покажчика, робоча програма з експертизи рідкісних книг.

Найвагомішим результатом розкриття теми стала колективна монографія «Атрибуція й експертиза книжкових пам'яток: з досвіду Інституту книгознавства Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського», в якій доводиться, що названий напрям є актуальним для історико-книгознавчих досліджень. Перший розділ, присвячений експертизі книжкових пам'яток, містить обґрунтування та проблеми здійснення цієї діяльності у бібліотеках. Другий розділ присвячений атрибуції видавничих фальсифікатів і видань без вихідних даних. Тут розкрито питання розрізнення термінів – контрафактні видання та видавничі фальсифікати, замасковані видання та «ряжені (ряджені)» книги, псевдовидання і титульні видання, нелегальні та заборонені видання. Окремо показано атрибуцію контрафактних видань, передруків, міфічних стародруків, фрагментів та варіантів набору видань другої половини XVI – першої половини XVII ст. Представлено методику атрибуції контрафактних видань і видань без вихідних даних друкарень Бердичівського монастиря босих кармелітів і Луцького домініканського монастиря; проведену атрибуцію стародруків без вихідних відомостей з друкарень Почаєва, Унева та Супрасля. Продемонстровано атрибуцію видавничих фальсифікатів і мініатюрних видань з фонду відділу зарубіжної україніки НБУВ – з колишнього спецхрану.

В монографії розглянуто проблеми атрибуції різних категорій пам'яток: латиношрифтних українських стародруків; на прикладі етьєнів (видань французької фірми Ет'єнів) – західноєвропейських стародруків; гравірованих портретів XVI–XVIII ст.; грамофонних платівок періоду акустичного звукозапису. Окремий розділ присвячено атрибуції примірників з історичних бібліотечних зібрань. Своєрідним є розділ, присвячений текстологічній, історико-культурологічній та музикознавчій атрибуції. Доповнює монографію список джерел з теми, словник основних термінів, які застосовуються під час експертизи рідкісних і цінних книг,

тексти нормативних документів щодо експертизи культурних цінностей, іменний покажчик, фото і короткі відомості про авторів книги.

Окрім цього видання, численних статей, виступів на конференціях, бібліографічних записів до баз даних, електронних виставок та інших ресурсів результатами дослідження теми є фундаментальні бібліографічні монографії: І. Ціборовської-Римарович «Друкарня Бердичівського монастиря босих кармелітів: історія та видавнича діяльність. 1758–1844» (57,6 обл.-вид. арк.); Є. Кожушко та Л. Івченко «Нотне видавництво Генріха Їндржишека : 1902–1919» (40 др. арк.); Н. Бондар «Вільнюські Євангелія 1575–1644 рр. з фондів Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського: дослідження, попримірниковий опис, альбом» (37,5 др. арк.); колективна праця, що не має аналогів – «Музична Шевченкіана у фондах Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського» (102 др. арк.); монографії О. Вакульчук «Багатотиражна преса України 1917–1941 років: становлення, розвиток, контент» та О. Дзири «Українці в Канаді : суспільно-політичне становище в контексті іммміграційної політики 1918–1939 рр.». Опубліковано наукові каталоги «Газети України 1816–1916 років у фондах Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського» та «Релігійні газети України 1989–2004 років у фондах Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського : дослідження : каталог» (уклад. О. Залізнюк, І. Швець), «Видання друкарні Луцького домініканського монастиря (1787–1836) у фондах Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. Книгознавче дослідження. Попримірниковий опис» І. Ціборовської-Римарович; «”Supplementum”: додаткові відділи бібліотек польського короля Станіслава Августа Понятовського “Collectio Regia” та Волинського ліцею в Кременці» Л. Деменко. Започатковано серію випусків довідника «Історичні бібліотечні зібрання та колекції у фондах Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського», опубліковано перший випуск – «Історичні бібліотеки державних навчальних установ Києва», укладачі О. Заєць, Т. Мяскова, наукова редакція Г. Ковальчук. Видано також тематичний збірник, своєрідну хрестоматію «Історія Аскольдової Могили та Пустинно-Микільського монастиря м. Києва за публікаціями XIX – початку XX ст. з фондів відділу бібліотечних зібрань та історичних колекцій Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського», укладач І. Шекера. У плані впровадження дослідження з атрибуції та експертизи книжкових пам’яток професором Г. Ковальчук розроблено і впродовж трьох навчальних років прочитано курс «Експертиза рідкісних книг» для студентів кафедри музеєзнавства та експертизи культурних цінностей Київського національного університету культури і мистецтв, відповідно до цього розроблено й опубліковано робочу програму

навчальної дисципліни.

У відділі зарубіжної україніки опубліковано два бібліографічних покажчика: «Бібліографічні джерела зарубіжної україніки (друга половина XIX – початок XXI століття)» В. Березкіної та «Українська мова, фольклор і народна культура українців Канади» Н. Солонської та Г. Борисович.

Темою, обраною Інститутом книгознавства НБУВ на наступні три роки – 2022–2024, було визначено «Українське книгознавство та книжкове пам'яткознавство: історія, теорія, практика». Основні результати роботи, що реалізовані в 12 наукових виданнях, 455 публікаціях статей чи тез (з них 20 статей у виданнях, які індексуються міжнародними наукометричними базами Scopus чи WOS), в 244 доповідях на конференціях чи інших наукових заходах, засвідчили розвиток вітчизняного книгознавства та книжкового пам'яткознавства, що покликані вивчати друковані пам'ятки історії та культури – стародруки, рідкісні й цінні видання XIX–XX ст., бібліотечні зібрання та історичні колекції у фондах архівів, бібліотек і музеїв, насамперед – великих державних бібліотек; рідкісні видання української діаспори, цінні історичні аркушеві ілюстровані документи (гравіровані портрети, видові поштівки, плакати та кіноплакати), а також ноти. Об'єктами дослідження були насамперед вітчизняні стародруки, починаючи з видань Івана Федорова 1574–1581 рр. (Н. Бондар); українські стародруки, в яких виявлено і введено в науковий обіг елементи стилю бароко (О. Курганова; її монографія «Від образу до художньої структури: стиль бароко в українській богослужбовій книзі XVII–XVIII ст.» успішно захищена авторкою як докторська дисертація); видання Унівської друкарні XVIII ст. (Н. Заболотна); твори видатних діячів вітчизняної культури XVII–XVIII ст. Антонія Радивиловського, Іоникія Галятовського, Лазаря Барановича (О. Максимчук) та ін.

Другий напрям досліджень спрямований на студіювання бібліотечних зібрань XVIII – поч. XX ст.: приватних зібрань минулого, а також бібліотек православних і католицьких монастирів та релігійних навчальних закладів. За цим напрямом підготовлено два випуски довідника «Історичні бібліотечні зібрання та колекції у фондах НБУВ»: релігійних установ (О. Заєць) і приватних зібрань (Т. Мяскова); монографія про бібліотеку Київського комерційного інституту 1906–1919 рр. (З. Афанасьєва).

Завершено фундаментальне дослідження «Європейський гравірований портрет XVII–XIX ст.», що відповідає найкращим європейським стандартам: у Видавничому домі «Академперіодика» опубліковано два фундаментальні томи відповідного наукового каталогу за фондом відділу образотворчих видань НБУВ загальним обсягом понад 90 обл.-вид. аркушів (Г. Юхимець, Д. Фоменко, І. Цинковська, П. Скрипник, Л.

Гутник). Музикознавцями НБУВ Л. Руденко з відділу музичних фондів і Е. Клименко з Інституту рукопису введено в науковий обіг також першу частину каталогу унікальної вітчизняної партесної музики минулого (електронне видання).

За прийнятим в даному проєкті підходом, українським книгознавством вважаються не лише книгознавчі здобутки в Україні, але й українознавчі книгознавчі праці в усьому світі. Відповідно цьому розумінню було здійснено підготовку бібліографічного покажчика «Українознавчі студії американського книгознавця й бібліотекознавця Едварда Касинця (до 50-річчя наукової та популяризаторської діяльності)», укладач Г. Ковальчук. Тривало створення низки бібліографічних покажчиків по фондах відділу зарубіжної україніки.

На порталі НБУВ опубліковано загалом понад 10 тисяч бібліографічних записів у спеціалізованих базах даних, доступних користувачам на відстані, що полегшує ним пошук джерел. Як показує практика, саме інтеграція результатів наукових досліджень у міжнародний простір та забезпечення широкого віддаленого доступу до ресурсів надає збереженим в бібліотечних фондах упродовж століть цінним джерелам нового життя.

Цікавим прикладом у цьому напрямі досліджень є електронний науковий довідник «Україна на видових поштових листівках кінця XIX – першої третини XX ст. з фондів відділу образотворчих мистецтв НБУВ», обсягом 125 ум. друк. арк., який було опубліковано на порталі НБУВ наприкінці 2022 року. Доопрацювання інформаційних приміток для оновлюваного електронного ресурсу, яке здійснювалося упродовж 2023–2024 рр., буде продовжуватись і далі. Режим доступу до електронного ресурсу: https://irbis-nbuv.gov.ua/everlib/item/er-0004435.

Ще одне непересічне електронне видання – «”Багатий сад” Івана Орновського 1705 р.: перевидання, текст, дослідження» – актуалізує визначну книжкову пам’ятку українського бароко – «Bogaty Wirydarz», видання Києво-Печерської друкарні. Текст панегірика на пошану представників харківської старшини Федора, Григорія та Костянтина Донців-Захаржевських розкриває яскраві сторінки історії Слобожанщини другої половини XVII ст., є цінним джерелом до історії заселення та оборони східних українських теренів, організації адміністративного устрою, розбудови церкви. Пам’ятку прикрашають роботи видатного українського гравера Інокентія Щирського. До складу нашої публікації входять фотокопія оригіналу 1705 р., набір тексту з коментарями та наукові розвідки, що розкривають різні аспекти видатного київського стародруку: особливості його поліграфічного та мистецького оформлення, художній світ його барокової образності, палітру цитування різних авторів і творів,

історію побутування примірників та перевидання пам'ятки (упорядник Ю. Рудакова).

Нова наукова тема Інституту книгознавства НБУВ, розрахована на 2025–2027 рр., повністю відповідає тій науковій і прикладній діяльності, якою займаються співробітники Інституту: «Друкована історико-культурна спадщина України: дослідження, наукова каталогізація, введення в сучасний інформаційний простір».

Безперечно, тривала війна, обстріли, відсутність електрики, нестача співробітників, які перебувають в евакуації за кордоном чи на заході України, а також три атестації – установи та науковців, що відбулись упродовж 2025 р., позначились на темпах і обсягах роботи. Попри це, науковцями Інституту опубліковано 2025 року 3 видання, 113 статей чи тез доповідей загальним обсягом 67,4 др. арк., з них 4 статті у журналах, що індексуються наукометричними базами Scopus чи WoS; 3 статті – іншими міжнародними базами; 10 статей у журналах категорії Б, 5 статей – за кордоном. Науковці Інституту виголосили 105 доповідей на 43-х заходах, з них 11 доповідей на 5-ти заходах за кордоном.

Опубліковано першу книгу довгоочікуваного наукового каталогу «Кириличні видання друкарні Почаївського Святоуспенського монастиря XVIII – першої третини XIX ст. / уклад. О. Железняк, Н. Заболотна, Р. Кисельов. Київ ; Львів : Вид-во УКУ. 504 с. (Серія «Київське християнство» ; т. 36)» (описи видань 1734–1772 рр.). До друку працю ретельно готувала Н. Заболотна. Друга частина каталогу має бути опублікована поточного року.

Завершено і видано науковий каталог навчальних видань, що використовувались українською діаспорою впродовж XX ст.: Антонюк Т. «Навчальна книжка з фондів відділу зарубіжної україніки Інституту книгознавства НБУВ» (562 с.). Каталог структурований за навчальними дисциплінами, видами видань, хронологією випуску. Книга певною мірою розкриває процеси становлення, розвитку, а також здобутки національної системи освіти, видавничої справи й книжкової культури в умовах еміграції.

На замовлення Київського клубу бібліофіла Г. Ковальчук підготувала «Лексикон бібліофіла». Видання (144 с.) містить терміни та їх дефініції, що застосовуються в бібліофільській практиці, в роботі з рідкісними та цінними виданнями, в книгознавчих студіях; видавець ошатного видання В. Бихун.

Дослідження за темою проєкту продовжується. Поточного року мають бути завершені й опубліковані чотири видання: монографія про бібліотеки Луцької/Луцько-Житомирської діецезії XVIII–XIX ст. (І. Ціборовська-

Римарович); книга друга каталогу Почаївських видань (Н. Заболотна); бібліографічний покажчик змісту рідкісного видання «За державність» (Каліш, Торонто, 1929–1966), що є важливим ресурсом до вивчення історії українських визвольних змагань 1917–1921 рр., укладач О. Супронюк; монографія П. Скрипника «Плакати як інформаційне і візуальне джерело історії України 20–30-х років ХХ ст.».

На завершення додамо, що всі наукові праці співробітників НБУВ представлені також в електронній копії на порталі бібліотеки в Репозитарії: https://irbis-nbuv.gov.ua/everlib. На порталі НБУВ також представлені численні бази даних спеціалізованих відділів, електронні ресурси, що створюють в т. ч. підрозділи Інституту книгознавства, повнотекстові копії раритетів у цифрових бібліотеках «Україніка» (https://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/ua/elib.exe?C21COM=F&I21DBN=NAV&P21DBN=UKRLIB) та «Цифрова бібліотека історико-культурної спадщини» (http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_ir/cgiirbis_64.exe?C21COM=F&I21DBN=NAV&P21DBN=ELIB).

UDC 027.54(477-25)НБУВІК:025.17:002.2(477)]-047/37

RESEARCH ON THE UKRAINIAN BOOK IN ACADEMIC PROJECTS OF THE INSTITUTE OF BOOK STUDIES OF THE VERNADSKY NATIONAL LIBRARY OF UKRAINE

Halyna KOVALCHUK

Director
Institute of Book Studies of V.I. Vernadskyi National Library of Ukraine,
Doctor of Sciences (History), professor,
Kyiv, Ukraine
ORCID: https://orcid.org/0000-0001-8843-9584

The publication presents information on the institutional research projects of the Institute of Book Studies of the V. I. Vernadskyi National Library of Ukraine for the period 2016–2025. These projects are approved by the National Academy of Sciences of Ukraine for implementation in academic institutions or their structural subdivisions, typically for a three-year term. In accordance with its regulations, the Institute of Book Studies investigates various fields of bibliology, primarily focusing on the history of the Ukrainian book and book culture, domestic publishing from the sixteenth to the early twentieth century, the history of Ukrainian book studies, and historical library collections.

Keywords: Institute of Book Studies, history of Ukrainian book culture, attribution and expertise of book monuments, Ukrainian book studies, research on collections of the national printed heritage.

УДК 821.161.2

ІВАН МАЛКОВИЧ – ПЕРЕКЛАДАЧ, РЕДАКТОР І ВИДАВЕЦЬ

КУЛЕШІР Марія Миколаївна,

викладач,
Київський національний лінгвістичний університет,
м. Київ, Україна,
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-6538-8857

Проаналізовано діяльність Івана Малковича як перекладача, редактора і видавця. Показано, як поєднання цих ролей впливає на якість української дитячої книги та формує сучасну культуру читання. Окрему увагу приділено діяльності видавництва А-Ба-Ба-Га-Ла-Ма-Га як простору, де текст і художнє оформлення створюють цілісний естетичний досвід.

Ключові слова: Іван Малкович; переклад; редактор; видавництво; дитяча література; книжкова культура.

Іван Малкович – постать, яка визначила розвиток сучасної української літератури, особливо в сегменті дитячої книги. Його діяльність у трьох взаємопов'язаних ролях – перекладача, редактора та видавця – формує унікальний простір, де українська мова, література та візуальна культура поєднуються для створення високоякісного продукту.

Як перекладач Малкович відомий не лише як носій технічних навичок перенесення тексту з однієї мови на іншу. Його переклади демонструють чутливе ставлення до стилю оригіналу, поетичної форми, ритму та гри слів, що особливо важливо для дитячих творів та поезії. Наприклад, його адаптації творів Роальда Дала та сучасних авторів дитячої літератури зберігають гумор, динаміку та особливості мови, роблячи текст природним і живим для українського читача. У перекладацькій практиці Малковича помітна орієнтація на збереження авторського голосу та емоційного забарвлення тексту, що є особливо цінним у дитячій літературі, де слова працюють на формування світосприйняття молодого читача.

Роль редактора у діяльності Івана Малковича є не менш значущою. Він відомий здатністю помічати потенціал авторського тексту та підтримувати літературні таланти. Малкович не обмежується лише виправленням стилістичних чи граматичних помилок; він працює з текстом як художник, надаючи йому цілісності, ритмічності та естетичної завершеності.

Іван Малкович завжди поєднує авторський задум із потребами українського читача. Це особливо помітно у дитячих книгах, де важливі не лише слова, а й їхні ритм, гумор і звучання. Наприклад, у перекладах

Роальда Дала він зберігає веселу гру слів і стиль автора, водночас текст звучить природно українською.

Як видавець Малкович реалізує своє бачення через видавництво «А-Ба-Ба-Га-Ла-Ма-Га». Тут переклад, редактура і дизайн книжки працюють разом. Кожна деталь – від ілюстрацій до типографіки та вибору паперу – створює цілісний естетичний досвід. Діти, перегортаючи сторінки, ніби чують мелодію тексту і бачать світ кольорів та форм. Це робить читання живим і захопливим. Власне, кожна книга, видана у видавництві Малковича, – не звичайна книга, а радше артбук, артефакт, що створює особливу атмосферу вишуканого досвіду, естетичного переживання, піднесеного занурення в розповідь.

Промовистим є слоган видавництва: «Для малят від 2 до 102». Цей заклик насправді вражає своїм масштабом, глибиною і охопністю, адже апелює до цілком різновікового читача. Тут прочитується глибоке розуміння потужності дитячої книжки і психології людини, згідно з якою незалежно від віку чи обставин у кожній людині живе маленька дитина, про яку потрібно піклуватися. Власне, тут закладено і ненав'язливу маркетингову стратегію, яка пропонує продукт усім і кожному. Але що найважливіше – книга об'єднує покоління.

Унікальність Малковича в тому, що він одночасно обирає твір, редагує його і видає так, щоб усі елементи звучали разом. Його підхід допомагає встановлювати нові стандарти якості і краси українських дитячих книжок. Книги Малковича відкривають дітям і підліткам світ, дозволяють насолоджуватися мовою та мистецтвом і надихають авторів на творчість. Завдяки цьому він не просто перекладач і редактор – він формує нове покоління читачів і творців української та україномовної літератури.

Література

1. Собора І. Іван Малкович: Культура – дзеркало, в якому нація може побачити сама себе. Український інтерес. 13 верес. 2017. URL: https://uain.press/interview/malkovych-kultura-dzerkalo-v-yakomu-natsiya-mozhe-pobachyty-sama-sebe-406764 (дата звернення: 4.06.2026).

2. Юрченко О. Іван Малкович: «Лякає не штучний інтелект. А те, що люди можуть не помітити, що книжку написав ШІ». Освіторія медіа. 11 берез. 2025. URL: https://osvitoria.media/lessons/ivan-malkovych-lyakaye-ne-shtuchnyj-intelekt-a-te-shho-lyudy-mozhut-ne-pomityty-shho-knyzhku-napysav-shi/ (дата звернення: 4.06.2026).

UDC 821.161.2

IVAN MALKOVYCH AS A TRANSLATOR, EDITOR, AND PUBLISHER

Mariia KULESHIR,

Lecturer,
Kyiv National Linguistic University,
Kyiv, Ukrain
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-6538-8857

The work of Ivan Malkovych as a translator, editor, and publisher is examined. The study shows how the combination of these roles influences the quality of Ukrainian children's books and contributes to the development of contemporary reading culture. Special attention is paid to the publishing house A-BA-BA-HA-LA-MA-HA as a space where text and visual design come together to create a coherent aesthetic experience.

Keywords: Ivan Malkovych; translation; editing; publishing; children's literature; book culture.

УДК 027.021:002.2](477) «18/19»

КНИЖКОВИЙ ПРОСТІР УКРАЇНСЬКИХ МІСТ У XIX – НА ПОЧАТКУ XX СТ. (ЗА ФОНДОВИМИ КОЛЕКЦІЯМИ НАУКОВОЇ БІБЛІОТЕКИ)

ЛУЧКА Людмила Миколаївна

директор,
Наукова бібліотека
Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара
м. Дніпро, Україна,
ORCID: https: //orcid.org/ 0000-0002-1792-2349

У статті досліджено колекції українських книг, різноманітних за тематикою і надрукованих у видавництвах різних міст України. Висвітлено окремі колекції київських, харківських, одеських, львівських, катеринославських видавництв. Знайдені у фонді видання проаналізовано за тематикою, внутрішнім оформленням, наявністю печаток і дарчих написів, поліграфічним мистецтвом.

Ключові слова: університетські фонди, рідкісні видання, українські міста XIX ст.

Українська книга є невід'ємною частиною світової культурної спадщини. Вона здобула авторитет і мала багатоаспектні впливи на читацькі інтереси, з одного боку. З іншого – протягом століть її забороняли, обмежували друк та поширення, здійснювали репресивні заходи проти книг та їхніх авторів. З початку повномасштабного вторгнення Росії в Україну актуальним питанням стали дослідження фондових колекцій українських видань як національної книжкової спадщини, їхнє збереження та популяризація.

Об'єктами дослідження стали багатогалузеві колекції видань XIX – початку XX ст., що зберігаються у відділі рідкісних видань університетської бібліотеки і проаналізовані за географічними межами України.

Наукова бібліотека Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара (далі – ДНУ) має понад двохмільйонний багатогалузевий за змістом фонд. Серед них 33 тис. примірників рідкісних та цінних книг, виданих у різні часи, у різних країнах, різними мовами. Аналіз видавництв українських міст дозволяє висвітлити цікаві факти, маловідомі сторінки з історії книгознавства та персоналістики. Географічні межі видань університетської книгозбірні охоплюють всю Україну. Найбільш змістовними є колекції київських, харківських, одеських, львівських, катеринославських видань, які мають спільні риси розвитку і особливості, що пов'язано з певним регіоном.

Колекція київських видань є потужною і значною за кількістю. Особливо цінною є колекція видань, підготовлених у друкарні Імператорського університету Святого Володимира, які датуються другою половиною XIX – початком XX ст. Серед них певне місце посідають підручники з різних галузей знань. Варто зазначити, що деякі з них отримували нагороди у вигляді золотої медалі. Університетське видавництво значну увагу приділяло підготовці історичних джерел: «Літописи», «Архіви», «Старожитності», «Записки» різних товариств. Окремий напрямок складають праці відомих українських істориків, етнографів, культурних діячів, зокрема В. Антоновича, М. Сумцова, М. Грушевського, П. Клименка [4, с. 132–134].

Цікавими за змістом є твори художньої літератури, мовознавчі розвідки та літературознавчі часописи. Так, у фонді рідкісних видань представлені окремі художні твори і педагогічні праці українського громадського діяча, письменника Б. Грінченка. Зацікавленість у дослідників викликають друкарські відомості («1 Київська спілка друкарської справи», «Вік»), серія (Бібліотека «Молодість»). Цінним за авторством та змістом є підручник для гімназій І. Нечуя-Левицького «Грамматика украінского язика» (1914 р.). Бібліографічною рідкістю є перекладацькі багатотомні видання, зокрема видавництво Бориса Фукса підготувало на початку XX ст. 12-томне видання творів французького письменника і філософа Ернеста Ренана [6, с. 59–60].

На окрему увагу заслуговують академічні видання 20-х рр. XX ст., що вийшли друком за підтримки Всеукраїнської академії наук (ВУАН). Це праці відомих українських вчених, різних за фахом, академіків: істориків М. Василенка та Р. Віппера, економіста К. Воблого, геолога П. Тутковського [3, с. 202–207].

Загальна кількість харківських видань у НБ ДНУ нараховує понад 2 тис. примірників XIX – початку XX ст. Колекцію логічно розпочати зі стародруків Харківського університету першої половини XIX ст. Це історичні джерела, документи, промови, підручники, довідкова література, монографії, підготовлені іноземними авторами – викладачами університету і надруковані в Університетській друкарні. Переклади здійснювали кваліфіковані фахівці, текст друкувався двома різними мовами. Відомими є книги І. С. Рижського, першого ректора Харківського університету, філософа за фахом. Його підручники багаторазово перевидавались і належали до класичних [8, с. 7].

Окремо варто зазначити видання 1917–1919 рр., які є цінними першоджерелами у дослідженнях з історії України та книжкової справи України. Окреслені праці є цінними за своїми серіями «Естественно-

историческая библиотека», «Культурно-історична бібліотека», до яких увійшли праці Д. Багалія, Б. Кістяківського, Г. Хоткевича.

Вагомою є підбірка видань 20-х років XX ст. видавництв «Пролетарий», «Держвидав України», «Союз потребительских обществ», які приділяли увагу історії, стану економіки, міжнародним відносинам. Певна кількість книг присвячена Першій світовій війні і внесені до анотованого бібліографічного покажчика «Перша світова війна» у 3 випусках. Цінними є словники з української мови, зокрема українського педагога С. Іваницького і мовознавця І. Ф. Шумлянського (1918 р) [7, с. 21].

За результатами дослідження виявлено понад 200 примірників з видавництв м. Одеси, що вийшли з друку у XIX – першій третині XX ст. Широкому розвитку видавничої діяльності сприяло відкриття низки наукових товариств. НБ зберігає близько 50 томів видавництва «Mathesis», що діяло в Одесі у 1904–1925 рр. Оформлення друкованих книг виконано належним чином: якісний папір, характерний шрифт, наявність ілюстративного матеріалу. Крім професорів Одеського університету у виданнях брали участь вчені інших навчальних закладів: Києва, Харкова, Катеринослава. За типами видань книжкова продукція поділялася на підручники, методичну літературу, практичні посібники, лабораторні практикуми для шкіл та училищ, книги з самоосвіти [2, с. 14–17]. Окрему частину видань у фонді НБ складають одеські різногалузеві праці, підготовлені у друкарнях Прищепкова, А. Шульце, А. Брауна, С. І. Ісаковича, Францова та Нитче «Акционерного Южно-Русского общества печатного дела», «Техник», міській друкарні. Бібліотека має видання німецького поета, літературного критика XVIII ст. Готгхольда Лессінга у перекладі з німецької мови 1898 р., що вийшло у серії «Библиотека «Слово» [9, с. 43–44].

Львівські видання представлені грунтовною колекцією НТШ, загальна кількість яких налічує понад 300 томів різногалузевих примірників. Серед них 25 т. «Записок». Першим за часом є другий том «Записок» (1893 р.), підготовлений і упорядкований українським діячем, істориком, педагогом Олександром Барвінським. Глибоко змістовними є його спогади, які вийшли у друкарні Шийковського 1902 р. Видання цікаве оформленням, має передмову, вміщує 10 портретів і важливим є листування з П. Кулішем. У фонді представлено цінні примірники кожної секції товариств.

Наукову цінність мають окремі примірники видавництв міст: Вінниця, Запоріжжя, Маріуполь, Полтава, Тернопіль, Херсон, Чернігів тощо. Кожне видання є цінним за змістом, оформленням, печатками, дарчими написами. У зв'язку з повномасштабним вторгненням Росії в Україну примірники

маріупольських та херсонських видавництв набувають статус унікальних («Мариуполь и его окрестности» (1882 р.), Гошкевич В. І. «Клады и древности» (1903 р.,) [1; 5].

Краєзнавчий фонд, до якого належать катеринославські видання, представлений літературою різних галузей знань у кількості близько 200 примірників. Серед них є довідкові джерела, які надають первинну інформацію за усіма напрямками діяльності області у певні роки; розкривають події, факти, статистичні показники, висвітлюють імені діячів. До історичних джерел також відносяться путівники, збірники постанов, засідань, доповідей, протоколи, журнали Катеринославської губернської і міської влади, звіти навчальних закладів, звіти земської управи.

У якісному задоволенні читацьких запитів губернії відігравали типо-літографії Губернського правління та друкарні приватних осіб (Л. І. Сатановського, М. С. Копилова, Л. М. Ротенберга). У краєзнавчих колекціях наукової бібліотеки зберігаються гарно ілюстровані видання про відкриття та розвиток Катеринінської залізниці, будівництва вокзалу, мостів (1903 р., 1912 р.), присвячені Південно-російській обласній виставці, яка відбулася у Катеринославі 1910 р. та ювілейні альбоми.

Окреме місце посідає «Повний збірник творів» Т. Г. Шевченка за редакцією українського історика Д. І. Дорошенка, надрукований у Катеринославі 1914 р. у видавництві Л. М. Ротенберга до 100-річчя Великого Кобзаря. Видання містить творчий доробок Т. Г. Шевченка як поета і прозаїка. Прозаїчні твори перекладено українською мовою українським письменником, громадським діячем О. Я. Кониським. Книга приваблює міткалевою оправою з викарбованими на палітурці портретом поета та назвою видавництва [11].

Бібліотека зберігає як цілі колекції наукових праць, творів катеринославських діячів, пересічних громадян, так і окремі цінні за змістом та оформленням примірники, а саме з наукової спадщини історика, етнографа Д. І. Яворницького (12 кн.), вченого-біолога І. Я. Акінфієва (20 праць). До перших підручників Катеринослава належить унікальна казка для гімназисток «Минералогия в лицах» І. Я. Акінфієва (1898 р.). Цікавим є виклад навчального матеріалу з природничих наук за допомогою казкових персонажів і внутрішнього оформлення візерунками.

Раритетним є видання «Список более редких растений, собранных в Волчанском уезде Харьковской губернии в 1916–1917 гг.» за авторством приват-доцента Харківського університету, вченого-ботаніка, дослідника-краєзнавця К. О. Угринського. Брошура (26 с.) вийшла у світ 1918 р. у друкарні Г. П. Сатановського (м. Синельниково Дніпропетровської області). Дарчий напис свідчить, що це видання належить до перших

книг бібліотеки щойно відкритого університету (1918 р.) (зараз ДНУ імені Олеся Гончара) [10].

Висновки. Отже, українська книжкова спадщина є важливою складовою світового культурного простору і відіграє вагому роль у формуванні національної свідомості українців. Вагомий внесок у розвиток української книги зробили відомі видавництва Києва, Харкова, Одеси, Львова та багатьох інших міст України, які є міцним підґрунтям у процесах вивчення історії видавничої справи та документознавства. Особливої цінності у сучасних умовах російсько-української війни набувають книги з видавничими знаками Маріуполя, Херсону, Донецьку.

Одним з основних завдань університетської книгозбірні є використання книжкових колекцій різних видавництв, міст, історичних періодів у науково-освітньому процесі з метою підготовки якісних наукових робіт та студентських проєктів.

Література

1. Антонович В., Иловайский Д. Історія Великого Князівства Литовского від найдавнейших часов аж до упадку удельной системы в Литовской Руси. Тернопіль : Друкарня Іосіфа Павловского, 1887. 208 с.

2. Видавництво «Mathesis» (1904–1925) : матеріали до історії та каталог книг / авт.-упоряд. І. Е. Рікун ; Одес. держ. наук. б-ка ім. М. Горького. Одеса, 2001. 60 с. URL: http://catalog.odnb.odessa.ua/ONNB_ec/NashiVid/sNaykVidan/29545.pdf (дата звернення: 4.06.2026).

3. Історія Академії наук України. 1918–1923 : документи і матеріали. Київ : Наук. думка, 1993. 375 с.

4. Кочубей А. О. Нариси з історії видавничої діяльності Університету Св. Володимира у 1834–1917 роках (на прикладі видань з природознавства). Київ : Київ. ун-т, 2009. 223 с.

5. Мариуполь и его окрестности : отчет об учеб. экскурсиях Мариупол. Александров. гимназии / изд. Почет. попечителя Д. А. Хараджаева. Мариуполь : Типо-Литогр. А. А. Франтова, 1892. 461 с., прил.

6. Мяскова Т., Ковальчук Г. Бібліотека Бориса Дмитровича Грінченка. Історичні бібліотечні зібрання та колекції у фондах НБУВ : довідник. Київ, 2024. Вип. 3. С. 53–61.

7. Перша світова війна : анотов. бібліогр. покаж. Ч. 2 / уклад. Т. В. Малиновська, О. В. Твердохліб. Дніпро : Ліра, 2018. 208 с.

8. Ректори Харківського університету (1805–2014) : бібліогр. довід. Харків, 2015. 192 с.

9. Саминский Е. Каталог старопечатных изданий. Ч. 3 : Книги на немецком языке. Днепропетровск : Днепропетр. нац. ун-т, 2007. 80 с.

10. Угринский К. Список более редких растений, собранных в Волчанском уезде

Харьковской губернии в 1916–1917 гг. Синельниково : Тип. Сабановского, 1918. 26 с.

11. Шевченко Т. Г. Повне зібрання творів. Катеринослав : Вид-во Л. М. Ротенберга, 1914. 700 с.

UDC 027.021:002.2](477) «18/19»

THE BOOK SPACE OF UKRAINIAN CITIESIN THE 19TH AND EARLY 20TH CENTURIES (BASED ON THE HOLDINGS OF THE SCIENTIFIC LIBRARY)

Liudmyla LUCHKA

Director
Scientific Library,
Oles Honchar Dnipro National University,
PhD (History),
Dnipro, Ukraine,
ORCID: https: //orcid.org/ 0000-0002-1792-2349

The article examines collections of Ukrainian books, diverse in subject and printed by publishers in various cities of Ukraine. The collections of Kyiv, Kharkiv, Lviv, and Katerynoslav publishing houses are highlighted. The book collection is analysed by subject, internal design, seals and gift inscriptions, as well as by printing art.

Keywords: university collections, rare editions, Ukrainian cities of the 19th century.

УДК 027

УКРАЇНСЬКА БІБЛІОТЕКА ІМ. СИМОНА ПЕТЛЮРИ: ІСТОРІЯ ТА СУЧАСНІ ВИКЛИКИ

ПЛЕТНЬОВА Ганна Миколаївна,

аспірантка філологічного факультету,
Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна
Україна, м. Харків

У статті йдеться про створення Української бібілотеки імені Симона Петлюри у Франції, її засновників та фонди, історію та сьогодення.

Ключові слова: Українська бібліотека імені Симона Петлюри, Симон Петлюра, Іван Рудичів.

Після поразки Української Народної Республіки голова Директорії УНР Симон Петлюра (1879–1926), представники українського уряду та війська опинилися у Франції. У Парижі С. Петлюра заснував тижневик «Тризуб», у якому писав: «Наше місце в Європі ⟨...⟩. Так, ми – європейці, європейці територіяльно, фізично, психічно; європейці своїм світоглядом, своїми традиціями, що їх полишили нам у спадщину минулі покоління. По Західній Європі роскидано стільки слідів наших безпосередніх і міцних зв'язків з Заходом …» [2, с. 1]. Він також планував створити осередок української культури у Франції.

Після вбивства Головного Отамана його найближчі соратники вирішили заснувати та назвати його іменем бібліотеку. Фактично Українська бібліотека імені Симона Петлюри розпочала свою діяльність навесні 1927 року, хоча офіційно відчинила свої двері відвідувачам 25 травня 1929 року. Як французьке товариство вона була зареєстрована напередодні, 24 травня 1929 року. До складу підготовчого комітету із заснування бібліотеки ввійшли І. Косенко, В. Прокопович, О. Удовиченко, О. Шульгин та І. Рудичів, який став її першим бібліотекарем.

Іван Рудичів регулярно фіксував розвиток бібліотеки. Завдяки його записам ми знаємо, що першим виданням, занесеним до інвентарної книги, була «Конституція Української Держави» гетьмана Пилипа Орлика, складена 1710 року. У січні 1940 року бібліотека налічувала орієнтовно 18 000 книжок, велику кількість періодичних видань, архівних документів та музейних експонатів. 22 жовтня 1940 року гестапо конфіскувало фонд Української бібліотеки в Парижі. Конфісковані видання й досі не повернулися до бібліотеки, яка після завершення Другої світової війни відновила свою роботу у квітні 1946 року.

У січні 1959 року бібліотека почала видавати неперіодичний «Інформаційний бюлетень». Останній друкований номер вийшов друком у 2008 році. З липня 2025 року бібліотека відновила випуск бюлетеня, але поки що в електронній версії.

Наразі бібліотека розташована в 19-му окрузі Парижа. Вона налічує приблизно 35 000 книг, значну кількість газет та журналів, у її складі діє музей пам'яті Симона Петлюри.

У травні 2026 року Українська бібліотека імені Симона Петлюри відзначатиме своє сторіччя.

Література

1. Йосипишин Я., Палієнко М. Українська бібліотека імені Симона Петлюри в Парижі як місце національної пам'яті (до 140-річчя від дня народження Симона Петлюри та 90-річчя відкриття бібліотеки). Архіви України. 2019. № 2. С. 7–26.

2. Наше місце в Європі… Тризуб : тижневик. Париж, 1926. Ч. 14. 17 січ. С. 1.

3. «Пам'ятник нерукотворний…». Українська Бібліотека імені Симона Петлюри в Парижі : до 90-ліття діяльності / авт.-упоряд. Я. Йосипишин, М. Палієнко. Київ ; Черкаси : Видавець Чабаненко Ю. А., 2016. 36 с.

UDC 027

THE SYMON PETLIURA UKRAINIAN LIBRARY: HISTORY AND CONTEMPORARY CHALLENGES

Hanna PLETNOVA,

Postgraduate Student of the Faculty of Philology,
V. N. Karazin Kharkiv National University
Kharkiv, Ukraine

The article focuses on the establishment of the Symon Petliura Ukrainian Library in France, its founders, collections, history, and present day.

Key words: Symon Petliura Ukrainian Library, Symon Petlyura, Ivan Rudychiv

УДК 082.1(477)(091)"189/20"

СЕРІЯ «ДРІБНА БІБЛІОТЕКА» ЯК ІСТОРИКО-КУЛЬТУРНИЙ БРЕНД

ПОЛЯКОВА Юліана Юріївна,

завідувач сектору з основних видів діяльності,
Центральна наукова бібліотека,
Харківський національний університету імені В. Н. Каразіна,
м. Харків, Україна

В статті розглянуто історію створення трьох серій під назвою «Дрібна бібліотека», які видавалися в Україні в кінці XIX – на початку XX століття, та серії «Дрібненька бібліотека», що виходила на початку XXI ст. Проаналізовано читацьке призначення та тематичний склад серій, простежено наступність діяльності видавців.

Ключові слова: книжковий бренд, серійні видання, «Дрібна бібліотека», видавнича справа, бібліотечні фонди.

Як відомо, бренд або марка (англ. brand) – це комплекс понять, які узагальнюють уявлення людей про відповідний товар, компанію або особистість. Цей термін зазвичай вживають у маркетингу та рекламі. Наразі, коли культура взагалі й бібліотечна справа зокрема комерціалізуються, мені здається доречним застосування терміну «бренд» щодо популярних видавничих проектів минулого та сучасного – якщо припустити, що він викликає в читача конкретні асоціації щодо змісту, формату або оформлення книжок.

При підготовці каталогу «Україномовна книга у фонді Центральної наукової бібліотеки Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна (1808–1917)» з'ясувалося, що серії з назвою «Дрібна бібліотека» починали виходили в Україні щонайменше тричі. При цьому прикметник «дрібний» було вжито у значенні «малий за розміром, об'ємом». Книги дійсно мали невеликий формат та обсяг.

Вважається, що «Дрібна бібліотека» – це одне з перших українських серійних видань. Вона була заснована у Львові й виходила у 1879–1881 рр. Ініціатором видання серії став Іван Франко, у підготовці книг брали участь письменник та громадський діяч Михайло Павлик, журналіст, перекладач і критик Іван Белей, юрист та громадський діяч Євген Олесницький.

У працях, що присвячені видавничій діяльності Івана Франка, зокрема у статтях та монографіях Богдана Якимовича, неодмінно згадуються книжки цієї серії. В монографії «Іван Франко – видавець. Книгознавчі та джерелознавчі аспекти» Б. Якимович відзначав: «Таке видавництво

на громадських засадах відрізнялося від видавництв, що тоді існували й носили здебільшого комерційний характер. Вони, як правило, були організовані при друкарнях та книжкових магазинах і належали приватним особам або існували на кошти меценатів, церков, монастирів. Заслуга І. Франка в тому, що, плануючи видавати твори реалістичного змісту, він визначив завдання – забезпечити українського читача книжками, яких не могли дати тогочасні видавництва [18, с. 41–42].

Франко бачив мету «Дрібної бібліотеки» насамперед у вихованні нової свідомої інтелігенції, тому орієнтувався на молодь, яка мала донести передові суспільні й наукові думки до народу. Взагалі Франко хотів надати «Дрібній бібліотеці» освітній характер, тому наполягав, щоб у серії переважали переклади саме наукових праць. Але в ній виходили також і художні твори, зокрема перекладні, які мали познайомити українського читача з найкращими зразками світової літератури.

Книги серії виходили у друкарні Наукового товариства імені Шевченка. Характеризуючи діяльність Товариства в галузі репрезентації художної літератури, М. Зубко відзначає: «Окремі літературно-художні видання, розтиражовані в друкарні НТШ, репрезентують серії «Дрібна бібліотека» (1878–1880), «Літературно-наукова бібліотека» (1889–1897), «Універсальна бібліотека» (1910–1912), «Міжнародна бібліотека» (1912–1914), які готував І. Франко спільно з друзями і колегами; «Руська-українська бібліотека» (1884–1886) Є. Олесницького; «Дрібна бібліотека» (1894–1897) К. Паньківського. Останню представляють перші видання збірок П. Грабовського «Пролісок» (1894) і «З півночі» (1896), Осипа Маковея «Поезиї» і «Весняні бурі» (1895), В. Шашкевича «Зільник» (1896) [12, с. 57].

Усього вийшло 15 випусків. Тобто, нумерованих – 14, але Богдан Якимович, який є авторитетнішим дослідником видавничої діяльності Франка, вважає, що до серії можна віднести також збірку оповідань «Війна за волю» Г. Іванова (Г. Успенського) в перекладі І. Франка, яка не мала серійної позначки.

Офіційно першим номером серії позначена книга повістей Еркмана-Шатріана, що вийшла у 1878 р. у перекладі Романа Розмарина (тобто Євгена Олесницького). Еркман-Шатріан (Erckmann-Chatrian) – це літературне ім'я французьких письменників Еміля Еркмана (1822–1899) і Шарля-Луї-Гратьєна-Александра Шатріана (1826–1890). В своїх творах вони подавали історію Франції XIX ст., причому доля країни знайшла відображення не в розповідях про визначних діячів історії, а в змалюванні долі простих непомітних людей («Рекрут 1813», «Історія людини з народу», «Капрал Фредерік...» та ін.).

Невдовзі, у 1879 р., під заголовком «Довбня» було видано три перші розділи роману Золя в перекладі Ольги Рошкевич. Цей твір більш відомий українському читачеві під назвою «Пастка». До цього видання Франко написав вступне слово (1879). До речі, повний переклад цього твору Золя українською мовою вийшов лише у 2021 р. у перекладі В. Кашука [11].

У серії друкувалися й такі іноземні твори, як «Думи і пісні найзнатніших європейських поетів» (упорядкування І. Франка), а також – «Каїн» Дж. Гордона Байрона (в перекладі І. Франка).

Другу групу видань «Дрібної бібліотеки» складали переклади наукових творів із суспільних та природничих наук, метою яких була популяризація серед широких кіл інтелігенції кращих досягнень передової науки та поширення матеріалістичного світогляду в Західній Україні.

В перекладі українською виходили такі науково-популярні праці, як «Значення авторитету у вихованні» М. Добролюбова (в перекладі Є. Олесницького), «Пчоли» Д. Писарєва, «Відки взялася людина на землі?» німецького філософа та дослідника природи Ернста Геккеля, «Білковина» англійського природознавця та зоолога Томаса Гекслі, «Суспільно-політичні сторонництва в Німеччині» німецького соціолога та політика Ганса Шеля, а також стаття Михайла Драгоманова, спрямована проти Емського указу 1876 р., націленого на повне витіснення української мови з культурної та освітньої сфери – «Література українська, проскрибована урядом російським».

Щодо мови, то у більшості «Дрібна бібліотека» друкувалася фонетичним правописом («драгоманівкою»), й тільки деякі книги – «кулішівкою».

Книги мали дуже скромне оздоблення: тільки назва серії була вміщена у квітковий принт.

В ЦНБ є лише два примірники цієї серії – це твори Байрона [1] та Геккеля [4]. Обидві надійшли до бібліотеки в 1930-ті роки.

Через нестаток коштів друкування книжок цієї серії було припинено. Але вона мала такий успіх, що видання «Дрібної бібліотеки» з часом вирішив поновити Кость Паньківський.

Костянтин Федорович Панькі́вський (1855–1915) – український громадський діяч, журналіст і видавець, член управи товариств «Просвіта», «Руська Бесіда», «Руського Педагогічного Товариства». Він закінчив гімназію в Перемишлі. В 1877 р. навчався в духовній семінарії, з якої на другому році навчання був виключений на підставі доносів за поширення соціал-демократичних ідей та зв'язок із Іваном Франком. У квітні 1879 р. Паньківський навіть був заарештований і ув'язнений на три місяці австрійською владою. У 1880–1883 рр. він навчався у Відні в

сільськогосподарській академії. Був членом українського студентського товариства «Січ», упорядкував для товариства бібліотеку. За заслуги перед товариством був обраний його почесним членом.

Як пише дослідниця Майя Кострова у статті «Видавничі проекти Костя Паньківського»: «Багато років жертовної праці віддав товариству "Просвіта", Науковому товариству ім. Шевченка, Руському Педагогічному Товариству. Був одним із найбільших жертводавців їх бібліотек, безоплатно або власним коштом здійснював видавничу та редакторську роботу в цих товариствах, брав безпосередню участь в обговоренні і владнанні видатків на видання книжок та встановленні на них цін» [13, с. 108].

Крім того, К. Паньківський був адміністратором і редактором відділу новин газети «Діло». В 1888–1906 рр. займав посаду управителя інституту святого Миколая. Паньківський також – член управи товариств «Просвіта», «Руська Бесіда», «Руського Товариства Педагогічного», а з 1904 – директор музею «Просвіти». Після заснування «Просвіти» у Києві (1906) передав для її бібліотеки близько 1500 томів різноманітної літератури. Він редагував журнали «Письмо з Просвіти», «Читальня», «Зоря», «Зеркало» (1891–1893), «Батьківщина» (1897), «Дзвінок» (1899–1900), активно спілкувався з Б. Грінченком, П. Грабовським, М. Драгомановим, С. Єфремовим, М. Коцюбинським, А. Кримським.

У 1891–1904 рр. Паньківський видавав такі серії видань, як «Бібліотека Батьківщини», «Бібліотека Зеркала», «Дрібна бібліотека», «Економічна бібліотека». Як вважає Майя Кострова, «внесок К. Паньківського в український видавничий процес досить суттєвий. Це був скромний і рідкісний "чоловік роботи", меценат українського письменства, не одне видання якого завдячує появою на світ його стараннями. З неабиякою пристрастю К. Паньківський видавав книжки, вишукував і виховував таких, щоб їх писали, підтримував їх морально і фінансово» [13, с. 117].

За період 1887–1909 рр. Паньківський видав своїм коштом більше 40 видань. Майже всі він сам редагував, а також робив коректуру, бо прибуток від його вкладів у видання був не дуже великий.

Серія «Дрібна бібліотека» К. Паньківського побачила світ у 1894–1897 рр. До неї увійшло 8 книг малого формату (16о). Список видань серії «Дрібна бібліотека» подає в «Реєстрі галицької і закордонної української преси та змісту серійних видань і літературних додатків до газет за 1890–1900 рр.» І. О. Левицький. Він вказує автора, назву твору, рік видання і число книги в серії.

Виглядали книги серії скромно: єдиною прикрасою була рамка на обкладинці, виконана в українському народному стилі.

Це були твори Є. Гребінки, В. Кулика, В. Щурата, М. Александровича

(під псевдонімом Митро Олелькович), О. Маковея, Б. Грінченка, Вол. Шашкевича, переклади творів В. Гаршина, І. Сурика, Л. Толстого, І. Потапенка. Особливу увагу К. Паньківський приділяв творчості Павла Грабовського, видавши два збірники його поезій («Пролісок» у 1894 р. і «З Півночи» у 1896 р.), та три збірники перекладів – «Твори Івана Сурика» (1894), «З чужого поля» (1895) і «Доля» (1897). В фонді бібліотеки Каразінського університету є книги з екслібрисом самого Костя Паньківського, що надійшли до нас у 1930-ті роки. Оскільки на них є також штампи бібліотеки-читальні київського товариства «Просвіта», можна припустити, що Паньківський подарував «Просвіті» власні книжки.

Збірник «З чужого поля» [7] містить перекладені П. Грабовським твори Д. Г. Байрона, Т. Мура, Д. Леопарді, Г. Гейне, Л. Уланда, І. Вазова, В. Ганки, а також – О. Пушкина, Г. Державіна, К. Рилєєва, Є. Баратинського, М. Некрасова, М. Лермонтова, Ф. Тютчева, О. Фета, В. Гаршина. Включені до книги також українські переклади творів Л. Боровиковського та Є. Гребінки, написаних російською мовою.

Стислу характеристику перекладів Грабовського подано в монографії харківського перекладача й перекладознавця Олександра Ребрія: «Павло Грабовський (1864–1902) виконав багато перекладів з мов народів Східної Європи, Америки та Російської імперії. Він працював за допомогою підрядників, які готували для нього його товариші – політичні висланці. Найкращі переклади Грабовського є видатними художніми творами, які проте дають чітку уяву про оригінал. Сам перекладач писав: “В кожному творі для мене мають увагу головна думка та загальний характер, дрібниці мені – ніщо”» [15, с. 28–29].

Серед тих, чиї твори були перекладені Грабовським, був, наприклад, Іван Захарович Суріков (1841–1880) – представник «селянського» напряму в російській літературі. Його вірш «В степи» в народній переробці став популярною піснею «Степь да степь кругом» (як і вірш «Дубинушка»). Суріков називав себе «поетом-самоуком», він навіть 1871 року організував видання збірки «письменників-самоуків» під назвою «Рассвет».

Книги серії продавалися на складах книгарень НТШ та Ставропігійського інституту. В каталогах книгарень друкувався перелік видань, де вказували автора, назву, рік видання, формат, кількість сторінок, серійний номер книги та її ціну.

Повідомлення про видання серії «Дрібна бібліотека» подавалися також в часописах «Діло», «Зоря», «Народна часопись» разом із рецензіями на окремі книжки. Зокрема, Б. Грінченко (під псевдонімом В. Чайченко) в рецензії на книгу В. Гаршина «Малярі» характеризує автора як найталановитішого з тогочасних молодих російських письменників,

і вважає це оповідання одним із найкращих його творів. Б. Грінченко відзначає, що «се дуже добре, що д. Паньківський заходив ся видавати переклади творів талановитих письменників. Бажано було б, щоб він на цьому не спинився, а видавав і далі книжку за книжкою» [17].

Оповідання Всеволода Гаршина «Малярі» переклав у 1894 р. для серії «Дрібна бібліотека» Данило Пісочинець [3]. Як відомо, під цим псевдонімом виступав письменник та літературознавець Данило Ткаченко (1862–1932). Він був родом з Пісочина, закінчив Бєлгородський учительський інститут, у 1903–1909 рр. був секретарем Правління, у 1909–1913 рр. – секретарем Ради Харківського університету, активним членом Харківського історико-філологічного товариства. Данило Ткаченко – автор не тільки художніх творів, але й літературознавчих розвідок щодо творчості Сковороди, Шевченка, Грінченка, публіцистичних нарисів з різних питань суспільно-політичного життя.

В колекції відділу книжкових пам'яток, рідкісних видань та рукописів ЦНБ ми маємо лише п'ять з вісімнадцяти видань серії «Дрібна бібліотека». Крім вже згаданих творів та перекладів П. Грабовського [5–8], це збірка поезій О. Маковея [14].

В 1897 р. знов через нестачу коштів видання серії було припинено.

Ще одна спроба відродити серію «Дрібна бібліотека» пов'язана з діяльністю видавництва «Дзвін».

В 1911 р. український видавець, письменник та громадський діяч Юрій Тищенко (Сірий) разом з Володимиром Винниченком та Левком Юркевичем заснував у Києві видавництво «Дзвін» і став його директором.

Але ще до того, у 1907 р., у Києві вийшов збірник «Дзвін», який був предтечою цього видавництва. В збірник увійшли художні твори В. Винниченка та М. Коцюбинського, статті на суспільно-політичні теми В. Левинського та Д. Сергієнка [9].

Цей збірник окреслив коло майбутніх авторів видавництва. Серед них, крім зазначених, були С. Черкасенко, Леся Українка, Л. Юркевич, С. Тодосієнко.

Книги серії «Дешева бібліотека» видавництва «Дзвін» за традицією мали скромний вигляд, але на кожній був логотип видавництва.

У фонді ЦНБ, крім збірки «Дзвін», ми маємо лише книгу В. Винниченка «Федько-халамидник» [2]. Примірник переплетений (видавничу обкладинку заховано під палітуркою). Логотип видавництва, на жаль, заклеєний. Книга надійшла до бібліотеки Харківського університету після 1917 р.

На 4-й сторінці обкладинки подано перелік творів, що мали вийти в серії: «Біля машини», «Уміркований та щирий», «Кузь та Грицюсь», «В

чим наша сила», «Ланцюг», «Салдатики» В. Винниченка, «Розмова про школу» С. Тодосієнка, «Українець за кордоном» С. Подолянина, «Святий город» Б. Лазаревського, «Професійні спілки» та «Капіталізм і соціалізм» В. Садовського, а також просвітницька брошура «Про лихі пошесті та як боротися з ними». В картковому каталозі Львівської національної наукової бібліотеки України ім. В. Стефаника ми знаходимо відомості про те, що у видавництві «Дзвін» (без позначення року та серії) друком вийшли такі твори: «Біля машини», «Ланцюг», «Кузь та Грицюсь», та «Салдатики» В. Винниченка, «Розмова про школу» С. Тодосієнка, «Святий город» Б. Лазаревського, «Капіталізм і соціалізм» В. Садовського. Але до бібліотеки Каразінського університету вони не потрапили.

Книги видавництва «Дзвін» розповсюджувалися у Харкові через «Українську книгарню» «Літературно-наукового вісника». Вона була заснована у Харкові у 1909 р., спершу знаходилася на вул. Рибній, а 1910 р. переїхала в приміщення Харківської громадської бібліотеки (пров. Петровський, 18). Там вона існувала до середини 1915 р., а потім її викупило видавництво «Дзвін». Книгарня працювала приблизно до 1919 р. А видавничий проект продовжував просвітницьку місію серій Франка та Паньківського.

Четвертим зверненням до бренду «Дрібна бібліотека» можна вважати видання серії «Дрібненька бібліотека», яка була започаткована 1999 р. Львівським національним університетом ім. І. Франка і виходила у 2000–2007 рр. Наразі вона представлена 18 випусками в електронному вигляді на сайті ЛНУ ім. Франка. У її підготовці активну участь брала й Наукова бібліотека Львівського національного університету імені Івана Франка. Як зазначала дослідниця Тетяна Дубас: «Відділ інформаційних технологій Наукової бібліотеки Львівського національного університету ім. І. Франка, розвиваючи свою видавничу діяльність, займається підготовкою до друку видань бібліотеки (комп'ютерний набір, редагування, верстка, сканування, обробка фотоілюстративного матеріалу). Здійснюється випуск серійних видань: "Вісник Львівського університету. Серія «Книгознавство. бібліотекознавство та інформаційні технології", "Біобібліографія вчених ЛНУ", "Українська біобібліографія. Нова серія", "Дрібненька бібліотека", серія Doctor Honoris Causa, "Каталоги книгозбірні", "Мемуари і документи"» [10, с. 268].

У невеличких за форматом (10х14 см), майже кишенькових, книжках із логотипом бібліотеки Львівського університету на обкладинці відчувається наступність і вірність видавничій традиції попередників. Першим виданням серії стала книга Андрія Скоця «Слово про Івана Денисюка» (2000), присвячена творчості видатного українського

літературознавця, фольклориста, педагога, заслуженого професора Львівського національного університету імені Івана Франка. У вступі редактора серії Богдана Якимовича до першої книги сказано: «Цією книжечкою ми започатковуємо нову видавничу серію "Дрібненька бібліотека", в якій будемо оперативно подавати ювілейні промови, доповіді та інші матеріали» [16, с. 4]. Серед випусків – такі цікаві та актуальні праці, як «Гуманітарна аура нації, або Дефект головного дзеркала» Л. Костенко (2001), «Богорівний – бо правдомовний : Тарас Шевченко і сучасність» Р. Лубківського (2002), «Лев Жемчужников – ювілейна сильветка» (2003), а також статті видатних вчених минулого, зокрема, «Українська література в 1904 році» І. Франка (2005), «Україно-руське козацтво перед судом історії» Д. Яворницького (2006) та ін.

Ми бачимо, що традиції просвітницької діяльності Івана Франка знаходили широкий відгук у сучасників. Започатковані ним проекти ставали своєрідними брендами та символами видавничої якості. Ці принципи успішно втілюють духовні нащадки великого поета.

Література

1. Байрон Д. Каін : містерія в 3 діях / пер. І. Франко. Львів : Друк. Т-ва ім. Шевченка, 1879. 71, [1] с. (Дрібна б-ка ; кн. 4).
2. Винниченко В. Федько-Халамидник. 5-те вид. Київ ; Харків : Дзвін, 1917. 32 с.
3. Гаршин В. Малярі : оповідання / пер. з рос. Д. Пісочинець. Львів : Накл. К. Паньковского, 1894. 34 с.
4. Геккель Е. Відки і як взялися люде на землі? / за дозволом автора з нім. переклав І. Франко. Львів : З друк. Т-ва ім. Шевченка,1879. 31, [1] с. (Дрібна б-ка ; [кн.] 3).
5. Грабовський П. А. Доля : переспіви. Львів : Друк. Наук. Т-ва ім. Шевченка, 1897. 116 с. (Дрібна б-ка ; кн. 18).
6. Грабовський П. А. З Півночи : твори. Львів : Друк. Наук. Т-ва ім. Шевченка, 1896. 123, [1] с. (Дрібна б-ка ; кн. 16).
7. Грабовський П. А. З чужого поля : переклади Павла Граба. Львів : Друк. Наук. Т-ва ім. Шевченка, 1895. 98, [2] с. (Дрібна б-ка ; кн. 10).
8. Грабовський П. А. Пролісок : твори. Львів : Друк. Наук. Т-ва ім. Шевченка, 1894. 94 с. (Дрібна б-ка ; кн. 3).
9. Дзвін : [зб. 1] / [впорядчик-видавець В. Винниченко]. Кіев : Дзвін, 1907. [2], 270, [2] с.
10. Дубас Т. Розвиток видавничої діяльності наукової бібліотеки і вдосконалення якісних аспектів цієї діяльності. Наук. праці Нац. б-ки України ім. В. І. Вернадського. 2015. Вип. 41. С. 264–283.
11. Золя Е. Пастка : роман / з фр. пер. В. Кашук. Київ : Вид-во Жупанського, 2021. 480 с.

12. Зубко М. Репрезентація художньої літератури кінця XIX – початку XX ст. у виданнях Наукового товариства імені Шевченка : (за матеріалами цифрової колекції Львівської національної наукової бібліотеки України імені В. Стефаника). Бібл. вісн. 2024. № 1. С. 54–63.

13. Кострова М. Видавничі проекти Костя Паньківського. Записки Львыв. Нац. б-ки ім. Василя Стефаника НАН України. 2008. Вип. 1 (16). С. 107–126.

14. Маковей О. С. Поезиї Осипа Маковея. Львів : Друк. Наук. Т-ва ім. Шевченка, 1895. 135, [1] с. (Дрібна б-ка ; кн. 5).

15. Ребрій О. В. Вступ до перекладознавства : конспект лекцій. Харків : ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2016. 116 с.

16. Скоць А. Слово про Івана Денисюка / відп. ред. та авт. вступ. сл. Б. Якимович. Львів : Вид. центр ЛНУ ім. І. Франка, 2000. 20 с. (Сер. «Дрібненька бібліотека» ; ч. 1).

17. Чайченко В. [Рецензія]. Зоря. 1894. Чис. 15. С. 346. Рец. на кн.: Малярі : оповідання / пер. з рос. Д. Пісочинець. Львів : Накл. К. Паньковского, 1894. 34 с.

18. Якимович Б. З. Іван Франко – видавець : Книгознавчі та джерелознавчі аспекти. Львів : Львів. нац. ун-т ім. Івана Франка, 2006. 691 с. : портр.

UDC 082.1(477)(091)"189/20"

THE "DRIBNIA BIBLIOTEKA" (SMALL LIBRARY) SERIES AS A HISTORICAL AND CULTURAL BRAND

Yuliana POLIAKOVA,

Head of the Sector for Core Activities,
Central Research Library
of V. N. Karazin Kharkiv National University,
Kharkiv, Ukraine

The article examines the history of the creation of three series called «Small Library», which were published in Ukraine in the late 19th - early 20th centuries, and the series «Small Library», which was published in the early 21st century. The readership and thematic composition of the series are analyzed, and the continuity of the publishers' activities is traced.

Key words: book brand, serials, «Small Library», publishing, library funds.

УДК 821.161.2-31Аме7Дім:323.17(=161.2)"19/20"

СИМВОЛІКА ПАМ'ЯТІ ТА ЗРОСТАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ СВІДОМОСТІ У ТВОРІ В. АМЕЛІНОЇ «ДІМ ДЛЯ ДОМА»

РИЖИХ Ксенія Валеріївна,

аспірантка філологічного факультету,
Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна
м. Харків, Україна

У статті досліджено художні особливості репрезентації історичної пам'яті, колективної травми та специфіку становлення національної свідомості українського суспільства на межі XX–XXI століть. Аналіз реалізовано на матеріалі роману Вікторії Амеліної «Дім для Дома».

Ключові слова: історична пам'ять, національна свідомість, ідентичність, деколонізація, Вікторія Амеліна, «Дім для Дома», топос Дому, колективна травма, пострадянський дискурс.

У своїй творчості сучасна українська письменниця В. Амеліна висвітлювала глибокі та актуальні теми особистої та колективної пам'яті, людської гідності, відродження національної свідомості, дорослішання молодого покоління, життя під час війни тощо. Її тексти заслужили високу оцінку серед критиків, здобули популярність серед читачів, проте в українському літературознавстві досі залишаються недостатньо дослідженими.

У доступних наукових працях, на нашу думку, дослідники не приділили належної уваги закладеним в текстах проблемам самопізнання та пошуку ідентичності.

Мета нашої статті – дослідити особливості символіки пам'яті та зростання національної свідомості наприкінці 90-х – початку 2000-х на прикладі твору В. Амеліної «Дім для Дома».

Суспільно-політичні зміни в Україні кінця 90-х – початку 2000-х рр. стали визначними в історії нашої держави. Розпад СРСР та проголошення незалежності спричинило не тільки боротьбу за демократію, численні економічні виклики, але й проблематизувало серед суспільства одвічне філософське питання «хто Я є?».

Відтак почався незворотній процес, коли дослідники «тяжко здеформованої культури» [2] почали деархівувати для себе та суспільства «великі набутки, які або були під арештом, або призабулись, або були невідомими» [2]. Але найбільшим зрушенням для українського суспільства було «оволодіння <...> державною мовою, яке закладає основи подальших

позитивних змін» [2].

Відтак, розпад Радянського Союзу, ідеологія якого десятиліттями стирала ідентичність українського народу, став ключовим фактором для актуалізації проблеми відновлення особистої і національної ідентичності, самоідентифікації, дорослішання й пізнання себе. Усі суспільні, культурні, освітні та психологічні перипетії цього перехідного історичного періоду В. Амеліна змогла відобразити на сторінках твору «Дім для Дома».

Центральним простором, у якому відбуваються події в тексті – квартирний будинок на вулиці Лепкого (Львів), до якого переїхала родина Ціликів. Квартира пережила дорадянський та радянський політичні режими, а на момент розгортання основних подій твору переживає становлення незалежності України. Про дорадянський режим свідчить сама архітектура дому: високі стелі, ліпнина на фасаді, паркет, планування – усе це вказує на європейський уклад життя попередніх власників, які безслідно зникли. Стара скриня, яка стояла у цій квартирі, є одним з ключових образів твору. Її неможна було відкривати, але читач підсвідомо розуміє, що цей артефакт міг би розказати, хто жив у квартирі до переїзду Ціликів і яка була історія цього дому. Проте це було минуле, якого родина не хотіла знати.

Цілики не вважають квартиру на Лепкого своїм домом, оскільки жоден із старшого покоління взагалі не знав, де є його дім і до якої нації вони належать. Відтак вони почуваються «чужими» на території української держави, яка мала б стати «їхньою». Перебуваючи у стані невизначеності й незнання, Цілики довгий час не наважувалися робити ремонт у квартирі і навіть перегортати настінний календар: «Товсті рулони азербайджанських і грузинських килимів і запаковані у газету "Правда" польські сервізи, і в'язанки книжок <…>, і сукні та туфлі у незліченних картонних коробках, <…> саморобні книжкові полиці, й залізні ліжка – такі, наче з казарм, іншими так і не розжилися... Меблі розставляли довкола старих орієнтирів: залізної скрині й пічки з потрісканими білими кахлями та чорним нутром. Довкола чужої скрині й старої пічки будували нове життя» [1, 42]. Простір, який мав би бути «своїм, персоналізованим» [3, с.6] – із плином часу став нагадувати хаотичну мозаїку із предметів 70-х – 80-х років. Відтак, «хаос предметів у Домі на Лепкого увиразнений і хаосом спогадів. Дім як простір минулого в родині Ціликів фактично не присутній» [3, с.6] – у ньому не бажає затримуватися жоден з членів родини. І навіть оповідач Дом – пес, який мав би бути вірним родині Ціликів, не може не повертатися думками до свого колишнього господаря. Час у домі ніби зупинився, а родина сама себе занурила у стан «безчасся» на довгий час. Настінний календар, який є носієм «хроносу» у творі, насправді лишався незмінним, бо родина не

надавала значення часу як чомусь змінному. Відтак Цілики не обростали минулим, не створювали сімейних традицій, не пізнавали власної історії.

Отже, дім та його інтер'єр став образом, крізь призму якого В. Амеліна відобразила внутрішні й зовнішні перипетії, із якими зіткнулася українська родина після тривалого впливу на них ідеології СРСР.

Слід зазначити, що одне з ключових питань, яке авторка висвітлила у творі – питання мовної політики і її зв'язку з ідентичністю людини. Як відомо, після здобуття незалежності, українська мова нарешті набула статусу державної та стала одним із символів суверенітету. Мовне питання відображене у романі крізь призму конфлікту ідентичностей у родині Циликів. Старий полковник Цілик – колишній радянський льотчик, для якого 90-ті роки перекреслили усе попереднє життя. Вважалося, що його українська ідентичність згоріла іще в дитинстві із батьковими зошитами, у яких була записана «правдива історія». Проте, на нашу думку, чоловік насправді усвідомлював свою ідентичність, але намагався стерти й приховати її за часів СРСР. Відтак він став належати до покоління, яке не було навчене говорити і заявляти про себе. Його ностальгія за радянським минулим і переховування винищувача на дачі є нічим іншим, як намаганням втримати той зрозумілий уклад, під владою якого він перебував усе свідоме життя. Це переросло у несвідомий «бунт», який філософ Ф. Фукуяма назвав «боротьбою за тимос» [4, с. 23] або ж – «боротьбою за гідність» [4, с. 23].

Нав'язана полковнику радянська ідеологія та російська мова як носій так званої «мегалотимії» [4, с. 9] (величі та статусу) ламається під тиском особистих потрясінь. Коли його сліпу онучку Марусю збиває велосипедист, полковник вдома співає їй українські пісні. Це говорить про те, що його українська ідентичність не знищена, а була «заархівована» на довгий час.

Отже, у цьому епізоді відбувається його акт самоідентифікації та захисту його істинного тимосу.

Після здобуття незалежності, в Україні змінилося і викладання історії України. Подолання радянських міфів, включення раніше заборонених тем (наприклад, діяльність ОУН-УПА), критичний перегляд певних історичних подій – усе це було складовими політики декомунізації тих часів.

Ольга Цілик – донька полковника, вчителька історії, якій після здобуття незалежності України довелося відкрити для себе її «нову» історію: «Мама Оля сама готується до екзамену. Сама вчить нову для неї історію – не ту, яку їм викладали в університеті всього кілька років тому. Історія – наука, що тепер розвивається дуже швидко. Швидше, мабуть, за ядерну фізику. А Мама Оля відповідальна, її й в комсомолі за це хвалили»

[1, с. 72]. Зрештою, не в змозі осягнути й змиритися із «новою історією», Ольга відчуває власну некомпетентність і залишає школу. Натомість вона влаштовується на роботу спочатку в кіоск, а потім – в антикварну крамницю, де продавала людям предмети минулого, вигадуючи історії їхнього походження – подібно до того, як радянські історики викривлювали історичні події.

На нашу думку, важливими для розуміння проблематики твору є образи Марусі-Марії та її кузини Маші. Маша завжди почувалася «невдома» у власній родині – її душив тісний простір квартири й повчання, просякнуті радянськими наративами. Дівчина знала інше життя і встигла деякий час пожити у тогочасній НДР: «Маша взагалі закохалась, здається. У Шверинський замок та у якогось хлопчика – й не знати, в кого сильніше» [1, с. 44]. І хоч Маша стверджувала, що «виросла у Німеччині» [1, с. 44] – вона не ідентифікувала себе як німкеню. Для неї «між Німеччиною і Ленінградом нічого немає» – вона «не бачила Львів» [1, с. 44], ба більше – ненавиділа його за те, що місто хотіло «стати її домівкою» [1, ст. 44]. Саме тому дівчина марила життям, яке вважала більш успішним для себе «десь у столиці». Проте, після декількох років пошуків себе Маша лише розчарувалася й не здобула ані омріяного життя, ані ідентичності: «Там, у похмурій дев'ятиповерхівці біля аеропорту довго говорили втрьох: засмагла Тамара, тітка Галина, яка щойно женила сина, і Маша Цілик – певно, бліда, – бо вагітна й самотня» [1, с. 254].

На відміну від Маші, її сліпа двоюрідна сестра Маруся першою завершує процес самоідентифікації, хоч як старше покоління намагалося нав'язати їй радянські наративи. Маруся зростала із вірою, що знову зможе бачити, прагнула самостійності, вчилася, аналізувала світ навколо, працювала над собою і врешті, коли отримала змогу бачити, вирушила до Києва, узяла участь у Помаранчевій революції й гордо заявила про себе як про Марію: «Я думав... А ви ж Маша? – Я Марія. – А в чому різниця?» [1, с. 250]. Отже, Марія завершила свій процес внутрішнього дорослішання й врешті почала ідентифікувати себе як українку.

Висновки: Твір В. Амеліної «Дім для Дома» – це художній текст, на сторінках якого відображено розвиток освіти і культури України кінця 90-х-початку 2000- х.

Зокрема, авторка висвітлила ключові на той час проблеми дерадянізації, мовного питання, боротьби на право бути визнаним як українець, а також зміни навчальної програми (у викладанні національної історії зокрема).

Отже, твір В. Амеліної «Дім для Дома» є художнім інструментом для пошуку ідентичності, здобуття самоідентифікації та усвідомлення того, що українці зараз, як ніколи раніше, виборюють власну гідність

(тимос). У творі також висвітлюється феномен пошуку внутрішнього «Я», національної ідентичності, що накладається на проблему пам'яті поколінь, трансгенераційних травм, внутрішніх та зовнішніх перипетій національного зростання молодого покоління, що є актуальним у сучасних українських реаліях і літературі зокрема. Отже, твір В. Амеліної «Дім для Дома» є актуальним і потребує подальшого дослідження.

Література

1. Амеліна В. Дім для Дома. Львів : Вид-во Старого Лева, 2017. 384 с.

2. Культура України в умовах зростання національно-культурної ідентичності. StudFiles / Винниц. нац. мед. ун-т им. Н. И. Пирогова. 12.02.2015. URL: https://studfile.net/preview/1785739/page:3/ (дата звернення 30.10.2025).

3. Романенко О. Координати дому: символічні простори роману Вікторії Амеліної «Дім для Дома». Синопсис: текст, контекст, медіа. 2018. № 3 (23). С. 1–16. URL: https://synopsis.kubg.edu.ua/index.php/synopsis/article/view/312/290 (дата звернення 30.10.2025).

4. Fukuyama F. Identity. The demand for dignity and the politics of resentment. New York : Farrar, Straus and Giroux, [2018]. 193 p. URL: https://psipp.itb-ad.ac.id/wp-content/uploads/2020/10/Francis-Fukuyama-Identity_-The-Demand-for-Dignity-and-the-Politics-of-Resentment-0-Farrar-Straus-and-Giroux.pdf (дата звернення 30.10.2025).

UDC 821.161.2-31Аме7Дім:323.17(=161.2)"19/20"

THE SYMBOLISM OF MEMORY AND THE GROWTH OF NATIONAL CONSCIOUSNESS IN V. AMELINA'S NOVEL "DOM'S DIRECTORY FOR DOM"

Kseniia RYZHYKH,

Postgraduate Student of the Faculty of Philology,
V. N. Karazin Kharkiv National University
Kharkiv, Ukraine

The article explores the artistic representation of historical memory, collective trauma, and the specific features of national consciousness formation in Ukrainian society at the turn of the 21st century. The analysis is based on Viktoria Amelina's novel "Dom's Dream Kingdom" ("Dim dlia Doma").

Key words: historical memory, national consciousness, identity, decolonization, Viktoria Amelina, "Dom's Dream Kingdom", topos of Home, collective trauma.

УДК 94:061.2](477.8)"18":37.014.52:001.92

ІДЕЯ ПРОСВІТИ НАРОДУ У ВИДАННЯХ ТОВАРИСТВА ІМЕНІ МИХАЙЛА КАЧКОВСЬКОГО (1875–1885 рр.)

СЕДЛЯР Олександр Володимирович

директор,
Наукова бібліотека,
Львівський національний університет імені Івана Франка
м. Львів, Україна,
ORCID ID: http://orcid.org/0000-0003-3787-9744

На тлі розвитку видавничої діяльності Товариства імені Михайла Качковського упродовж перших десяти років його існування розглянуто основні положення просвітницької програми товариства, реалізованої у його виданнях. Це була консервативна програма русофільського товариства. Її основні положення: 1) керівна роль духовенства у просвітницькій роботі; 2) акцент на необхідності морально-релігійного вдосконалення; 3) нові знання необхідні, але тільки рекомендовані інтелігенцією; 4) пропаганда побожності, працелюбства, ощадності, тверезості; 5) уникнення гострих політичних та соціальних питань.

Ключові слова: просвіта народу, історія книговидання, популярна література, Товариство ім. М. Качковського, галицькі русофіли.

Мета і завдання Товариства ім. Михайла Качковського. Товариство імені Михайла Качковського (далі – ТМК) було засноване в Коломиї у 1874 р., діяти розпочало з 1875 р. Це було просвітницьке товариство галицьких русофілів; його ініціатором був о. Іван Наумович. Метою товариства було "поширення знань, добрих звичаїв, працелюбства, тверезості та ощадності, громадянської свідомості та всіляких чеснот" серед австрійських русинів. Аби досягти мети, ТМК мало насамперед видавати "популярні, повчальні і дешеві книжки релігійно-морального, наукового, господарського та белетристичного змісту" (статут 1875 р.) [2, с. 11]. Це було не єдине українське просвітницьке товариство в Галичині – паралельно діяли ще "Галицько-руська матиця" та "Просвіта".

Видання Товариства ім. Михайла Качковського. Перша книжка ТМК ("З Богом" о. І. Наумовича) вийшла в світ у липні 1875 р. Всього у 1875–1885 рр. вийшло 124 книжечки; вони друкувалися щомісяця або раз на два місяці. Середній обсяг одного випуску був 1,4–1,5 арк. Перші чотири книжечки мали наклад 10000 прим., наступні – від 4000 до 8000 прим. [3, с. 115–117]. Авторами були переважно священники, журналісти та педагоги. Тексти на суспільно-політичну та просвітницьку тематику займали 16,2 % обсягу видань ТМК у 1875–1880 рр. і 6,6 % – у 1881–1885 рр. [4, s. 94].

Галицькі русини і просвіта народу. Тема просвіти народу стала дуже актуальною після революції 1848 р. і залишалася такою до кінця існування австрійської Галичини. У 50–60-х роках XIX ст. серед галицьких русинів домінувало архаїчне розуміння просвіти – як поєднання початкової освіти та морального виховання простолюду. З кінця 1860-х рр. важливою складовою просвіти стали вважати економічний розвиток, добробут населення, поширення новітніх знань про господарство. У 1870-х рр. поступово утверджувалася теза про формування громадянської свідомості як елемент просвітницької програми. Гострі політичні та соціальні питання інтелігенти кінця 1870-х рр. (за окремими винятками) не включали до контексту просвітницької роботи із руським селянством та маломіщанством.

Пояснення завдань ТМК для його членів у виданнях товариства. Переважну більшість членів ТМК складали селяни і маломіщани. Організаторами просвітницької роботи серед них мали би стати греко-католицькі священники. Відповідно автори видань товариства пропонували свою візію просвіти народу у характерній повчально-моралізаторській стилістиці. У виданнях ТМК було кілька програмових статей засновника товариства о. Івана Наумовича про просвіту, а також оповідання, герої яких свідчили про ефективність просвітницької роботи. Основне завдання – поширення знання через читання книжечок і газет, проте знання не будь-якого, а рекомендованого патріотичною інтелігенцією. Наступне завдання – поширення "обычайности" або викорінення поганих звичаїв, притаманних традиційному суспільству. Далі – промоція працелюбства, заклик працювати розумно і постійно, братися за будь-який заробіток. Поширення тверезості та ощадності – без них неможливий добробут. Розвиток громадянської свідомості – аби кожен русин знав свої громадянські права, розумів, що він є рівним серед інших підданих імперії Габсбургів. Нарешті ТМК сприятиме поширенню різних чеснот, передовсім на засадах християнської віри, адже всі недоліки походять від браку віри, безбожності [2, с. 25–33].

Гасло Товариства ім. Михайла Качковського. Закликом ТМК до його членів, гаслом, яке було надруковано на членських грамотах, стали слова: "Молися, учися, трезвися, трудися".

Іван Наумович у 1879 р. так характеризував члена товариства: "Членъ Общества им. М. Качковского всегда зачинае съ Богомъ, и законъ Христовъ ему надъ все святый". Він "не мае себе за премудрого, но знае, що наука есть якъ тое безконечне и преглубоке море, котрого нѝ вычерпати, нѝ сглубити..." Він також "заприсягае вѣчну вражду пьянству… Ôнъ для того такъ ненавидитъ горѣлку, бо она есть найголовнѣйшою причиною упадка

и пониженья нашого народа". Нарешті член ТМК "безпрестанно трудится якъ той неутомимый муравель въ лѣтѣ. Трудъ – то его слава, то его утѣха, то его здоровье" [1, с. 58–64].

Художні твори на тему просвіти. Окрім публіцистичних текстів члени ТМК писали ще й художні твори (оповідання та невеликі повісті) на тему просвіти для читачів-селян. Їхній сюжет був стандартним: головний герой, розумний та письменний селянин, як правило, молодий чи середнього віку, навчає інших, як правильно жити. Навчає на власному прикладі, адже у нього ефективне господарство, немає боргів, діти добре навчаються в школі, він дуже побожний, тверезий, ощадливий, а також свідомий русин. Головний герой твору вміє переконати інших, показати їхні хиби, а у вирішальний момент його зусилля має підтримати сільський священник або учитель.

Просвіта народу у версії галицьких русофілів: висновки. На основі дослідження видань ТМК першого періоду діяльності товариства пропонуємо підсумкові тези щодо особливостей бачення просвіти народу галицькими русофілами:

1. Визначальна роль інтелігенції (духовенства) у формуванні програми просвітницької роботи за мінімальної співучасті селянства, керівна роль духовенства у її реалізації.

2. Акцент на необхідності морально-релігійного вдосконалення, яке є основою подальшого зростання особистості – просвіта базується на консервативних цінностях.

3. Навчання важливе, нові знання необхідні, але не будь-які, а рекомендовані інтелігенцією – ідея контрольованої просвіти.

4. Уникнення по можливості роз'яснення гострих політичних та соціальних питань (але не критики опонентів) – просвіта як лінійний позитивний процес від темноти до світла та успіху.

Література

1. Наумовичъ И. Розумомъ и соединенными силами. Розумомъ и соединенными силами. [Львôвъ, 1879]. С. 3–67. (Изданія Общества имени М. Качковского. Книжочка за мѣс. Септембрій и Октобрій 1879).

2. Наумовичъ И. Съ Богомъ! Коломыя, 1875. 96 с. (Изданій Общества имени Мих. Качковского въ Коломыѣ ; ч. 1).

3. Седляр О. Організація публікації та розповсюдження видань Товариства імені Михайла Качковського у 1875–1885 рр. Вісник Львівського університету. Серія історична. Львів, 2023. Вип. 55 : Історія. Книга. Бібліотека. С. 110–141.

4. Sedliar O. Działalność wydawnicza i publikacje Towarzystwa im. Michajła Kaczkowskiego w latach 1875–1885 – ujęcie ogólne. Biblioteka. 2018. No. 22 (31). S. 87–106.

DOI: https://doi.org/10.14746/b.2018.22.6

UDC 94:061.2](477.8)"18":37.014.52:001.92

THE IDEA OF PUBLIC ENLIGHTENMENT IN THE PUBLICATIONS OF THE MYKHAILO KACHKOVSKYI SOCIETY (1875–1885)

Oleksandr SEDLIAR

Director
Scientific Library,
Lviv Ivan Franko National University,
Lviv, Ukraine
ORCID ID: http://orcid.org/0000-0003-3787-9744

Against the background of the development of the publishing activities of the Mykhailo Kachkovsky Society during the first ten years of its existence, the main provisions of the educational program of the society, implemented in its publications, are considered. This was a conservative program of the Russophile society. Its main provisions: 1) the leading role of the clergy in educational work; 2) emphasis on the need for moral and religious improvement; 3) new knowledge is necessary, but only recommended by the intelligentsia; 4) propaganda of piety, hard work, thrift, sobriety; 5) avoidance of acute political and social issues.

Keywords: education of the people, history of book publishing, popular literature, M. Kachkovsky Society, Galician Russophiles.

УДК 811.111+81’25 Конан Дойл

СТРІЧКА ЧИ БИНДА? ПЕРЕКЛАДИ ОПОВІДАННЯ АРТУРА КОНАН ДОЙЛА «THE ADVENTURE OF THE SPECKLED BAND» РІЗНИМИ МОВАМИ: ПЕРЕКЛАДАЦЬКІ ТРАНСФОРМАЦІЇ

СМОЛЬНИЦЬКА Ольга Олександрівна,

кандидат філософських наук,
зовнішня наукова працівниця філологічного факультету,
SLAS – Секція слов’янських та південноазійських мові цивілізацій
UNIL (Лозаннський університет),
м. Лозанна, Швейцарія
ORCID: https://orcid.org/0000-0001-9864-1727

У статті пропонується компаративний аналіз перекладів назви та інших нюансів оповідання сера Артура Конана Дойла «The Adventure of the Speckled Band» (із циклу про пригоди Шерлока Холмса). Беруться до уваги оригінал і переклади українською, польською, французькою, іспанською мовами. Вичленувано особливості відтворення біблійної цитати і зоонімів. Як додатковий матеріал використовуються різні переклади Біблії для з’ясування джерела афоризму героя.

Ключові слова: переклад, оповідання, перекладацькі трансформації, детектив, омонім.

Перекладацькі трансформації широко застосовуються в перекладі художньої літератури, причому з огляду на швидкий розвиток сучасного українського перекладу можна простежити еволюцію прийомів і методів, а також і різні покоління інтерпретацій зарубіжної літератури рідною мовою. Зокрема, виникає інтерес до знаменитих детективних оповідань і повістей сера Артура Конан Дойла (Дойля, Sir Arthur Ignatius Conan Doyle,1859–1930), присвячених Шерлоку Холмсу і популярних як у читачів, так і в дослідників. Лінгвістично ці твори вже аналізувалися в українському аспекті (О. Блінова, А. Бугрій, К. Коханюк, М. Полховська, А. Стрілець та ін.), але систематичного розгляду в річищі компаративістики українською мовою ще не існує, що являє собою актуальність обраної тематики.

Як перекладати детектив? Практика передбачає відтворення не лише формальних і смислових відтінків, сюжету, але й динаміки твору, у тому числі інтриги. Відповідно, тут відіграє роль полісемія (яка містить гру слів та ін.).

Дослідження пропонує розгляд оповідання «The Adventure of the Speckled Band» (опублікованого в 1892 р. [14, 18]) як цікавого лінгвістично, у тому числі відображенням реалій і світогляду вікторіанської доби. Цей

твір неодноразово перекладався українською та іншими мовами.

Саме це оповідання обране для аналізу тому, що автор уважав його найкращим у своєму доробку [14] (і такої думки дотримуються інші читачі та дослідники), але й тому, що воно являє також і приклад лінгвістичної неперекладності та гри слів, ґрунтованої на полісемії та омонімії (у тому числі омофонах). Зовні простий текст насправді містить багато підтекстів, не кажучи про необхідність для перекладача та аналітика знати специфіку відтворюваної доби.

Мета – дослідити переклад оповідання А. Конан Дойла «The Adventure of the Speckled Band» в аспекті перекладацьких трансформацій.

Завдання: 1) розглянути і порівняти переклади вказаного твору українською, польською, французькою, іспанською мовами; 2) зосередитися на способах і прийомах відтворення гри слів у назві твору та ключовій фразі з лексемою band ресурсами різних мов; 3) простежити відтворення ремінісценцій, алюзій, цитат із Біблії; 4) проаналізувати зооніми в оригіналі та перекладах, звернувшись до особливостей тварин; 5) для наочності навести ілюстрації (цитати) і аналіз у порівняльних таблицях.

Для дослідження опрацьовані джерела українською, англійською, французькою, іспанською, польською мовами. У цьому аналізі можна класифікувати мови: 1) слов'янської групи: українська і польська; 2) германської групи (англійська); 3) романської групи (французька та іспанська).

З огляду на обсяг дослідження неможливо розглянути всі переклади популярного оповідання А. Конан-Дойла, тому для аналізу обрано кілька версій.

Стислий переказ сюжету. Як відомо, таємниця будується навколо загибелі молодої жінки, Джулії Стоунер, пасербиці значного аристократа Ройлотта; на тілі вмерлої не було знайдено «ніяких слідів насильства» [2, с. 115], а до кімнати в її останню мить ніхто не заходив, сестра-близнючка прибігла вже на передсмертний крик. Згадана сестра, Гелен (Хелін) Стоунер, просить Шерлока Холмса розкрити таємницю смерті її «єдиної подруги» [2, с. 112], що той успішно виконує завдяки дедуктивному методу, а у фіналі за допомогою лікаря Джона Ватсона вбиває болотяну індійську гадюку, видресирувану Ройлоттом (для вбивства своїх пасербиць – через небажання першого ділитися спадком). Від несподіваного удару тварина, розлючена, кинулася назад і смертельно вжалила свого ж хазяїна і годівника, який миттєво вмер.

Заголовок. Сама назва оповідання являє собою виклик для перекладача, оскільки містить гру слів. У польських перекладах (з-поміж яких є

ранні, «за гарячими слідами») зберігається дослівний переклад, який використовує лексему зі значенням «стрічка», «(в)стьожка»: «Nakrapiana przepaska», «Centkowana wstęga», «Pstra wstęga», «Wstęga centkowana», «Wzorzysta wstęga». Отже, у доступних перекладах 5 разів уживається слово wstęga. Також є варіант «Nakrapiana przepaska niesie śmierć» [14; 15], тобто в самому заголовку переповідається ідея та сюжет оповідання. Іншими словами, це частково розшифровується для зацікавлення читачів.

Гра слів у фразі про band. У перекладознавчому аспекті цікава остання фраза Джулії: «'Oh, my God! Helen! It was the band! The speckled band!'» [8, p. 339] (порівняння різних перекладів: таблиця 1). Отже, тут і для розкриття таємниці, і для адекватного перекладу важливий вербальний аспект.

Таким чином, оповідання будується на *омонімії* слів band – «стрічка» і band – «банда», «гурт», «група», «команда». Також це *зорові асоціації,* оскільки індійську гадюку (яка напала так несподівано і блискавично, що жінка не встигла її роздивитися) сестра героїні сприйняла за стрічку. Також зоровий ряд розвивається іншими персонажами, бо Гелен уважає, що вбита мала на увазі різнокольоровий одяг табору (розташованого на землі вітчима) або інших людей, але абсурд досягається тим, що у спальні не було інших людей, окрім Джулії і Гелен, яка прибігла на її крик. Отже, саме тієї миті жінка не могла бачити ніякої «банди» або «групи».

У перекладі М. Дмитренка помітна *дослівність, близька до буквалізму:* «Боже мій, Хелін!.. Це – стрічка!.. Пістрява стрічка!» [2, с. 114]. Оскільки в оригіналі – омонімічна лексема band, і герої спочатку вважають, що вона означає «стрічка», українська версія так само відтворює це слово. І в першотворі, і в перекладі зберігається загальна ідея: персонажі думають, що жінка вмерла від сильного переляку, але не розуміють, яким чином тут пов'язана «стрічка» (band). В оригіналі слова про «пістряву стрічку» Хелін пояснює так: «Sometimes I have thought that it was merely the wild talk of delirum, sometimes that it may have referred to some band of people, perhaps to these very gypsies in the plantation. I do not know whether the spotted handkerchiefs which so many of them wear over their heads might have suggested the strange adjective which she used» [8, p. 343]. У перекладі М. Дмитренка: «Іноді мені здається, що це – просто марення… От тільки не знаю, чи могли їхні строкаті хустки, що вони їх так полюбляють носити, викликати в сестри таку химерну асоціацію» [2, с. 115]. У В. Панченка: «– Як на мене, вона померла зі страху та нервового струсу… – А що, по-вашому, могли означати оті слова про банду, строкату банду?» [3, с. 319], і далі пояснення дівчини про можливу причину щодо «строкатих хусток», які «навіяли їй цей дивний образ. / Холмс хитнув головою, як людина, що не дістала задоволення» [3, с. 319]. Слова Гелен можна перекласти й так:

«Інколи я гадала, що це просто хворобливі та безумні слова, мовлені в маренні, іноді – що це могло стосуватися якоїсь групи людей… Не знаю, чи цятковані хустки, які так багато з них носять на голові, могли навести на думку про той дивний прикметник, який вона вжила» (переклад цитати з англійської мій. – О. С.). Подальший розвиток сюжету показує хибність цієї версії.

Передсмертна фраза героїні: В. Панченко застосував інший прийом, бо в його перекладі Джулія (зі слів Гелен) кричить: «Боже мій! Гелен! Банда! Строката банда!» [3, с. 318].

Змія та афоризм. І оригінал, і переклади зберігають прийом відсторонення, уперше застосований на початку вустами Джулії. Зокрема, загибель злочинця від вигодуваної ним тварини описано так: «His chin was cocked upward and his eyes were fixed in a dreadful, rigid stare at the corner of the ceiling. Round his brow he had a peculiar yellow band, with brownish speckles, which seemed to be bound tightly round his head. As we entered he made neither sound nor motion. / "The band! The speckled band!" whispered Holmes» [8, p. 371]. У перекладі М. Дмитренка: «Ройлотт сидів, задерши підборіддя і втупивши сповнені жаху непорушні очі в куток стелі. На чолі в нього виблискувала якась незвичайна жовта стрічка з коричневими цятками. Здавалося, стрічка міцно обкрутилася довкола лікаревої голови. Коли ми ввійшли, Ройлотт не тільки не зворухнувся, він не вимовив ні звуку. / – Стрічка! Строката стрічка! – прошепотів Холмс» [2, с. 129].

У перекладі В. Панченка: «Підборіддя доктора випиналося вгору, а очі перелякано, мертвотно втупилися в куток стелі. Круг голови його обвилася якась дивна, жовта, з бурими цяточками, стрічка. Коли ми увійшли, він не поворухнувсь і не промовив ані слова. / – Бинда! Строката бинда! – прошепотів Холмс» [3, с. 331]. Аналогічно слова детектива відтворено французькою мовою (Люсьєн Марікур – Lucien Maricourt): «– La bande ! La bande mouchetée ! murmura Holmes» [7, p. 31].

Отже, і в описі, і у прямій мові детектива вжито відсторонення: змію змальовано як стрічку, а вбитого чоловіка – без реакцій. Герої спочатку не зрозуміли, що вітчим жінок мертвий, але коли швидко збагнули це, детектив пояснив причину смерті Ройлотта: «– Болотяна гадюка! – вигукнув Холмс. – Найстрашніша індійська змія! Він помер через десять секунд після того, як вона його вжалила» [2, с. 129] (переклад М. Дмитренка). Опис жаху – останнього виразу на обличчі вбивці – свідчить і про те, що Ройлотт у лічені секунди зрозумів, що саме стало причиною смерті злочинця: привезена з Індії на його замовлення і власноруч вигодувана ним змія, яка (нацькована антигероєм) уже встигла вбити Джулію.

Гра слів, ужита автором оповідання, по-різному відтворюється (або не

відтворюється) у перекладах. В оригіналі слова Холмса: «…use of the word 'band,' which was used by the poor girl, no doubt to explain the appearance which she had caught a hurried glimpse of by the light of her match, were sufficient to put me upon an entirely wrong scent» [8, p. 373]. Як помітно з тексту, переклад М. Дмитренка, зосереджуючись виключно на лексемі «стрічка», ігнорує гру слів, тому наприкінці так само не пояснюється неправильне розуміння вжитої лексеми (що, з одного боку, відповідає оригіналу, але з іншого, не розкриває змісту): «…слово „стрічка", вжите бідолашною дівчиною, без сумніву, для того, щоб змалювати побачене нею страхіття, коли вона запалила сірника, – цього вистачило, щоб я пішов зовсім неправильним шляхом» [2, с. 130].

У В. Панченка наявна спроба відтворити омонімію оригіналу – за допомогою наближення, *фонетичним прийомом і паронімом:* банда – бинда. У цій версії Холмс каже: «…вимовлене бідолашною дівчиною слово „бинда", яке легко сплутати зі словом „банда", – хоча вона просто намагалася пояснити, що побачила, тернувши сірником, – усього цього було досить, щоб навести мене на цілком хибний слід» [3, с. 331–332]. Отже, тут наведено й прийоми заміни та ампліфікації, поряд із переказом і додаванням для пояснення (фрагмент «слово „бинда", яке легко сплутати зі словом „банда"»), хоча хід зі словами «банда» і діалектизмом на позначення стрічки «бинда» фонетично і змістовно виправданий. Також, оскільки герої оповідання мешкають у сільській місцевості, уживання діалектизму перекладачем виправдане. Але у слов'янських мовах, як помітно, через інший лексичний запас важко відтворити саме цю гру слів. В українському перекладі може виникнути додатковий підтекст: героїня могла нечітко вимовити ключове слово – чи її сестрі здалося, що лексему нечітко вимовлено.

Французький та іспанський переклади. Якщо звернутися до мов романської групи, то виникають цікаві спостереження. Так, у французькій через окремі спільні лексеми специфіку оригіналу було відтворено дослівно. Л. Марікур переклав передсмертні слова Джулії так: "Ô mon *Dieu ! Hélène ! C'était la bande ! La bande mouchetée* ! » [7, p. 16]. Тобто тут помітно *дослівність*. І далі зберігається «сіль» оригіналу, побудована на омонімії, співзвуччі та припущенні сестри про пістряві хустини [7, p. 16–17]. Аналогічно наприкінці в поясненні Холмса вживається слово "bande" [7, p. 32], як і в оригіналі, без додаткових пояснень.

Іспанською мовою цей фрагмент відтворено так (Benjamin Briggent): «¡Dios mío, Helen! ¡Ha sido la banda! ¡La banda de lunares!» [8, p. 338]. Тобто й тут ужито лексему, спільну для інших мов – *la banda*, що іспанською так само (як і в англійській та французькій) означає як «стрічка», так і «група»

чи «банда». Отже, дослівно заголовок у цьому перекладі аналогічно відтворює омонімію, і його можна перекласти як «Пістрява (строката, крапчаста, цяткована, плямиста) стрічка», так і «банда» або «група» зі вказаним епітетом.

Цікаво, що Шерлок Холмс уживає як приховану цитату слова Екклезіаста про те, що не слід рити яму іншому: «…the schemer falls into the pit which he digs for another» [8, p. 373], але джерело цієї фрази треба вловити, тобто знати контекст. Тобто ідею твору можна розуміти, як зло пожерло само себе (в оригіналі детектив формулює цей висновок так: «Violence does, in truth, recoil upon the violent, and the schemer falls into the pit which he digs for another» [8, p. 373]. У М. Дмитренка відтворено близько до оригіналу (тобто і формально): «Воістину, насильство обертається проти насильника, а той, хто риє комусь яму, сам у неї й попадає» [2, с. 129], у В. Панченка перший афоризм (який нагадує притчу) подано римовано і як цитату, нагадуючи прислів'я: «…"хто кому лиха бажає, той сам лихо має", і той, хто копає яму іншому, сам потрапляє до неї» [3, с. 331]). Якщо застосовувати трансформації й не дотримуватися дослівного перекладу, то останню частину фрази можна відтворити і народним висловом «не рий іншому яму – сам до неї потрапиш» (далі – таблиці 2–3 – докладніший компаративний аналіз відтворення зашифрованої в оригіналі старозавітної цитати).

Наочні таблиці покажуть приклади перекладацьких трансформації особливо суперечливих викликів для перекладачів різними мовами.

Французький та іспанський переклади. Якщо звернутися до мов романської групи, то виникають цікаві спостереження. Так, у французькій через окремі спільні лексеми специфіку оригіналу було відтворено дослівно. Л. Марікур переклав передсмертні слова Джулії так: "Ô mon Dieu ! Hélène ! C'était la bande ! La bande mouchetée ! » [7, p. 16]. Тобто тут помітно дослівність. І далі зберігається «сіль» оригіналу, побудована на омонімії, співзвуччі та припущенні сестри про пістряві хустини [7, p. 16–17]. Аналогічно наприкінці в поясненні Холмса вживається слово "bande" [7, p. 32], як і в оригіналі, без додаткових пояснень.

Іспанською мовою цей фрагмент відтворено так (Benjamin Briggent): «¡Dios mío, Helen! ¡Ha sido la banda! ¡La banda de lunares!» [8, p. 338]. Тобто й тут ужито лексему, спільну для інших мов – la banda, що іспанською так само (як і в англійській та французькій) означає як «стрічка», так і «група» чи «банда». Отже, дослівно заголовок у цьому перекладі аналогічно відтворює омонімію, і його можна перекласти як «Пістрява (строката, крапчаста, цяткована, плямиста) стрічка», так і «банда» або «група» зі вказаним епітетом.

Таблиця 1: Відтворення в різних перекладах останньої фрази Джулії (курсив виділених елементів мій. – О. С.)

Оригінал	Українською М. Дмитренко)	Українською (В. Панченко)	Французькою (Lucien Maricourt)	Іспанською (Benjamin Briggent)
'Oh, my God! Helen! It was the band! The speckled band!' [8, p. 339]	«Боже мій, Хелін!.. Це – стрічка!.. Пістрява стрічка!» [2, с. 114]	«Боже мій! Гелен! Банда! Строката банда!» [3, с. 318] (і далі гра слів: банда – бинда)	“Ô mon Dieu ! Hélène ! C’était la bande ! La bande mouchetée !» [7, p. 16]	«¡Dios mío, Helen! ¡Ha sido la banda! ¡La banda de lunares!» [8, p. 338].

Продовження таблиці 1. Відтворення фрази Джулії польською мовою

Оригінал	“Centkowana wstęga” (анонімний перекладач)	„Pstra wstęga” (анонімний перекладач)	“Wstęga centkowana” (переклад: Bronisława Neufeldówna)
«'Oh, my God! Helen! It was the band! The speckled band!'» [8, p. 339].	„O, mój Boże! Heleno! To była... wstęga... centkowana wstęga...!“ [6]	”– O mój Boże! Heleno! To była wstęga! pstra wstęga” [16]	„Och! Boże, Heleno! To była wstęga! wstęga centkowana!“ [21]

Цікаво, що Шерлок Холмс уживає як приховану цитату слова Екклезіаста про те, що не слід рити яму іншому: «…the schemer falls into the pit which he digs for another» [8, p. 373], але джерело цієї фрази треба вловити, тобто знати контекст. Тобто ідею твору можна розуміти, як зло пожерло само себе (в оригіналі детектив формулює цей висновок так: «Violence does, in truth, recoil upon the violent, and the schemer falls into the pit which he digs for another» [8, p. 373]. У М. Дмитренка відтворено близько до оригіналу (тобто і формально): «Воістину, насильство обертається проти насильника, а той, хто риє комусь яму, сам у неї й попадає» [2, с. 129], у В. Панченка перший афоризм (який нагадує притчу) подано римовано і як цитату, нагадуючи прислів’я: «…“хто кому лиха бажає, той сам лихо має”, і той, хто копає яму іншому, сам потрапляє до неї» [3, с. 331]). Якщо застосовувати трансформації й не дотримуватися дослівного перекладу, то останню частину фрази можна відтворити і народним висловом «не рий іншому яму – сам до неї потрапиш» (далі – таблиці 2–3 – докладніший компаративний аналіз відтворення зашифрованої в оригіналі старозавітної цитати).

Наочні таблиці покажуть приклади перекладацьких трансформацій особливо суперечливих викликів для перекладачів різними мовами.

Таблиця 2: Відтворення прихованої біблійної цитати різними мовами (Стереотипні видання та перевидання Біблії тут не беруться до уваги з

огляду на однаковий текст).

Оригінал	Українською (М. Дмитренко)	Українською (В. Панченко)	Французькою (Lucien Maricourt)	Іспанською (Benjamin Briggent)
«Violence does, in truth, recoil upon the violent, and the schemer falls into the pit which he digs for another» [8, p. 373]	«насильство обертається проти насильника, а той, хто риє комусь яму, сам у неї й попадає» [2, с. 129]	«…“хто кому лиха бажає, той сам лихо має”, і той, хто копає яму іншому, сам потрапляє до неї» [3, с. 331]. Перша частина фрази – заримована, як прислів’я	«La violence, en vérité, retombe bien sur ceux qui la provoquent et celui qui complote tombe dans la fosse qu’il creuse pour autrui» [7, p. 31]	«¡Qué gran verdad es que la violencia se vuelve contra el violento y que el intrigante acaba por caer en la fosa que cava para otro!» [8, p. 372].

Продовження таблиці 2. Відтворення біблійної цитати польською мовою.

Оригінал	“Centkowana wstęga”	„Pstra wstęga”	“Wstęga centkowana”
«Violence does, in truth, recoil upon the violent, and the schemer falls into the pit which he digs for another » [8, p. 373]	«Tutaj w istocie zły czyn zwrócił się przeciw temu, co go popełnił a zbrodniarz wpadł sam w ten dół, który kopał pod innymi.» [6]	«Zbrodnia w istocie skrupiła się na zbrodniarzu, a sprawca wpadł w pułapkę, którą zastawił dla drugiego» [16]	«Ząb za ząb, oko za oko» [21] (заміна однієї старозавітної цитати на іншу – Вихід, 21:24 [1, с. 103])

Таблиця 3: Цитата з Екклезіаста в різних перекладах Біблії

Українською (І. Огієнко)	Українською (о. І. Хоменко)	Українською (переклад о. Р. Турконяка)	Англійською (Біблія Короля Якова)
«Хто яму копає, той в неї впаде…» (Екл. 10:8) [1, с. 830]	«Хто копає яму, сам упаде до неї» [5, с. 738]	«Хто копає рів, упаде в нього…» (Екклезіаста 10 | Видання УТТ) [4]	«He that digheth a pit shall fall into it…» (Ecclesiastes 10:8) [19, p. 845]

Продовження таблиці 3. Цитата з Екклезіаста в різних біблійних перекладах на французьку мову:

а) Від давніх перекладів до XX ст.

La Sainte Bible. Ancien et Nouveau Testament (1836)	La Sainte Bible (1971)	Traduction œcuménique de la Bible (1980)	La Sainte Bible. Ancien et Nouveau Testament. Traduite de l'hébreu et du grec en français courant. Alliance Biblique Universelle, Stuttgart, 1983. – 1237 pp.+400 pp.+images.
«Celui qui creuse la fosse y tombera…» [13, p. 683]	«Celui qui creuse une fosse peut y tomber…» [12, p. 547] (перекладено: «може впасти»)	«Qui creuse une fosse tombe dedans…» (Qohéleth 10:8) [20, p. 1005]	«L'homme qui creuse une fosse risqué d'y tomber…» [10, p. 1083]

b) Сучасні французькі переклади.

La Bible. L'original, avec les mots d'aujourd'hui. Segond 21 (2021)	La Sainte Bible / qui comprend l'Ancien et le Nouveau Testament (2024)
«Celui qui creuse une fosse y tombera…» (Ecclésiaste 10:8) [9, p. 769] (перекладено в майбутньому часі, future simple)	«Qui creuse une fosse y tombe…» [11, p, 705] (перекладено в теперішньому часі)

Під час порівняння різних перекладів Біблії та різних років (як і перекладачів, видань тощо) помічено, що, наприклад, відрізняються артиклі-фемінітиви до лексеми «яма» (fosse) – від конкретної ями (la fosse), тобто іменника з визначеним артиклем, до ями взагалі (une fosse – невизначений артикль), але сам іменник не міняється.

Зооніми в оповіданні:

1) Чотириногі тварини: «…a cheetah and a baboon» [8, p. 335], тобто дослівно «гепард і бабуїн». У перекладі М. Дмитренка – «гепард і бабуїн» [2, с. 112]. У В. Панченка – «гепард та павіан» [3, с. 316] (імовірно, тому, що друга назва бабуїна – жовтий павіан). Але перша мавпа вважається більш агресивною, ніж павіан.

Як відомо, гепард може прив'язуватися до людини (тоді як інші котячі важче дресируються), тоді стає зрозумілим, чому він слухався лише хазяїна. В оповіданні обидві тварини описані як такі, що наганяють навіть на підготовлених людей страх.

Французькою лексеми-зооніми перекладені дослівно – «un guépard et un babouin» [7, p. 13]. Іспанською мовою – такий самий принцип: «un guepardo y un babuino» [8, p. 334].

2) Рептилія. Інше неоднозначне питання для перекладу – який саме вид смертельно отруйної змії, привезеної з Індії для вбивці, згадується в оповіданні. Шерлок Холмс докладно розповідає про неї та про надзвичайно швидку дію отрути. В оригіналі це swamp adder [8, p. 373], тобто дослівно

«болотяна гадюка». Є версія, що у випадку оповідання це вигаданий вид [17]. Але, можливо, автор мав на увазі й ендемік або вимерлий сьогодні різновид. До сьогодні на цю тему є різні гіпотези.

У перекладах: українською мовою: М. Дмитренко відтворив як «болотяна гадюка», так само – у В. Панченка [3, с. 331]. Отже, тут застосовано дослівний переклад, який межує з точним і буквальним. Французькою: «C'est un serpent des marais» [7, p. 31] – тобто «Це болотяна змія» (а ще тут і далі вжито маскулятив, який можна перекласти й як «змій» – un serpent). Але словом «змія» (un serpent) тут застосовано генералізацію, а не конкретизацію, бо вид «гадюка» (англ. adder) не відтворено, є ім'я (назва) змія, але не денотат («гадюка»). Іспанською: «¡Una víbora de los pantanos!» [8, p. 372]. Тобто тут вийшло ближче до оригіналу, бо дослівно означає «болотяна гадюка».

Отже, з огляду на різні переклади можна укласти компаративну таблицю відтворення цих лексем-зоонімів:

Отже, здійснений аналіз показав багатоплановість оповідання А. Конан Дойла «The Adventure of the Speckled Band» і наявність викликів для перекладача. У першу чергу це проблема відтворення назви – для збереження гри слів (band). Помічено, що зазвичай перекладачі відтворюють дослівно – «стрічка», причому це спостерігається в перекладах на слов'янські мови (українську та польську в даному дослідженні). Натомість у мовах романської групи (на матеріалі дослідження – французькій та іспанській) ця проблема автоматично знімається через подібність кореня потрібної лексеми (відповідно, *la bande – la banda)*. В українських перекладах найближче до розв'язання питання підійшов В. Панченко, запропонувавши фонетичний прийом: банда – бинда. Відповідно, цей прийом дозволяє домислювати підтекст – у тому числі про суб'єктивність сприйняття.

Таблиця 4: Відтворення зоонімів різними мовами в аналізованому оповіданні А. Конан Дойла.

Зоонім в оригіналі	Українською (М. Дмитренко)	Українською (В. Панченко)	Французькою (Lucien Maricourt)	Іспанською (Benjamin Briggent)
Cheetah	Гепард	Гепард	Un guépard	Un guepardo
Baboon	Бабуїн	Павіан	Un babouin	Un babuino
Swamp adder	Болотяна гадюка	Болотяна гадюка	Un serpent des marais (дослівно «болотяна змія»)	Una víbora de los pantanos (дослівно «болотяна гадюка»)

Продовження таблиці 4. Відтворення зоонімів польською мовою.

Зоонім в оригіналі	“Centkowana wstęga”	„Pstra wstęga”	“Wstęga centkowana”
Cheetah	Lampart	Czita. Примітка: „Czita, wielki, dziki kot, podobny do lamparta. W angielskim oryginale jest cheetah czyli gepard” [16]. Тобто вжито форенізацію та транслітерацію	Pantera
Baboon	Pawian	Pawian	Pawian
Swamp adder	Żmija błotna (дослівно «болотяна змія», але термін – «болотяна гадюка»)	Żmija bagienna	
(«болотяна гадюка»)	Żmija błotna		

Інша проблема полягає в перекладі або іншій інтерпретації афористичності мовлення Шерлока Холмса – зокрема, про викопану іншому яму (в яку, фігурально висловлюючись, потрапив злочинець). Таким чином, вочевидь, в оригіналі головний герой переповідає старозавітну цитату – саме її зміст, оскільки в англійському перекладі Біблії Короля Якова форма дещо відрізняється. У французькому перекладі оповідання варіант наведеної фрази близький до біблійного. Вибір героєм саме біблійної цитати – несвідомий, оскільки в англомовній культурі Біблія завдяки афористичності давно ввійшла в обіг навіть повсякденного мовлення. Також виявився цікавим порівняльний аналіз відтворення зоонімів – від дослівного до заміни чи транслітерації та генералізації, про що свідчать тексти перекладачів різних поколінь. Робота має перспективу продовження з огляду на підтексти аналізованого детективного оповідання і можливості компаративного аналізу.

Література

1. Біблія, або Книги Святого Письма Старого й Нового Заповіту, із мови давньоєврейської й грецької на українську наново перекладена : 988–1988 : ювіл. вид. з нагоди тисячоліття християнства в Україні / пер. І. Огієнка. [Б. м. : Б. в., Б. р.]. 1523 с.

2. Дойль А. К. Пістрява стрічка. Оповідання про Шерлока Холмса : для серед. та ст. шк. віку / А. К. Дойль ; пер. з англ. М. А. Дмитренка. Київ, 1990. С. 112, 114–115, 129–130.

3. Дойль А. К. Строката бинда. Пригоди Шерлока Холмса : для серед. та ст. шк. віку / А. К. Дойль ; пер. з англ. В. Панченка. Київ ; Тернопіль, 2010. Т. 1. Етюд у багряних тонах : повість; Знак чотирьох : повість; Пригоди Шерлока Холмса : цикл оповідань / передм. та приміт. В. Панченка. С. 316, 318–319, 331–332.

4. Екклезіаста 10. Біблія / пер. Р. Турконяка. YouVersion. URL: Екклезіаста 10 | Видання УТТ | YouVersion (дата звернення: 22.05.2025).

5. Святе Письмо Старого та Нового Завіту : повний переклад, здійсн. за оригінал. євр., арам. та грец. текстами. [Б. м.] : United Bible Societies, 1990. 1435 с.

6. Doyle C. Centkowana wstęga. Wikiźródła : Sherlock Holmes i ego przygody / Conan Doyle. Warszawa, 1907. № 5. URL: https://pl.wikisource.org/wiki/Centkowana_wst%C4%99ga (dostęp: 06.10.2025)

7. Doyle A. C. La bande mouchetée. Sherlock Holmes. La bande mouchetée suivi de trois autres récits / A. C. Doyle ; traduit de l'anglais par Lucien Maricourt et Michel Le Houbie. Paris, 2010. P. 13, 16–17, 31–32.

8. Doyle A. C. La banda de lunares – The Adventure of the Speckled Band. Las Aventuras de Sherlock Holmes. The Adventures of Sherlock Holmes / Conan Doyle A. ; traducción B. Briggent. Barcelona, 2016. P. 334–335, 338–343, 371–373.

9. La Bible : Segond 21 : L'original, avec les mots d'aujourd'hui. [Lyon] : Société Biblique de Genève, 2021. 1420 p.

10. La Sainte Bible. Ancien et Nouveau Testament : traduite de l'hébreu et du grec en français courant. Stuttgart : Alliance Biblique Univ., 1983. 1237 p., 400 p. images.

11. La Sainte Bible : qui comprend l'Ancien et le Nouveau Testament / traduction J. N. Darby. Valence : Bibles et publ. chrétiennes, 2024. 1275 p. : ill. , coul.

12. La Sainte Bible : L'Ancien et Nouveau Testament : version synodale. Huitième révision. Lausanne : Société Biblique Auxiliaire du Canton de Vaud, 1971. 751, 270 p. images (les cartes).

13. La Sainte Bible, ou L'Ancien et Nouveau Testament / J. F. Ostervald, Sociétés Bibliques de Lausanne et de Neuchâtel. Seconde éd. Lausanne : de la Société de Bible de Lausanne, 1836. 690, 260, 308 p.

14. Nakrapiana przepaska niesie śmierć. Wikipedia. URL: https://pl.wikipedia.org/wiki/Nakrapiana_przepaska_niesie_%C5%9Bmierć (dostęp: 22.04.2025).

15. Nakrapiana przepaska niesie śmierć. Wikiźródła. URL: https://pl.wikisource.org/wiki/Nakrapiana_przepaska_niesie_%C5%9Bmierć (dostęp: 06.10.2025).

16. Pstra wstęga. Ibid. URL: https://pl.wikisource.org/wiki/Pstra_wst%C4%99ga (dostęp: 06.10.2025).

17. Swamp adder. Wikipedia. https://en.wikipedia.org/wiki/Swamp_adder (last accessed: 24.04.2025).

18. The Adventure of the Speckled Band. Ibid. URL: https://en.wikipedia.org/wiki/The_Adventure_of_the_Speckled_Band (last accessed: 22.04.2025).

19. The Holy Bible. Apocrypha – The Holy Bible. Containing the Old and New Testaments : transl. out of the original tongues and with the former translations diligently compared and revised by his majesty's special command. appointed to be read in churches. London : Humphrey Milford, Oxford Univ. Press, [s. a.]. 1157, 272, 348 p. : ill.

20. Traduction œcuménique de la Bible, comprenant l'Ancien et le Nouveau Testament,

traduits sur les textes originaux hébreu et grec avec introduction, notes, références et glossaire. Paris : Editions du Cerf, 1980. 1732 p.

21. Wstęga centkowana. Wikiżródła. URL: https://pl.wikisource.org/wiki/Wst%C4%99ga_centkowana (dostęp: 06.10.2025).

UDC 811.111+81’25 Конан Дойл

STRICHKA OR BYNDA (A BAND OR A RIBBON)? TRANSLATIONS OF ARTHUR CONAN DOYLE'S STORY “THE ADVENTURE OF THE SPECKLED BAND” INTO DIFFERENT LANGUAGES: TRANSLATIONAL TRANSFORMATIONS

Olga SMOLNYTSKA,

Candidate of Philosophical Sciences,
External Scientific Collaborator Faculty of Letters,
SLAS – Section of Slavic and South Asian Languages and Civilizations,
the University of Lausanne (UNIL),
Lausanne, Switzerland
ORCID: https://orcid.org/0000-0001-9864-1727

The article offers a comparative analysis of translations of the title and other nuances of Sir Arthur Conan Doyle's short story „The Adventure Of The Speckled Band” (from the series about the adventures of Sherlock Holmes). The original and translations into Ukrainian, Polish, French, and Spanish are taken into account. The features of the reproduction of the biblical quote and zoonyms are identified. Various translations of the Bible are used as additional material to clarify the source of the hero's aphorism.

Key words: translation, short story, translational transformations, detective, homonym.

УДК 821(477)’18’/’19’

ДРУКОВАНІ ТА НЕДРУКОВАНІ УКРАЇНОЗНАВЧІ МАТЕРІАЛИ XIX – ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ XX СТ. У ФОНДАХ І АРХІВАХ КАНТОНАЛЬНОЇ ТА УНІВЕРСИТЕТСЬКОЇ БІБЛІОТЕКИ ЛОЗАННИ: УКРАЇНСЬКО-ШВЕЙЦАРСЬКА РЕЦЕПЦІЯ ІСТОРИЧНОЇ, МІФОЛОГІЧНОЇ ТА ІНШОЇ ТЕМАТИКИ

СМОЛЬНИЦЬКА Ольга Олександрівна,

кандидат філософських наук,
зовнішня наукова працівниця філологічного факультету,
SLAS – Секція слов’янських та південноазійських мов і цивілізацій
UNIL (Лозаннський університет),
м. Лозанна, Швейцарія
ORCID: https://orcid.org/0000-0001-9864-1727

У статті вперше пропонується українознавчий огляд раніше не аналізованих джерел Кантональної та університетської бібліотеки Лозаннського університету (BCUL). Хронологічні межі – XIX – перша половина XX ст. Приклад – тепер зачинені архіви і фонди BCUL. Досліджуються опубліковані та рукописні матеріали, раніше не систематизовані та не розглянуті в українознавчому аспекті. Наводяться приклади з міфологічного і взагалі культурного аспекту. Аналізуються постаті емігрантів – читачів Лозаннської бібліотеки.

Ключові слова: текст, джерело, книга, фонд, архів, бібліотека, еміграція, українознавство.

Українсько-швейцарські культурні зв’язки XIX – початку XX ст., передусім українська еміграція в Лозанні та інших франкомовних містах Швейцарії, на сьогодні залишається недостатньо розробленим питанням. Точніше, лише нещодавно починає з’являтись інтерес до унікальних джерел Кантональної та університетської бібліотеки Лозанни (фр. la Bibliothèque cantonale et universitaire de Lausanne, далі BCUL та Бібліотека). Архів і фонди, які існують понад 50 років, були донедавна зачинені, ненадовго відчинені (і за цей час авторкою статті опрацьовано вибрані матеріали). Тепер ці архів і фонди знову зачинені на невизначений термін. Окремі позиції були заявлені авторкою пропонованої статті – в українознавчому аспекті, у наукових виступах (Швейцарія та ін.) і наукових публікаціях (вибрані: [3–8], [11], окремі питання – але не українські – вибірково розглядалися швейцарськими дослідниками), проте систематизованого підходу до цієї проблеми в українознавчому аспекті ще не було сформовано з огляду на великий масив і специфіку джерел.

Названий фонд цікавий славістичними та іншими матеріалами, у

тому числі українською, французькою, сербською та іншими мовами. На першому плані для дослідження постають кириличні джерела, проте значну допомогу надають і видання та інші тексти латиницею (як самостійні, так і білінгви – тобто інформація дублювалася французькою мовою). Це різноманітні джерела – від друкованих до рукописних, від художніх до наукових, науково-публіцистичних, популярних тощо. Загалом оригінальна добірка цих книг, журналів, конволютів та ін. формувалася з XIX ст. завдяки зусиллям українських та інших ентузіастів, з-поміж яких були емігранти (у тому числі політичні) з теренів Російської імперії та ін. Це були й звичайні читачі, і науковці, і письменники, й інші діячі.

В аспекті україністики фонди і архіви вказаної Бібліотеки ще не були розглянуті, пропоновані дослідження – перші на цю тему. Також ці джерела взагалі не висвітлені в річищі інших аспектів, як-от германістики, полоністики, романістики, балтистики [3] та ін., не кажучи про систематизацію. Відповідно, у пропонованому дослідженні передбачається також гіпотетично розшифрувати постаті окремих українських або пов'язаних із Україною та Польщею читачів Бібліотеки в Лозанні для емігрантів. Орієнтиром слугують прізвища та вибір книг.

У дослідженні вперше акцентується на українських і гіпотетично українських читачах тодішньої Лозаннської бібліотеки, як і виокремлено переважно український вибір їхнього читання. Матеріал аналізу: «Енциклопедія українознавства» (1949) [1–2] та рукописні джерела – «регістри» читачів емігрантської бібліотеки в Лозанні [9–10].

Авторка дослідження висловлює подяку співробітнику BCUL, славісту і мистецтвознавцю Андреа Кантінотті (Andrea Cantinotti) за надану можливість працювати із джерелами згаданої Бібліотеки.

Мета – в українознавчому аспекті проаналізувати вибрані опубліковані та рукописні джерела фондів і архівів BCUL XIX – першої половини XX ст., зосередившись на славістичному аспекті, який містить історичний, міфологічний та інший матеріал.

Завдання: 1) запропонувати дослідження на стику – в аспекті українсько-швейцарських студій; 2) дослідити книгу як феномен на прикладі аналізованих джерел BCUL; 3) зробити акцент на відображених фактах середньовічної історії, дослідити контакти міфології Київської Русі та балтійської культури; 4) уперше проаналізувати гіпотетичні постаті читачів і передавачів літератури в емігрантську бібліотеку Лозанни, дослідивши коло і вибір читання.

Під час ознайомлення з цими виданнями було несподівано виявлено, що українознавство і балтистика (зокрема, літуаністика) тут можуть взаємодіяти як міфологічна та інша компаративістика. Особливо це

стосується пантеону богів Київської княжої Русі. Передусім у даному питанні виявилася показовою двотомна «Енциклопедія українознавства» (в 2 т., т. 1, 1949, Мюнхен – Нью-Йорк). У Бібліотеці наявні дві частини І тому. Ця «Енциклопедія» видана в Мюнхені. Помітно, що був контакт між швейцарськими і німецькими бібліотеками, зокрема, на прикладах відповідно Лозанни і Мюнхена. Можливо, ці книги було передано установою організовано, але є інший варіант – передача завдяки ентузіастам української діаспори. Це питання вимагає уточнення.

Можна простежити зафіксовані історично цікаві українські зв'язки з іншими культурами, звернувши увагу на тодішні концепції. Так, у річищі литовської культури постає перспективним аналіз символіки та емблем. Тут цікаве часте зображення лева в різні періоди української історії. У виданні вказано, що різні діячі, у тому числі «польсько-литовський король Володимир Ягайло (1387–1434), веліли бити на своїх монетах також знак лева» [1, с. 31].

В історичному аспекті тут цікаві статті Н. Полонської-Василенко, зокрема присвячені Україні в литовський період (т. 1, ч. III). Це, наприклад, розділ «Україна за литовсько-польської й польсько-козацької доби», де наведено інформацію від початку (у тому числі згадки про литовські племена) до опису діяльності князів, королів і битв. Наприклад, тут є факти про Мендовга, Гедимина, Ольґерда, Ягайла, Витовта, Жиґмонта І та Жиґмонта ІІ Августа, та ін. [2, с. 431–434]. Про Ольґерда докладно написано, а також зазначено про те, що «Руська мова стала державною мовою» [2, с. 432], акцентується на уряді, культурі, релігії тощо, як і те, що «З 12 синів Ольґерда 10 були православними» [2, с. 432]. Зазначається й релігійний аспект.

Якщо звертатися ширше до історичного аспекту, то в цьому томі наявний розділ «Військо», який розповідає про українські військові традиції з давніх часів. У свою чергу, тут є підрозділ «Литовсько-польська доба», авторство за Іваном Крип'якевичем, цікавий пункт «Литовська держава» [2, с. 1169]. Там лаконічно сказано: «В Литовській державі збройна сила складалася з народного ополчення й постійного боярського війська», далі пояснюється специфіка обох: «Земельні посілості бояр були зв'язані з обов'язком військової служби» [2, с. 1169]. Або інший факт: «Статут 1528 р. зобов'язував вельмож ставити і кінного вояка із 8 "служб" (бл. 2 400 моргів)» [2, с. 1169], і далі: «Від XVI ст. литовська військова система пристосувалася до польської» [2, с. 1169].

Міфологія, у тому числі язичницький пантеон: у вже цитованій «Енциклопедії українознавства» велика увага надана вищій і нижчій міфології предків українців, причому в компаративному аспекті з

іншими слов'янами, німцями тощо. Так, це розділ Віктора Петрова «Передхристиянські релігійно-світоглядові елементи. Генеза народних звичаїв і обрядів». Там указано перелік божеств, це «державна релігія (X ст.) з культом Перуна, "бога грому", Дажбога, "бога сонця", Велеса (Волоса), "скотного бога", Сварога (Сварозника), Хорса, Стрибога, Мокоші і т.д.» [1, с. 244–245], і далі зазначається: «Наявність деяких подібних богів у литовського народу засвідчує їх давність, їх спільну "балто-слов'янську" давнину» [1, с. 245]. У заявленому дослідженні можна простежити ланку від романтизму (М. Костомаров та ін.) до подальших течій, як і неоромантизму, а також виразне прагнення саме наукового розгляду залишків старовини, у тому числі фольклору і міфології. Зокрема, це посилання на Федора Вовка. Розглянуті матеріали сьогодні мають історичне та інше значення, у тому числі й для дослідження тяглості науки про рідне коріння.

Інше питання – так званий «Регістр» («Registre») читачів Лозаннської бібліотеки в 1912–1913 р., є факти за 1914 р. [10]. У цьому реєстрі зафіксовано читачів із тодішньої Російської імперії, які з різних причин емігрували до Швейцарії.

Матеріал і техніка: рукопис, чорнило різних кольорів (чорне і червоне), є правки, схожі на олівцеві. Чорний колір уже вицвів. Також є зазначення синім і червоним хімічним олівцем – можливо, через брак чорнила.

У тексті багато закреслень і перекреслень. У цьому зошиті в клітинку номери сторінок проставлені як надруковані. Імовірно, це канцелярська книга, а не шкільний зошит. Помітно, що її заповнювано в різний період різними людьми. Тому наявні різні почерки – від каліграфічного до нерозбірливого. Інформацію про одного читача, як також помітно з тексту, заповнювали різні люди.

У замовленнях зазначено саме прізвища авторів або назви журналів, збірників, альманахів чи інших періодичних або неперіодичних видань, без іншої інформації, але подекуди з шифрами.

Читачі вказані без імен чи ініціалів, а саме за прізвищами. З-поміж читачів є носії українських, польських, німецьких та інших прізвищ. Соціальний профіль також різноманітний, оскільки з-поміж прізвищ є дворянські (у тому числі шляхетські, часто за місцем походження предків), також, можливо, священицькі; за родом занять, простонародні та ін. Загалом у цих осіб був різний статус, оскільки в різний час у Бібліотеці читачами були студенти, історики, лікарі, економісти, письменники, журналісти та багато інших. Це були політичні емігранти, українські патріоти, революціонери та ін.

У виборі лектури (поезія, проза, драматургія, наукова та науково-популярна література) помітно інтерес до тодішніх новинок, у тому

числі присвячених жіночому питанню, емансипації, медицині, історії, психології (ім'я Вільгельма Вундта [10, с. 39]) тощо, а також і до класики (наприклад, Байрона, В. Гюґо та ін.). Але варто зазначити, що багато вказаних у «Регістрі» видань, сьогодні визнаних класикою, за описуваної доби належали якраз до новинок.

З українських прізвищ, наприклад, упадає у вічі запис про пані Бокун (№ 220), яка брала читати класику і сучасність [10, с. 7]. Помітно також інтерес багатьох читачів до періодичних видань, зокрема журналів.

Під № 237 згадується пані Карлінська [10, с. 27]. За цим польським прізвищем можна припустити, що предки цієї читачки або її чоловіка походили з Великого Князівства Литовського. У списку взятих нею видань помітно французький оригінал Мольєра (Molière), тоді як попередні читачі замовляли суто в перекладах, і прізвище Мольєра тут не траплялося. Якщо припустити, що читачка брала цю книгу лише для себе (а не передала її комусь іншому), то стає зрозумілим, що вона вільно володіла французькою мовою.

Інший приклад – № 227, пані Вілінська [10, с. 9]. Це не письменниця Марко Вовчок, але, можливо, її родичка. Є версія, що рід Вілінських – українська або польська шляхта, але припускають і про походження з Великого Князівства Литовського (докладніше про цю гіпотетичну постать на прикладі лозаннського реєстру: [6]).

Якщо брати до уваги польські прізвища, то, наприклад, під № 262 у «Регістрі» значиться й «пан Пржеволоцький» [10, с. 43], зі смаків якого помітно, що він читав і класику, і періодику (зокрема, журнали).

Безперечно, великий корпус текстів і обсяг не одного, а кількох реєстрів читачів вимагають подальших досліджень, але пропонована стаття являє собою спробу окреслення – у тому числі гіпотетичного, в історичному контексті – зв'язків українських та інших емігрантів у Швейцарії.

Отже, українсько-швейцарські студії, вивчення питань на стику показали новий фактаж із еміграціоністики, але й ширшу тематику стосовно зрізу доби другої половини XIX – першої половини XX ст. Зафіксовані в україномовних джерелах факти – як-от із літуаністики і полоністики – тут передусім історичні та наводяться або як невід'ємні в контексті української історії завдяки її тяглості (як Велике Князівство Литовське та ін.), або з метою компаративістики (міфологічний пантеон). Але це питання не вичерпано. Таким чином, в українсько-литовському аспекті тут постають факти з історії, міфології, фольклору, а майбутні дослідження можуть виявити й іншу інформацію – наприклад, стосовно матеріальної культури та літератури. Хоча це питання вимагає подальших опрацювання і систематизації матеріалу, але виявлено, що тут книга постає

як феномен. Помітно, що текст – і неопублікований, і виданий – об'єднував різні покоління та, можливо, хвилі української еміграції, не кажучи про спілкування емігрантів однієї генерації та в одному локусі (Лозанні). Робота має перспективу продовження з огляду вивчення опублікованих і рукописних текстів.

Література

1. Енциклопедія українознавства : в 2 т. Т. 1 / під ред. голов. ред. проф., д-ра В. Кубійовича і проф., д-ра З. Кузелі. Мюнхен ; Нью-Йорк : Молоде життя, 1949. 800 с., іл. (Наукове Товариство ім. Шевченка).
2. Енциклопедія українознавства : в 2 т. Т. 1, ч. 3 / під ред. голов. ред. проф., д-ра В. Кубійовича і проф., д-ра З. Кузелі. Мюнхен ; Нью-Йорк : Молоде життя, 1949. 1230 с., іл. (Наукове Товариство ім. Шевченка).
3. Смольницька О. Відображення балтійського міфологічного пантеону та інших реалій в українознавчих студіях та літературі на прикладі фондів і архівів Кантональної та Університетської бібліотеки Лозанни. Ukraina ir Lietuva: istorijos, kalbos, kultūros ir turizmo paralelės : IV tarptautinės mokslinės-praktinės konferencijos programa ir medžiaga (Vilnius, 2025 m. liepos 21–22 d.) = Україна – Литва: історичні, мовно-культурні та туристські паралелі : матеріали IV міжнар. наук.-практ. конф. (Вільнюс – Анікщяй, 21–22 лип. 2025 р.) / упоряд. І. Корольов, Ю. Трімонітє-Бікєлєнє, І. Винниченко, А. Балзайтє. Одеса, 2025. С. 39.
4. Смольницька О. О. Леся Українка, німецький романтизм і неокласицизм: епічна основа (легенда і народна казка) – на матеріалі джерел Кантональної та Університетської бібліотеки Лозанни. Корпанюківські читання. Українська література в діалозі з історією і світом : матеріали І Всеукр. наук.-практ. конф., 05 берез. 2025 р. Переяслав, 2025. С. 311–315.
5. Смольницька О. Раритетні шевченківські видання XIX – початку XX ст. в Кантональній та університетській бібліотеці Лозанни. Бібліотечна планета. 2024. № 1 (103). С. 31–33.
6. Смольницька О. О. Реальні та гіпотетичні біографії українських читачів і передавачів літератури на прикладі друкованих і рукописних джерел (фонди Кантональної та Університетської бібліотеки Лозанни, Швейцарія). Biography. Біографіка. Біографістика : зб. пр. Ін-ту біогр. дослідж. : електрон. наук. вид. / НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського ; [ред. кол. : В. І. Попик (голов. ред.) та ін.]. Київ, 2024. Вип. 3. С. 156–161. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/E_LIB/PDF/er%2D0004960%2Epdf (09.12.2024).
7. Смольницька О. Репрезентація вибраних українських і українознавчих матеріалів у фондах Кантональної та університетської бібліотеки Лозанни: порівняльний аналіз у контексті доби. Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського / відп. ред. С. Закірова ; НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського, Асоціація бібліотек України. 2023. Вип. 69. – С. 88–98. URL: http://np.nbuv.gov.ua/doc/npnbuimviv_2023_69_8 (дата звернення: 06.04.2024).

8. Смольницька О. О. Українсько-швейцарський діалог літературних поколінь як формування творчої індивідуальності Максима Рильського: документальні та художні джерела XIX – першої половини XX ст. на прикладі фондів і архівів Кантональної та Університетської Бібліотеки Лозанни. Філологія XXI століття: нові дослідження і перспективи : тези IX Всеукр. наук. читань за участю молодих учених, 10–11 квіт. 2025 р. / Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка, Навч.-наук. ін-т філології. Київ, 2025. Ч. 2. С. 123–124. URL: https://drive.google.com/file/d/1qpcSjeX0tyRLiIjLYJfG_eOHn-XEAnpF/view (дата звернення: 15.05.2026).

9. Dossier NB, Inventaire du fonds RU (L'archive BCUL, 12 files). (last accessed: 05.05.2023).

10. Registre bibliothèque numérise. Запись выдачи книг абонентам с 18.11.1912 г. Bibliotheque Russe Lausanne. (L'archive BCUL, 295 jpg.files.) (last accessed: 05.05.2023).

11. Smolnytska O. Folklore and the Mystical Basis of Fiction of the 19th and 20th Centuries and Scientific Analysis (Based on Sources from the Archives of the Cantonal and University Libraries of Lausanne, Switzerland). Dark side of folklore and folkloristics : 13th Intern. conf. of young folklorists, 9–11 Oct. 2024 : abstracts / Institute of Lithuanian Literature and Folklore, 2024. P. 82–83. URL: https://archyvas.llti.lt/failai/YoFo2024_Abstract%20book.pdf (last accessed: 04.10.2024).

UDC 821(477)'18'/'19'

PRINTED AND UNPRINTED UKRAINIAN STUDIES MATERIALS F THE 19TH AND FIRST HALF OF THE 20TH CENTURIES IN THE COLLECTIONS AND ARCHIVES OF THE CANTONAL AND UNIVERSITY LIBRARY OF LAUSANNE: UKRAINIAN-SWISS RECEPTION OF HISTORICAL, MYTHOLOGICAL AND OTHER TOPICS

Olga SMOLNYTSKA,

Candidate of Philosophical Sciences,
External Scientific Collaborator Faculty of Letters,
SLAS – Section of Slavic and South Asian Languages and Civilizations,
the University of Lausanne (UNIL),
Lausanne, Switzerland
ORCID: https://orcid.org/0000-0001-9864-1727

The article offers for the first time a Ukrainian study review of previously unanalyzed sources of the Cantonal and University Library of the University of Lausanne (BCUL). Chronological boundaries are 19th – the first half of the 20th century. As example are now closed archives and funds (collections) of the BCUL. Published and manuscript materials that have not been previously systematized and considered in the Ukrainian studies aspect are studied. Examples

from the mythological and generally cultural aspects are given. The figures of emigrants as readers of the Lausanne Library are analyzed.

Keywords: text, source, book, fund (collection), archive, library, emigration, Ukrainian Studies

УДК 82:94(477)”1921/1991”(043.2)

ГЕНІАЛЬНІ ТВОРИ УКРАЇНСЬКИХ ПИСЬМЕННИКІВ 20–30 РОКІВ XX СТ., ЩО БУЛИ ВТРАЧЕНІ ЩОНАЙМЕНШЕ НА ПІВСТОЛІТТЯ (ВАСИЛЬ МИСИК, МАЙК ЙОГАНСЕН, МИРОСЛАВ КАПІЙ)

СОКОЛОВА Ірина Василівна,

завідувач відділу наукової обробки літератури,
Бібліотека Харківського національного економічного
університету імені Семена Кузнеця,
м. Харків, Україна

Харків, як столичне місто, у 20–30-тих роках XX ст., став майданчиком для відродження української літератури. Виникає декілька літературних об’єднань – ВАПЛІТЕ, «Гарт», «Плуг», «Техно-мистецька група А», «Нова генерація».

Та з остаточним приходом до влади Сталіна репресовано низку талановитих письменників. Майстерні твори українською блокувалися Радянським Союзом, щоб не дозволяти українській літературі творитися. Тепер, через багато років, ці твори доступні для українських читачів.

Ключові слова: Йогансен, Мисик, Капій, червоний ренесанс, розстріляне відродження, Харків, XX століття, література 20-30-х, репресовані письменники

Впродовж століть агресивна політика русифікації, що впроваджувалась царським урядом, майже витіснила українську мову з офіційного вжитку. Мовою, що послуговувалися всі державні установи, суди, школи, виші, мовою науки та мистецтва була російська мова. Українська мова була лише мовою українського села. Міста було русифіковано.

Величезний шанс українська мова отримала за часів УНР і Гетьманату. Було відновлено українську пресу, відроджується книгодрукування українською, стрімко розвивається український театр, почали відкриватися українські школи, було засновано Українську академію наук. А українська самоідентичність отримала життєво необхідну підтримку, яка дозволила пережити сталінські репресії.

Більшовики, захопивши владу в Україні, спочатку не підтримували українську мову, більше воліли послуговуватися російською. Та з середини 1919 року зрозуміли – встановлення радянської влади в Україні неможливе без залучення української інтелігенції та підтримки українського селянства. Було розпочато українізацію в рамках коренізації, тобто політики залучення корінного населення республік і автономій СРСР до місцевої влади, та надання їхнім мовам офіційного статусу. Національне питання було докладно розглянуто на XII з’їзді РКП(б) у квітні 1922 року.

А 1 серпня 1923 року ВУЦВК та Раднарком УСРР опублікував декрет «Про заходи забезпечення рівноправності мов і сприяння розвиткові української мови», де накреслювалися практичні заходи щодо активного вивчення української мови працівниками радянських установ, вивчення української мови в загальноосвітніх школах і професійно-технічних закладах та викладання українською мовою у вищій школі.

Саме політика українізації, а також політичні амністії 20-х років, вселили в багатьох представників української інтелігенції віру в можливість «радянської України» й сприяли їхньому поверненню й співпраці з комуністами.

«Українізація… є результат непереможної волі тридцятимільйонної нації». (Микола Хвильовий)

Тож, сьогодні хочу представити три книги, які були написані в 30-ті роки минулого століття, але були забуті на десятиліття, бо з різних причин були не доступними для пересічного читача.

Це – «Йогурта: (Повість про старий Харків)» Майка Йогансена, збірка поезій «Трави» Василя Мисика та повість Мирослава Капія «Країна блакитних орхідей».

Харків, як столиця, став одним з ключових осередків для літераторів та діячів культури. Революція стала колосальним потрясінням, то ж не дивно, що більшість інтелігенції, яка страждала від духовної задухи в імперії, сприйняла її з ентузіазмом. Митці з завзяттям узялися до розбудови нового справедливого ладу, який манив солодкими обіцянками.

Одним з них був Майк Йогансен. Він стояв у витоків харківського літературного авангарду, вишуканий поет і неперевершений лінгвіст, поліглот, перекладач, сценарист епохи українського Відродження… Його ім'я стало символ українського Ренесансу. Справжнє ім'я митця – Михайло Гервасійович Йогансен.

На запитання, чому він пише українською мовою, літератор відповідав: «Бо я не живу в Ірляндії, не живу в Тамбові». Йогансен в автобіографії написав, що перейшов на українську мову 1918 року під впливом вчителів гімназії імені Грінченка, де викладав латину.

Майк здобув у Харкові гарну гімназійну й університетську освіту: закінчив історико-філологічний факультет Харківського університету. Він володів давньогрецькою мовою і латиною, німецькою і польською, добре знав англійську. Завдяки йому ми маємо талановиті переклади українською Шиллера, Шекспіра, Едгара Аллана По, Редьярда Кіплінґа.

У мистецькому Харкові Йогансен зблизився з талановитими Хвильовим, Сосюрою, Елланом-Блакитним. У 1923 році вони утворили творчу спілку «Гарт»: дружили, веселилися, створювали нову цікаву

літературу. За два роки він з групою колег вийшов із «Гарту» і заснував літературне об'єднання ВАПЛІТЕ. Саме цю завзяту творчу спілку згодом із особливою люттю розгромили сталінські кати.

Йогансен був мотором мистецького життя нашого міста: дружній, яскравий, богемний, він полюбляв жарти, містифікації та розіграші, грав у футбол, теніс, шахи та залучав інших до веселих витівок і пригод.

Йогансен організував «Техно-мистецьку групу А», випускав «УЖ» (Універсальний журнал). Його гасло: «Немає в світі такої речі, про яку не можна цікаво розповісти». Вважав, що кожен літератор має вміти розкрити будь-який сюжет, описати захоплюючу «подорож довкола власної кімнати».

Майк випробовував себе у різноманітних жанрах. Він писав романи, нариси, титри для німого кіно, поезії, дитячі оповідання про «Кота Чудила», гуморески. Українці любили його прозу: насмішкувату, абсурдистську, перемежовану приказками та байками.

А найбільше – роман-містифікацію, детектив «Пригоди Мак-Лейстона, Гаррі Руперта та інших» і повість «Подорож ученого доктора Леонардо і його майбутньої коханки прекрасної Альчести у Слобожанську Швейцарію».

Оригінальний стиль його поезій захоплював і прихильників, і критиків. У Йогансена є вірші у футуристичному стилі та в романтичному: він придумував цікаві сюжети, балади. Митець також цікавився наукою: писав праці з теорії літератури, укладав словники, брав участь у створенні «скрипниківки» – українського правопису 1928 року.

Блискуча харизма Йогансена та оригінальна манера творчості зробила його чи не найяскравішою зіркою Харкова та українського авангарду загалом. Його талант захоплював, усюди навколо Майка миттєво збирався натовп зачарованих фанатів. Ерудиція, шарм, талант оповідача були неперевершені.

Таку непересічну особистість помітили й сталінські каральні органи. Ілюзія свободи 20-х і початку 30-х років зникала, насувався тоталітарний жах.

Щоб розв'язати проблему з житлом, письменники у 1930 році створили кооператив та побудували будинок «Слово».

За задумом радянських ідеологів, що опікувалися умовами роботи письменників, дім мав стати райським місцем. Інтелігенція мала жити в окремих квартирах, з гарячою водою та комфортом.

В усі квартири поставили телефони. Невідомо, чи для зручності власників, чи для полегшення роботи спецслужб. Про зміст дружніх розмов невдовзі довелося говорити зі слідчими…

Події розвивалися трагічно – 13 травня 1933 року в квартирі № 9 у

харківському будинку «Слово» застрелився Микола Хвильовий. За день до цього заарештовано його сусіда і товариша Михайла Ялового.

Так почався трагічний етап історії цієї знаменитої споруди, з якою пов'язано дуже багато значущих для розвитку нашої культури історій.

18 серпня 1937 року Йогансена заарештували співробітники НКВС у його харківській квартирі в будинку «Слово». Його звинуватили в участі в українській націоналістично-терористичної організації. Майк і його «соратники» нібито планували замах на керівництво комуністичної партії – мали розстріляти їх з мисливської рушниці.

Тверді принципи не дозволять письменнику обмовити в катівнях НКВС інших українських митців – він навідріз відмовлявся визнати Остапа Вишню терористом. Поета розстріляли у Києві. Йогансен не дожив одного дня до свого 42-річчя.

«Югурта» – останній роман Йогансена з підзаголовком «Повість про старий Харків». Дослідники вважають, що твір надрукували, однак увесь наклад знищили, оригінальний рукопис українською було вилучено НКВС.

Головний герой Югурта – це сам письменник. Твір є автобіографічним, Йогуртою Майка називали батьки.

Роман є останнім твором Йогансена, написаним в 1936 році – за рік до розстрілу.

З протоколу допиту Йогансена: «… в "Літературному журналі" № 1 за 1936 рік надрукована моя повість "Югурта"… у цій повісті я описував старий Харків, приблизно посередині роману я у законспірованому вигляді виклав пародію на радянський суд – по суті, фашистська агітація"».

Чернетки роману збереглися російською, оскільки їх зробив польсько-російський перекладач Павло Зенкевич.

Літературознавця Ярина Цимбал перекладає чернетки письменника з російської на українську, а пізніше їх видадуть. «Югурта (Повість про старий Харків)» довгий час вважалася втраченою.

20 років потому засудження і вирок було визнано безпідставними. Майк Йогансен був повністю реабілітований 28 березня 1958 року.

Коли після реабілітації розстріляного 1937 року «ворога народу» Йогансена його твори нарешті повернулися до читача, виявилося, що в українській літературі був блискучий конструктивізм, неперевершений авангардний роман, вироблений жанр літературного нарису.

А ще Майк Йогансен написав дивну книжку під назвою «Як будується оповідання». В анотації написано, що це посібник з порадами, як стати письменником.

Зараз книги Майка Йогансена масово перевидаються і читач має змогу доторкнутися до його літературної спадщини.

Історія з втраченими на роки творами Майка Йогансена не була єдиною.

У будинку «Слово» пройшли масові арешти… 4 листопада 1934 року енкаведисти за чужим ордером затримали Василя Мисика. Молодий, дуже талановитий, цілковито далекий від політики лірик. Ордер був на сусіда з 4 поверху драматурга Василя Минка, вдома його не застали. Можливо, попереджений про арешт Минко втік у Підмосков'я. Та план треба виконувати, тож спустилися на третій поверх у квартиру іншого Василя – Мисика. Коли наказали збиратися, молодий поет попросив показати ордер на арешт. Там стояло ім'я сусіда, Минка, та це не зупинило стражів порядку… «Галочку» у списку поставили проти Василя Минка, і це врятувало йому життя.

Василь Мисик, що так і не визнав ніякої вини, не підписав жодних визнань, все таки уник найстрашнішої долі. Він відсидів свій п'ятирічний строк та повернувся до Харкова напередодні війни...

Як поет, Василь Мисик став відомим, коли йому не сповнилося ще й шістнадцяти років. Його відкрив світу вчитель, Аркадій Казка. Молодий талановитий український інтелігент на світанку 20-х років приїхав учителювати в рідне село Василя Мисика Новопавлівку на Дніпропетровщині. Патріот і великий естет, він мав рідкісну здібність передавати це своїм учням. Василь Мисик здивував талановитого вчителя своєю любов'ю до слова, тонким відчуттям ритму, образним баченням світу. Аркадій Казка збагнув, що підліток таїть в собі неординарний поетичний талант. То ж він зібрав декілька найкращих поезій свого учня й послав Тичині. Тичина показав Зерову, Филиповичу, Рильському. Всі прийшли до висновку, що в літературу приходить новий справжній поет. Це відкрило п'ятнадцятирічному юнакові двері всіх великих журналів. Вже 1923 року журнал «Червоний шлях» надрукував першу поезію Василя Мисика. Авторові не сповнилося ще й шістнадцяти років. З того часу його ім'я почало з'являтися в багатьох інших тогочасних часописах.

А 1927 року вийшла перша збірка його поезій «Трави». Видало цю збірку престижне видавництво елітарної групи письменників ВАПЛІТЕ. Це означало, що дев'ятнадцятирічний поет входив у коло вибраних і визнаних: П. Тичини, М. Хвильового, М. Куліша, О. Довженка, М. Бажана, М. Рильського. Таким чином Василь Мисик увійшов у літературу.

Григорій Костюк у своїх спогадах так описує Мисика:

«Вище середнього зросту, стрункий, з гарним мужнім, продовгастим обличчям, темний шатен, з високим чолом, прямим носом і великими, розумними карими очима. Мовчазний, зосереджений на слуханні й спостереженні, не квапливий, з повільними рухами, але завжди уважний

і дружньо усміхнений, – він справляв враження вихідця з високої традиційно-інтелігентської родини. А насправді було це в нього вроджене. Бо ж не міг син багатодітної селянської родини (він був восьмою дитиною в батьків) дістати в ній таке виховання».

Мисик у Харкові працював бібліотекарем у Будинку літератури ім. Блакитного. Та після арешту Василь Мисик був втрачений для читача на 25 років.

Біографічний вимір життя поета – це два концтабори (сталінський та гітлерівський), участь у Великій Вітчизняній війні (у лавах Радянської армії), повоєнні поневіряння, переслідування, робота в колгоспі, а потім на шарикопідшипниковому заводі в Харкові. Після реабілітації (1956) в часи Хрущовської відлиги виходять друком епохальні книги: «Борозни» (1962), «Чорнотроп» (1966), «Біля криниць» (1967), «Берег» (1972). Ці книги з новою силою показали, що до читача повернувся глибоко національний поет. Вибір слова, світосприйняття, емоційна оцінка – уся авторська позиція Василя Мисика визначається насамперед його приналежністю до українського етносу.

Великий материк творчої спадщини поета ще відкривати й відкривати… Незважаючи на вирвані роки, а то й цілі десятиліття, на зруйноване вщент здоров'я, він встиг зробити дуже багато.

У творчому спадку поета не було творів гостраполітичного змісту. Він не закликав до повалення політичного ладу, за панування якого зазнав стільки поневірянь, який жорстоко і послідовно намагався знищити його фізично й морально. Мисик писав здебільшого філософську та пейзажну лірику, але цензори слушно вбачали в цих творах небезпеку та загрозу. Для них не прийнятним і небезпечним був сам тип людини, що його втілював поет, його бездоганність і шляхетність. Таке не вибачалося. Багатьох дратував цей аристократизм жестів, ходи, ця зовнішня стриманість, неймовірна вимогливість до себе, це раритетне поєднання почуття людської гідності та повної відсутності гордині. Усі ці риси свідчили – перед нами Людина вищого ґатунку.

На жаль, Василь Мисик на сьогодні аж надто забутий… Життя Василя Мисика – це втілення сковородинівської філософії серця. Він жив як мислив і мислив як жив. Василь Мисик актуальний сьогодні як моральний взірець для молоді: ось людина, що пройшла крізь усі криваві пекла 20-го ст.

До 100-річчя поета у Харкові вийшла книжка вибраної лірики Василя Мисика «Чорнотроп» у видавництві «Майдан», (2007).

А у 2015 році у цьому ж видавництві вийшла збірка «Під знаком Мисика: Антологія сучасної української поезії». До неї увійшли твори тих

харківських авторів, чиї перші кроки у літературі робилися в силовому полі естетики та життєвого прикладу Василя Мисика.

У цій статті використані спогади про Василя Мисика, що були опубліковано у збірці «...І цілий всесвіт допоміг нести. Василь Мисик».

Втраченою на довгі роки була і повість Мирослава Капія «Країна блакитних орхідей», над якою автор працював у 1929–1930 роках.

«Війна світів» Герберта Велса, марсіанська трилогія Е́дгарта Бероуза – книги, на яких виросли сотні тисяч школярів по всьому світі. Їх знають, цитати із них можна зустріти в якості епіграфів. Як це часто буває, українцям більше відомі іноземні автори, аніж свої. Так сталося зі спадщиною уродженця Тернопільщини Мирослава Капія – автора повісті про дослідження Марса «Країна блакитних орхідей».

Цю повість навряд чи дозволили б опублікувати в Радянському Союзі, проте вона виходить друком у Львові 1932 року у видавництві «Новий час». Її вважають одним із перших творів про космічні польоти в українській фантастиці.

А потім про неї забули. Як і про автора – українського письменника-фантаста, поета, викладача, перекладача, історика і фольклориста.

Книга виявилася багато в чому пророчою. У XXI столітті: існує незалежна, самостійна, соборна Україна, гербом якої є тризуб. У Києві існують площі Мазепи та Героїв Крут. Україна XXI століття в уявленні Мирослава Капія – це демократична, президентсько-парламентська держава, на чолі якої стоїть гетьман. Вона має власну тверду валюту – гривню. Окрім того, існує українська автокефальна церква, яку очолює кардинал. Україна має авторитет серед інших держав, а в Києві, який є столицею незалежної держави, розміщено цілий ряд посольств іноземних держав.

Вражає відсутність згадок про Росію, виникає враження, що її взагалі не існує в майбутньому.

Україна ж у цьому творі постає космічною державою, що співпрацює зі США, Англією, Німеччиною, бере участь у програмі польотів до інших планет, що розміщені в глибинах космосу. Працює надсучасна Святошинська обсерваторія, що фіксує корабель Queen of Victoria, який рік тому на Марс відправили, і ось він нарешті повертається і летить до Києва...

Художній світ повісті Мирослава Капія оптимістичний, життєствердний, автор вражає своєю прозірливістю: він передбачає не лише існування незалежної української держави, а й появу телебачення, масового автомобілебудування, планів щодо колонізації Марсу.

За сюжетом повісті він вже підкорений землянами, бо таємнича

Атлантида не зникла повністю через виверження вулканів, а частина її мешканців відлетіла на Марс й змогла там вижити. А аборигенами Марсу є дивовижні блакитні орхідеї, які мають очі та жахають людей.

Мирослав Капій був невигідним у часи СРСР, бо писав про незалежну Україну як космічну державу. І байдуже було ідеологам до того, що він описав можливість створення багатьох винаходів, як-от пристрою для відеоспілкування на відстані на зразок того, як це робимо по «Скайпу», приладу для визначення точних траєкторій космічних тіл, відкриття заводу по випуску автомобілів у Кременчуці тощо.

Минулого року книга була перевидана у видавництві «Ще одну сторінку». Ця повість розкриває важливі теми екології, технологій та людської природи, змушуючи задуматися про наше місце у всесвіті. Це глибока, багатошарова наукова фантастика, що додає оптимізму.

Цілий шар українського мистецтва був знищений, але сьогодні ці книги до нас повертаються.

Література

1. Агеєва В. Майк Йогансен: творець українського авангарду, який загнав Маяковського під стіл. BBC NEWS Україна. 27.10.2020. URL: https://www.bbc.com/ukrainian/blogs-54612239 (дата звернення: 11.06.2026).
2. Агеєва В. «Слово»: будинок смерті українського відродження. BBC NEWS Україна. 13.05.2018. URL: https://www.bbc.com/ukrainian/blogs-44068603 (дата звернення: 11.06.2026).
3. Антонюк Н. Василь Мисик: Прекрасне слово, але що в ньому, як не від серця йде воно? Український інтерес. 24.07.2025. URL: https://uain.press/blogs/vasyl-mysyk-prekrasne-slovo-ale-shho-v-nomu-yak-ne-vid-sertsya-jde-vono-1302939 (дата звернення: 11.06.2026).
4. Дзира О. Війна з українською книгою: радянські часи та сучасні реалії. Українознавчий альманах. 2022. Вип. 30. С. 59–64.
5. Йогансен М. Майк Йогансен про себе. Автобіографія. Вечірнє радіо : газета. 1929. № 3. Відомості взяті з публ. : Facebook : Музей-квартира Миколи Бажана. 28.10.2016. URL: https://www.facebook.com/photo.php?fbid=1092007950894679&id=837087206386756&set=a.840640399364770 (дата звернення: 11.06.2026).
6. Ковальова О. Роздуми про сходження духу. ...І цілий всесвіт допоміг нести. Василь Мисик / упоряд. О. Ковальова. Харків, 2021. С. 93–106.
7. Костюк Г. Василь Мисик. ...І цілий всесвіт допоміг нести. Василь Мисик / упоряд. О. Ковальова. Харків, 2021. С. 17–35.
8. Мадієвський В. Втрачений автобіографічний роман Йогансена «Югурта» перекладають українською. Укрінформ. 16.10.2025. URL: https://www.ukrinform.ua/rubric-culture/3993509-vtracenij-avtobiograficnij-roman-jogansena-ugurta-perekladaut-ukrainskou.html (дата звернення: 11.06.2026).

9. Мороз В. Історія фантаста із Тернопільщини, або Як уявляли дослідження Марса понад 80 років тому. 20 хвилин. 12.09.2021. URL: https://te.20minut.ua/Nashe-mynule/miroslav-kapiy---fantast-iz-ternopillya-abo-yak-uyavlyali-doslidzhenny-10524996.html (дата звернення: 11.06.2026).

10. Стріха М. Василь Мисик – той, хто вижив на Соловках. Радіо Свобода. 22.02.2012. URL: https://www.radiosvoboda.org/a/24492929.html (дата звернення: 11.06.2026).

11. Сухіна С. Василь Мисик: літературні острови. ДніпроКультура : портал. 19.08.2021. URL: https://www.dnipro.libr.dp.ua/Vasyl_Mysyk (дата звернення: 11.06.2026).

12. Хомяков Р. Фантастика в часи індустріалізації: 6 найдивніших романів. Амнезія: Історія української культури. 02.11.2018. URL: https://amnesia.in.ua/amazing-stories (дата звернення: 11.06.2026).

13. Цимбал Я. «Авангардист» Майк Йогансен та літературна традиція. Історико-літературний журнал. 2001. Вип. 6. С. 200–205.

14. Цимбал Я. Література 1920-х. Локальна історія. 30.08.2020. URL: https://localhistory.org.ua/videos/bez-bromu/literatura-1920-ikh-iarina-tsimbal/ (дата звернення: 11.06.2026).

15. Шевцова С. Українізація по-московськи: пряник, що став батогом, або Як більшовики українців українізували. Укрінформ. 08.11.2018. URL: https://www.ukrinform.ua/rubric-polytics/2575613-ukrainizacia-pomoskovski-pranik-so-stav-batogom-abo-ak-bilsoviki-ukrainciv-ukrainizuvali.html (дата звернення: 11.06.2026).

16. Шугай В. Казка Аркадій Васильович. Енциклопедія Сучасної України. Київ, 2011. Т. 11. URL: https://esu.com.ua/article-12231 (дата звернення: 11.06.2026).

17. Ямпольська Т. Людина епохи Ренесансу: Майк Йогансен. Накипіло. 04.11.2023. URL: https://nakypilo.ua/teksty/istoriia/liudyna-epokhy-renesansu-maik-yohansen/ (дата звернення: 11.06.2026).

UDC 82:94(477)”1921/1991”(043.2)

BRILLIANT WORKS OF UKRAINIAN WRITERS OF THE 1920s–1930s, LOST FOR AT LEAST HALF A CENTURY (VASYL MYSYK, MAIK YOHANSEN, MYROSLAV KAPIY)

Iryna SOKOLOVA,

Head of the Scientific Literature Processing Department,
Library of Simon Kuznets Kharkiv National University of Economics,
Kharkiv, Ukraine

Kharkiv, as a capital city, in the 20s and 30s of the 20th century, became a platform for the revival of Ukrainian literature. Several literary associations emerged – VAPLITE, “Gart”, “Plough”, “Techno-Art Group A”, “New Generation” …

But with the final coming to power of Stalin, a number of talented writers were repressed.

Talented works in Ukrainian were blocked by the Soviet Union in order not to allow Ukrainian literature to be created. Now, many years later, these works are available to Ukrainian readers.

Keywords: Johansen, Mysyk, Kapiy, Red Renaissance, Shot Revival, Kharkiv, 20th century, literature of the 20s-30s, repressed writers.

УДК 821.161.2Коцюбинський:[025.171:027.53(477.44)

РІДКІСНІ ВИДАННЯ МИХАЙЛА КОЦЮБИНСЬКОГО ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ (НА ПРИКЛАДІ ПРИМІРНИКІВ З ФОНДУ ВІДДІЛУ РІДКІСНИХ І ЦІННИХ ВИДАНЬ ВОУНБ ІМЕНІ. ВАЛЕНТИНА ОТАМАНОВСЬКОГО)

СТОЙКО Наталя Григорівна,

провідний бібліограф відділу рідкісних і цінних видань,
Вінницька обласна наукова бібліотека ім. В. Отамановського,
м. Вінниця, Україна
e-mail: stouko.n.g@gmail.com

У статті подано історико-книгознавчий аналіз книжкових видань Михайла Коцюбинського, як одного із найвидатніших представників української модерної літератури початку ХХ століття. Розглядаються особливості вінницьких примірників з фонду рідкісних і цінних видань обласної бібліотеки.

Ключові слова: Вінницька ОУНБ ім. В. Отамановського, відділ рідкісних і цінних видань, Михайло Коцюбинський.

Художня спадщина Михайла Коцюбинського (1864–1913) особливо виразна та характерна на тлі перехідного етапу української літератури кінця XIX – початку ХХ ст., коли утверджувався ранній модернізм з усіма притаманними новому методу викликами й суперечностями. Як у межах вітчизняного, так і на тлі світового літературного процесу М. Коцюбинський був представником модерністського напрямку, і визначити його як письменника без приналежності до цього простору просто неможливо.

Як кожен видатний письменник, Коцюбинський не одразу був відкритий читачем та зазнав в інтерпретації творчості кілька знаменних етапів. Наразі активізується увага до творчості письменника як справжнього «українського європейця». З огляду на те, що митець орієнтував своє життя і творчість на зразок людини з культурного простору модерної Європи, можна вважати, що його твори будуть цікаві українцям новітньої доби.

Народився майбутній митець 17 вересня 1864 р. у місті Вінниця в родині дрібного службовця. Навчатися в університеті не міг через матеріальні нестатки, проте продовжував самотужки розвиватися. Заробляв на життя приватними уроками, склав екстерном іспити на вчителя, у 20 років дебютував як письменник.

Перші свої твори М. Коцюбинський призначав народу, тому в них чітко простежуватимуться ретельні описи села, обстановки, побуту,

хронологічні послідовності подій. Уже на ранньому етапі творчості письменник викривав експлуататорську суть церкви, попівства, свавілля сільських начальників, порушував питання про соціальну нерівність, яка народжувала лише ворожнечу між людьми.

Дебютний літературний твір «Андрій Соловійко, або Вченіє світ, а невченіє тьма» (1884) критика оцінила вельми скептично, але надалі його дар здобув своїх прибічників. 1890 року у львівському дитячому журналі «Дзвінок» вперше надрукували вірш письменника «Наша хатка». Дебютною книгою Коцюбинського була казка «Хо» (Львів, 1894).

Досліджуючи фонди відділу рідкісних і цінних видань (далі – РіЦ) ВОУНБ ім. В. Отамановського, ми виявили 39 назв видань творів М. М. Коцюбинського (69 одиниць збереження), що хронологічно охоплюють друки 1904–1960 рр. З них 10 примірників як «ідеологічно шкідливі» колись перебували в радянському спецфонді.

Найдавніша книга в нашій колекції – прижиттєве видання «Для загального добра» (Чернігів, 1904). Книга вийшла в друкарні губернського земства. Низка земств в українських губерніях, прагнучи самодостатності у видавничій справі, реалізували проєкти власних поліграфічних підприємств. Чернігівці заснували друкарню у 1870 р. З кінця XIX ст. тут виходили у світ українськомовні видання, зокрема Б. Грінченко реалізовував свій видавничий проєкт. Наш примірник позначений печаткою Вінницького товариства «Просвіта», заснованого у 1917 р. Наприкінці 1920 р. все просвітянське зібрання потрапило до фондів Вінницької філії ВБУ при УАН, що згодом увійшли до книжкового фонду нашої бібліотеки [1, с. 61–72].

Наступна книга «Дебют» (Санкт-Петербург; Львів, 1911) – видання Українсько-руської видавничої спілки, ініціатором і першим директором якої був Михайло Грушевський (1866–1934), а головними редакторами (до 1912 р.) – Іван Франко (1856–1916) та Володимир Гнатюк (1871–1926). М. Грушевський прагнув тоді об'єднати дві частини українських земель видавничими ініціативами, тому поширював їхню діяльність і на підросійські землі. Видання містить такі твори письменника: «Дебют», «Сміх», «Intermezzo», «Fata morgana», «Як ми їздили до криниці», «В дорозі», «Невідомий», «Хмари», «Утома», «Самотній». Воно також було колись у складі Вінницької «Просвіти».

У фонді РіЦ зберігаються комплекти історичного журналу «Киевская старина» за 1902, 1904, 1905 рр., у яких друкували твори письменника «Дорогою ціною» (1902), «Fata morgana» (1904), «Під мінаретами» (1905). Є також примірники львівського часопису «Дзвін» (1913), на сторінках якого опубліковані його оповідання. На титульних аркушах цих видань

серед низки бібліотечних штампів вміщено «Спецфонд Винницкой обл. библиотеки им. Тимирязева» – прямокутної форми з верхнім написом «СПЕЦФОНД» посередині. Через велику кількість заборонених радянською владою авторів у підшивці журнал потрапив до так званого спецфонду.

Бурхливі революційні події 1917–1920 рр. внесли чимало змін у соціокультурне життя Поділля та України загалом. В умовах революційного оновлення суспільного життя починає діяти очолювана Іваном Озерянським (1882?–1937?) Вінницька «Просвіта», на базі якої формувався перший міський загальнодоступний українськомовний фонд. До його складу потрапив також друк М. Коцюбинського революційної доби. Оповідання «Ялинка» (Полтава, 1917) видане друкарнею І. Л. Фрішберга. Його готувало Педагогічне бюро Полтавського губернського земства, яке відповідало за поширення педагогічного досвіду в губернії та намагалося задовольнити запити в національному читанні.

У фондах колишньої міської бібліотеки, яка в першій половині 1920-х рр. мала назву «Центральна подільська показова бібліотека», перебувала книга «Твори» (Київ, 1918), яка вийшла у видавництві «Криниця». Вона містить такі твори: «Дорогою ціною», «Fata morgana», «Під мінаретами». Штамп зі згаданою назвою бібліотеки з'явився після 1922 р., утім інвентарні номери цього примірника збігаються з інвентарними номерами на штампі «Вінницька Гоголівська Бібліотека» (колишня міська), отже, книга потрапила до бібліотечного фонду ще до 1922 р.

За радянської доби влада взяла письменницьку спадщину на озброєння, оголосивши Коцюбинського соціалістом і демократом, тому відразу почала активно друкувати його твори.

Державне видавництво України (ДВУ) підготувало збірку «Твори» (Київ, 1922). Над її титульним аркушем працював геній української авангардної графіки початку XX ст. Олександр Лозовський (1900–1922), дитинство якого пройшло в Погребищі. Редактором і автором вступного слова був академік Сергій Єфремов (1876–1939), який щиро захоплювався творчістю М. Коцюбинського, досліджував і аналізував особливості його літературного стилю в багатьох роботах. Тут подали вступну статтю «Гармонійний талант». «Зовнішню біографію М. Коцюбинського написати легко, – зауважував С. Єфремов, – але ця людина мала внутрішнє кипуче життя, перебувала й пережила та в собі перетравила стільки багатющого людського матеріалу і так блискуче виявила його наверх, що мимоволі в теє життя самісінького глибу його хочеться зазирнути» [2]. Згодом, коли академіка репресували, статтю в примірнику вирізали, а у змісті затерли ім'я автора. З огляду на штамп «Вінницька державна обласна бібліотека»

книга потрапила до фондів бібліотеки у 1930-х рр. [3]. Проте є й інший примірник, у якому збереглася вступна стаття. Оскільки книга має лише штамп «Мури», то, ймовірно, вона з'явилася у фондах бібліотеки вже після Другої світової війни.

Збірка «Твори» (Київ, 1925) цього самого видавництва теж потрапила до спецфонду через вступну статтю С. Єфремова. На відміну від попередньої книги, у ній не вирізали вступну статтю та не замальовували автора в змісті. Вочевидь, до бібліотеки вона потрапила вже після бібліотечних практик фізичної обробки примірників 1930-х, скоріше за все, після війни.

«Твори» (2-ге вид.; т. 5; Київ, 1929) того самого видавництва за редакцією та зі вступним словом Єфремова також потрапили під заборону. Хоча на титульному аркуші відсутній штамп спецфонду, проте відомості про редактора ретельно намагалися затерти. Такі дії робили тоді, коли книги продовжували видавати читачам.

1921-го почалась радянська кампанія з ліквідації неписьменності населення. Контролював процес Наркомат освіти, а реалізацію здійснювала Всеукраїнська надзвичайна комісія для боротьби з неписьменністю. Одним з напрямів її роботи було забезпечення населенням доступним читанням. Так, видавництво «Шлях освіти» при Наркомосвіті УСРР започаткувало серію «Бібліотека малописьменного». Серед її видань була книга «Він іде» (Харків, 1924), що потрапила до фондів бібліотеки відразу після виходу у світ, що підтверджують відбитки бібліотечних печаток.

З проголошенням у квітні 1923 р. політики коренізації, яка в Україні дістала назву «українізація», почали виникати численні видавничі ініціативи, які сприяли розширенню тематики українських видань та їхньому розповсюдженню.

ДВУ надрукувало значну кількість видань письменника, зокрема «Intermezzo» (Харків, 1928) та «Пе-Коптьор» (Харків, 1929), упорядковані Миколою Плеваком (1890–1941). «Вибрані твори» (Харків, 1927) та «Твори» (Харків, 1929) упорядкував Аркадій Любченко (1899–1945), а редагували В. Арнаутов та Ол. Попов [4, с. 252–257]. Ці видання мають штамп «Вінницька філія Всенародної бібліотеки України при ВУАН» (1920–1930), а отже, потрапили до цієї книгозбірні відразу після виходу у світ.

Українські видавці у Європі натомість почали втрачати надію на швидке повернення в Україну й замислювалися над тим, що робити з книговиданням. Видавництво «Українська накладня» Якова Оренштайна (1875–1942?), засноване 1903 р. у Коломиї, впродовж 1919–1932 рр. діяло в Берліні і на той час було одним з найбільших видавництв у емігрантському середовищі. Воно видавало оригінальні видання й переклади, зокрема

продовжувало серію «Загальна бібліотека» [5, с. 3–13]. Завдяки йому світ побачив книгу «Коні не винні» (Київ ; Ляйпціг, 1924?). На титульному аркуші та сторінці 17 є штамп «Вінницька державна обласна бібліотека» та штамп «Львівська філія Бібліотеки Академії наук УРСР» (нині – Львівська національна наукова бібліотека України імені В. Стефаника) на нижній кришці обкладинки. Отже, видання з'явилося у фондах бібліотеки після Другої світової війни. У «Змісті» примірника ретельно замальовані заборонені прізвища академіків, письменників, що свідчить про обмежене читацьке коло користування книгою.

Видавництво «Культура» презентувало «Оповідання» (Київ, 1928). На книзі немає жодного штампу бібліотеки, лише «Мури», тобто вона потрапила до фондів після Другої світової війни.

Після націоналізації 1919 р. діяльність видавництва «Сяйво» занепала й відродилася лише в 1926–1929 рр. У серії «Бібліотека української повісти» було надруковано «Тіні забутих предків» (Київ, 1927). Автором вступної статті був літературознавець і критик Фелікс Якубовський (1902–1937). Видання також містить лише штамп «Мури», отже надійшло вже після завершення Другої світової війни.

Одне з найбільших і найактивніших видавництв України початку ХХ ст. «Час» (1908–1914, 1917–1920) також було націоналізовано, проте у 1922 р. перереєструвалось як видавничий кооператив, який проіснував до 1930 р., коли остаточно централізували видавничу справу в країні. «Вибрані твори» (Київ, 1926) вийшли в серії «Бібліотека Час». Редактором та автором вступної статті був співробітник ВУАН, дослідник біографії і творчості Михайла Коцюбинського Ананій Лебідь (1898–1937). У бібліотечному примірнику вирвана вступна стаття, оскільки її автора та редактора книги було заарештовано та репресовано. На виданні є штамп «Вінницька Окр. Центр. Бібліотека ім. К. А. Тімірязєва», тобто книга відразу потрапила до бібліотечних фондів [6].

Вінничани також шанували пам'ять земляка. Завдяки знаному українському бібліофілу Євгену Пшеничному наша бібліотека отримала в подарунок повість «Тіні забутих предків» (Київ, 1929), яка була видана за ініціативи Вінницької окружної комісії для увічнення пам'яті Михайла Коцюбинського (1926) та Вінницької філії ВБУ при ВУАН. Окрім відзначення 65-ї річниці від дня народження письменника, видавці запланували збір коштів на упорядкування могили Коцюбинського в Чернігові та зведення пам'ятника у Вінниці. Редакцію, передмову й примітки підготував письменник і літературознавець Антін Крушельницький (1878–1937). Книжкові ілюстрації до повісті виконала в жанрі графіки талановита художниця Олена Кульчицька (1877–1967), обкладинку та ювілейну марку

– графік, мистецтвознавець Антін Середа (1890–1960).

Планували також вінничани побудувати бібліотеку-пам'ятник М. Коцюбинському. З нагоди 67-річчя митця світ побачило видання «Він іде» (Вінниця, 1931), яке навіть містило згадку про «Бібліотеку ім. М. Коцюбинського» як головну видавничу організацію, що відповідала за випуск книги. Оприлюднення видання підтримала Вінницька окружна комісія для увічнення пам'яті Михайла Коцюбинського та Округовий відділ народної освіти. Головним локомотивом цього проєкту був відповідальний секретар комісії, керівник Вінницької філії ВБУ та ініціатор відомого Кабінету виучування Поділля Валентин Отамановський (1893–1964). Над циклом дереворитів (гравюр) до видання працював графік Василь Сільвестров (1888–1937). Бібліотека ім. Коцюбинського та музей Коцюбинського з нагоди 68-річчя з дня народження підготували видання «М. Коцюбинський» (Вінниця, 1932). Дереворити до книги зробив знову В. Сільвестров. Про всі турботи щодо цих проєктів багато писав у «Автобіографії ув'язненого» Валентин Отамановський, перебуваючи під слідством [7, с. 13–20]. Проте його арешт у 1930 р. не завадив появі книжок.

На початку 1930-х рр. більшовики різко згорнули політику «українізації», тоталітарна система набирала обертів, активних прихильників «українізації» розстріляли або заслали в табори. Тотальні репресії сталінського режиму навколо українських митців і науковців спричинили не тільки фізичне знищення абсолютної їхньої більшості. Вони зумовили практику – забороняти художні твори, вилучати їх із хрестоматій та бібліотек через неугодні імена, наприклад, Валер'яна Підмогильного (1901–1937), Валер'яна Поліщука (1897–1937), Марка Вороного (1904–1937), Миколи Куліша (1892–1937), Миколи Хвильового (1893–1933), Михайла Семенка (1892–1937), Євгена Плужника (1898–1936), Миколи Зерова (1890–1937), Сергія Єфремова (1876–1939) та ін.

Серед найбільших кооперативних видавництв, що, до речі, друкували 30% всієї книжкової продукції України, була «Книгоспілка». Вона спеціалізувалася на виданні навчальної, методичної, мистецької та довідкової літератури. Поряд із масовою дешевою художньою чи виробничою книжкою «Книгоспілка» готувала до друку українську та зарубіжну класику, часто на академічному рівні. Так, у 1929–1930 рр. вийшло друком 3-томне зібрання «Твори» (Київ) М. Коцюбинського за загальної редакції літературознавця Івана Лакизи (1895–1938), текст та примітки редагував Ан. Лебедь. Книги походять із фондів Вінницької філії ВБУ при ВУАН, яка отримувала обов'язковий примірник.

Зокрема, цього ж видавництва є видання: «Персона грата» (Харків,

1930), «На камені» (Харків, 1930), «Коні не винні» (Харків, 1930), що потрапили до обласної бібліотеки завдяки поточному комплектуванню, а от «По-людському» (Харків, 1930), «У грішний світ» (Харків, 1930), «Під мінаретами» (Харків, 1930), що позначені штампом «Мури», надійшли вже після Другої світової війни.

Наприкінці 1930 р. з централізацією видавничої справи «Книгоспілка» увійшла до складу Державного видавничого об'єднання України (ДВОУ).

У міжвоєнний період з'явилося також чимало книг про життя та творчість Михайла Коцюбинського.

Наукову працю «Рід Михайла Коцюбинського і його дитячі роки» (Київ, 1928) написав літературознавець Сергій Козуб (1897–1938). На книзі є чимало штампів: «Вінницька Центр. Бібліотека ім. К. А. Тімірязєва», «Обласна Державна наукова бібліотека ім. К. А. Тімірязєва», «Спецфонд», «Мури». Видання потрапило до спецфонду через Сергія Козуба, який 1935 року був заарештований та звинувачений у контрреволюційній троцькістській агітації.

За підтримки Чернігівського державного музею ім. М. Коцюбинського вийшло друком «Листування» (Київ, 1929) письменника з Максимом Горьким (1868–1936). Вступне слово склав директор музею Марк Вайнштейн (?–?), редактором статей та приміток був літературознавець Борис Шевелів (1893–1938). Видання безпосередньо від музейників отримала Вінницька філія ВБУ при ВУАН.

Цю тематику контактів між письменниками розробляли й вінничани. Книга «Максим Горький і М. Коцюбинський» (Вінниця, 1928) вийшла за підтримки округової Комісії для проведення 35-річчя діяльності М. Горького та увічнення пам'яті М. Коцюбинського. Художнє оформлення книги та обкладинки виконав Ф. Гусак. Усі кошти з продажів видання йшли на встановлення пам'ятника М. Коцюбинському у Вінниці. Книга перебувала в бібліотеці поета і перекладача Миколи Нарушевича (1902–1937), що засвідчує екслібрис та автограф власника на титульному аркуші. Вочевидь, вона після арешту власника 1933 р. потрапила до бібліотечного зібрання.

Інше видання «Горький і Коцюбинський» (Київ, 1937) – це перша повна збірка відомих матеріалів про зв'язки письменників. Упорядкування, редакцію та вступну статтю виконав літературознавець Ілля Стебун (1911–2005). Книга також потрапила до спецфонду через постать свого укладача.

У видавництві «Література й мистецтво» підготували збірку «Твори» (Харків, 1931). Редактором і автором вступної статті був вже згадуваний С. Козуб, обкладинку до видання виконав графік та ілюстратор Марко Абрамович Кирнарський (1893–1942). На звороті титульного аркуша цього

примірника є штамп «Вінницька бібліотека ім. Коцюбинського» [8, с. 70–79]. Це одне з рідкісних матеріальних свідчень про вже згаданий проєкт створення у Вінниці бібліотеки на пошану М. Коцюбинського. Коли влітку 1930 р. Вінницьку філію ВБУ приєднали до округової бібліотеки, то її фонди залишилися в старому приміщенні в «Мурах». Утім її статус певний час був невизначеним: чи то відділ, чи то філія, чи то філія з власною назвою. Існував план увічнення пам'яті М. Коцюбинського через побудову бібліотеки. Міська влада навіть виділила для неї земельну ділянку (нині тут розташований Будинок офіцерів). Вочевидь, що певний час фонд у «Мурах» розглядався як основа для майбутньої бібліотеки, перебуваючи тимчасово в складі Вінницької центральної округової бібліотеки.

Серед іншої продукції видавництва є також «Коні не винні» (Харків, 1932) та «Він іде» (Харків, 1932), передмову до яких склав літературознавець Юрій Савченко (1908–?). На книгах присутній лише штамп «Мури», що свідчить про ретрокомплектування.

Повість «Fata morgana» (Харків, 1929) видавництва «Український робітник» позначена штампом «Бібліотечний обмінний фонд спілки «Харчосмак» м. Одеса». Ймовірно, вона була подарована кимось із читачів, оскільки має лише пізніший штамп «ОБЛ Бібліотека ім. К. А. Тімірязєва».

У 1930-х рр. на зміну забороненим авторам прийшло нове покоління, вже просякнуте радянською ідеологією.

1932 р. у структурі ДВОУ виокремили видавництво «Мистецтво», відповідно «Література і мистецтво» перейменували на «Художню літературу» (1934), а через два роки після злиття з видавництвом «Радянська література» назвали «Державне літературне видавництво» (Держлітвидав).

У відділі РіЦ зберігаються декілька зразків продукції видавництва «Художня література». Серед них – «Як ми їздили до криниці» (Харків, 1935), редактором якої був літературознавець Володимир Коряк (1882–1937).

Профільні книги «Літературного видавництва» виходили переважно в серії «Бібліотека читача-початківця», наприклад, «Persona Grata» (Харків, 1936), «Для загального добра» (Харків, 1935), «Він іде» (Харків, 1935), «Fata Morgana» (Київ; Харків, 1935). Редактором усіх видань був В. Коряк. «Вибрані твори в одному томі» (Харків, 1935) готував І. Стебун, вступну статтю писав літературознавець, громадський і політичний діяч Андрій Хвиля (1898–1938), художнє оформлення виконав графік Ісак Хотінок (1908–1980).

Серед книг цього видавництва слід відзначити «Fata Morgana» (Харків, 1937), ілюстраторами якої був живописець і графік, народний

художник УРСР Іван Їжакевич (1864–1962) та Григорій Котляр (1909–1975). Редагував видання український поет, перекладач Олекса Новицький (1914–1992).

У видавництві «Дитячої літератури» побачили світ дитячі твори практично всіх класиків української літератури, зокрема і «Фата Моргана» (Одеса, 1937). Її ілюстратором був графік, народний художник СРСР Василь Касіян (1896–1976), редактором – письменник єврейського походження, критик та есеїст Григорій Гельфандбейн (1908–1993).

Книга «Сміх» (Харків, 1938) вміщує фото рукопису «Сміх» за оригіналом, що зберігається в Чернігівському музеї М. М. Коцюбинського. Редактором книги був В. Гуфельд, художнім оформлювачем – Антін Середа.

У фондах відділу РіЦ є 4-томне видання «Вибрані твори» (Харків, 1936) видавництва «Дитяча література», що містить художні твори письменника, крім ранніх віршованих та незакінчених. Їх звіряли з першодрукованими текстами, а також з оригінальними рукописами письменника, що зберігалися в чернігівському музеї митця. Редактором та автором вступної статті був знову І. Стебун. Макет оформлення виконав мовознавець та літературознавець Ярослав Рудницький (1910–1995). Художнім оформлювачем був М. Караванський.

Патріотична хвиля, спричинена боротьбою проти нацизму, зумовила літературне пожвавлення, що було закріплене цілою низкою художніх досягнень.

«Українське видавництво» у Кракові – Львові, засноване в грудні 1939 р. з осідком у Кракові, ввійшло до історії української культури як найбільший видавничий осередок часів Другої світової війни. Єдине дозволене нацистською владою українське видавництво в генерал-губернаторстві. Воно підготувало до друку оповідання «На віру» (1944).

Після тривалої сталінської стагнації українська література змогла отямитися лише наприкінці 1950-х – 1960-х рр. Нову силу принесло їй покоління шістдесятників, інфіковане ліберальними ідеями Заходу та антитоталітарним пафосом [9]. Майже в кожному обласному центрі УРСР створили газетно-книжкове видавництво, яке мало власними зусиллями відновлювати поліграфічну та видавничу діяльність у межах області.

До 25-річчя Чернігівського музею М. М. Коцюбинського Київське обласне книжково-газетне видавництво надрукувало чотири збірники «М. М. Коцюбинський» (Київ, 1960). У бібліотечному примірнику є дарчий підпис доньки письменника Ірини Коцюбинської (1899–1977) на знак поваги одному з організаторів коцюбинськознавчої конференції, яка проходила у Вінниці, Дмитру Григоровичу Деречу (1914–2007):

[Шановному Дмитру Григоровичу на згадку про ІІ наукову конференцію по Коцюбинськознавству у Вінниці. 2.12.1961 Чернігів].

Думаючи про майбутнє, фахівці відділу РіЦ не тільки зберігають раритети, що залишилися від наших попередників, а й намагаються придбати цінні видання останніх років. Це передусім українськомовна книга подарункового формату в лімітованих серіях.

Серед цінних сучасних видань можна виділити й видання повісті М. Коцюбинського «FATA MORGANA». Лімітоване номерне видання, тираж якого 100 примірників, вийшло в серії «Ексклюзивна бібліотека» харківського видавництва «Фоліо». Екземпляр, придбаний бібліотекою, має № 34. Надзвичайно приваблива шкіряна палітурка ручної роботи, високоякісний папір, оформлення роблять цю книгу унікальною.

Твори Коцюбинського й досі видають за кордоном, перекладаючи іноземними мовами. Можливо, тому що головна тема письменника – боротьба живої душі людини з конформізмом і пристосуванством – залишається актуальною донині. Причому глибини знання цієї теми в Михайла Коцюбинського не віднімеш. Адже вся його біографія може служити своєрідною ілюстрацією одвічної боротьби між прагненням людського духу до досконалості й людського тіла – до ситого та комфортного життя.

Щоб бути ближчими та доступнішими для користувачів, фахівці відділу РіЦ не лише через наукові статті розкривають фонди, а й створюють колекції книг. До 160-річчя від дня народження відомого на весь світ вінничанина Михайла Коцюбинського створена колекція книг «Коцюбинськіана з фонду відділу рідкісних і цінних видань».

Віктор Гюго сказав, що «…книга подібна до колеса машини. Стережіться цих чорних рядків на білому папері, це сили, вони складають комбінації, зливаються, роз'єднуються, входять одна в одну, крутяться одна в одній, розмотуються, зв'язуються, сполучаються, працюють, один рядок кусає, другий тисне і давить, третій тягне, четвертий зневолює. Ідеї – це своєрідна система зубчастих коліс. Ви відчуваєте, що книга вас затягує. Вона відпустить, надавши вашому розуму нової форми. Іноді читачі відриваються від книги зовсім іншими. Найбільш горді уми і найбільш тонкі, найделікатніші, найпростіші, найбільші підкоряються цій чарівності».

Література і примітки

1. Сафронова О. В. Бібліотека Вінницького товариства «Просвіта» (1917–1923). Подільський книжник : альманах. Вінниця, 2010. Вип. 2 (2009 р.). С. 61–72.

2. Єфремов С. О. Літературно-критичні статті. Київ, 1993. 351 с.

3. Печатка «Вінницька державна обласна бібліотека» з'явилася у 1924 р., після утворення областей в УСРР.

4. Соломонова Т. Р. Становлення Вінницької філії Всенародної бібліотеки при УАН (ВУАН). Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені М. Коцюбинського. Серія: Історія. 2006. Вип. 10. С. 252–257.

5. Вальо М. Видавнича діяльність Якова Оренштайна у контексті української культури. Яків Оренштайн – феномен української видавничої справи. Львів, 1998. С. 3–13.

6. З 1925 р. за адміністративною реформою губернські бібліотеки перетворювалися (перейменовувалися) на округові, отже, до дефініції «центральна» додалось «округова».

7. Автобіографія ув'язненого Валентина Отамановського / В. Д. Отамановський. Подільська старовина : наук. зб. на пошану вченого і краєзнавця В. Д. Отамановського / відп. ред. В. А. Косаківський. Вінниця, 1993. С. 13–20.

8. Слободян Н. І. Про проект будівництва бібліотеки-пам'ятника М. Коцюбинському у Вінниці : сторінками архівних документів. Подільський книжник : альманах. Вінниця, 2015. Вип. 7 (2014 р.). С. 70–79.

9. Михайлина Коцюбинська: «Бути собою» : біобібліогр. нарис / Нац. парлам. б-ка України ; уклад. В. Патока. Київ, 2005. 60 с.

UDC 821.161.2 Коцюбинський:[025.171:027.53(477.44)

RARE EDITIONS OF MYKHAILO KOTSIUBYNSKYI OF THE EARLY 20TH CENTURY (ON THE EXAMPLE OF COPIES FROM THE COLLECTION OF THE DEPARTMENT OF RARE AND VALUABLE EDITIONS OF THE VINNYTSIA REGIONAL UNIVERSAL SCIENTIFIC LIBRARY NAMED AFTER VALENTYN OTAMANOVSKYI)

Natalya STOYKO,

Leading bibliographer of the department of rare and valuable publications,
Vinnytsia Regional Scientific Library named after V. Otamanovsky,
Vinnytsia, Ukraine
e-mail: stouko.n.g@gmail.com

The article presents a historical and bibliographic analysis of the book editions of Mykhailo Kotsiubynskyi, as one of the most prominent representatives of Ukrainian modern literature of the early 20th century. The features of Vinnytsia copies from the collection of rare and valuable editions of the regional library are considered.

Keywords: Vinnytsia Regional Universal Scientific Library named after Valentyn Otamanovskyi, department of rare and valuable editions, Mykhailo Kotsiubynskyi.

УДК 025.171:323.15(=161.2)(100):027.54(477-25)

ФОНДИ ВІДДІЛУ ЗАРУБІЖНОЇ УКРАЇНІКИ ІНСТИТУТУ КНИГОЗНАВСТВА НАЦІОНАЛЬНОЇ БІБЛІОТЕКИ УКРАЇНИ ІМЕНІ В. І. ВЕРНАДСЬКОГО ЯК СКЛАДОВА ГЛОБАЛЬНОГО КУЛЬТУРНОГО ПРОСТОРУ УКРАЇНСЬКОЇ КНИГИ

Супронюк Оксана Константинівна,

кандидат філологічних наук,
старший науковий співробітник відділу зарубіжної україніки,
Інститут книгознавства,
Національна бібліотека України ім. В. І. Вернадського,
м. Київ, Україна
ORCID: https://orcid.org/0000-0003-1435-5913,

У статті розглянуто фонди відділу зарубіжної україніки Інституту книгознавства Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського як важливу складову глобального культурного простору української книги. Проаналізовано історію формування колекції, яка бере початок від створення Всенародної бібліотеки України у 1918 році, а також окреслено основні етапи розвитку україніки в умовах політичних трансформацій XX століття. Особливу увагу приділено відновленню та інституційному оформленню відділу зарубіжної україніки у 1991 році, коли до його фондів увійшли видання української діаспори та твори репресованих авторів.

Висвітлено склад і структуру фонду, який станом на 2025 рік налічує понад 35 тисяч одиниць зберігання і включає книжкові видання, періодику, матеріали наукових центрів української діаспори, особові бібліотеки відомих учених і громадських діячів, а також рідкісні видання, що тривалий час залишалися недоступними для українських дослідників. Окремо розглянуто роль дарів українських організацій та окремих діячів у поповненні колекції, зокрема внесок Юрія Покальчука, а також надходження книжкових зібрань українських громад за кордоном.

Проаналізовано тематичний спектр видань, що охоплює праці з історії, філософії, мовознавства, документи українського визвольного руху, матеріали про Голодомор, діаспорну шевченкіану, видання Мистецького українського руху та корпус української періодики за кордоном. Наголошено на значенні цих джерел для розвитку українознавчих досліджень, відновлення історичної пам’яті та формування національної культурної ідентичності. Підкреслено, що фонди відділу зарубіжної україніки відіграють важливу роль у збереженні інтелектуальної спадщини української діаспори, розширенні доступу до малодосліджених джерел та інтеграції української книги у світовий культурний простір.

Ключові слова: зарубіжна україніка, українська діаспора, Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського, Інститут книгознавства, культурна пам'ять, українська книга, бібліотечні фонди, періодика діаспори, українознавчі дослідження, історія української культури.

У сучасних умовах, коли Україна виборює своє місце не лише у політичному, а й у культурному просторі світу, особливої ваги набуває питання збереження та осмислення національної культурної пам'яті. Саме вона формує глибинні основи національної ідентичності та забезпечує тяглість духовного розвитку суспільства. Бібліотеки, архіви та музейні колекції постають не лише як сховища документів, а як своєрідний матеріалізований код нації, у якому закарбовано досвід поколінь, інтелектуальні пошуки та духовні орієнтири українського народу.

У добу глобалізації культура дедалі частіше стає полем символічної боротьби – за право на власний наратив, за можливість бути почутими у світовому культурному дискурсі. У цьому контексті особливої актуальності набуває феномен зарубіжної україніки – документальної спадщини українців, створеної поза межами Батьківщини. Саме вона дозволяє усвідомити, що українська культура є явищем не лише внутрішньонаціональним, а й глобальним, оскільки розвивалася і продовжує розвиватися у різних країнах світу.

Під поняттям «зарубіжна україніка» розуміють широкий масив видань, архівних матеріалів, мистецьких і наукових документів, створених українцями або присвячених Україні та українцям за її межами. Ці джерела становлять унікальний документальний світ української діаспори – духовний простір, у якому українська культура зберігалася навіть у ті історичні періоди, коли на самій українській землі її розвиток зазнавав обмежень або переслідувань.

Важливим осередком збереження і дослідження цього спадку є відділ зарубіжної україніки Інституту книгознавства Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. Його фонди становлять одну з найбільших в Україні колекцій видань, створених українцями поза межами держави або присвячених українській тематиці. Тут зосереджені книги, періодичні та продовжувані видання українських наукових центрів, громадських організацій, культурних товариств і видавництв діаспори, а також численні дари від окремих осіб.

Станом на 2025 рік фонд відділу налічує понад 35 630 одиниць зберігання. До нього входять твори українських авторів, видання українських інституцій за кордоном, а також праці про Україну, опубліковані різними мовами світу. Значна частина цих матеріалів упродовж десятиліть залишалася недоступною для українських читачів.

У період радянського тоталітаризму вони були ізольовані, вилучені з наукового обігу або зберігалися у так званих спеціальних фондах. Лише після відновлення державної незалежності України ці видання почали повертатися до національного культурного простору.

Історія формування колекції україніки в Національній бібліотеці України імені В. І. Вернадського має глибоке коріння і сягає часу заснування Всенародної бібліотеки України в Києві у 1918 році. Уже тоді відділу «Україніка» надавалося особливе значення як осередку формування національного бібліографічного репертуару. Перший директор бібліотеки Степан Постернак визначив засади комплектування фондів, а перший завідувач відділу Петро Стебницький сформулював концепцію розвитку україніки як наукової лабораторії українознавчих досліджень і центру бібліографії.

У 1920-х роках розпочалася активна робота з вироблення методології відбору україніки, формування каталогів та налагодження міжнародних зв'язків із бібліотеками та науковими установами. Проте політичні репресії 1933–1934 років фактично зруйнували ці плани. Провідних науковців було репресовано, а сам відділ україніки ліквідовано. Його фонди розподілили між різними підрозділами бібліотеки, а частину літератури перевели до спеціального фонду – закритого сховища заборонених видань.

Новий етап у розвитку цієї ділянки роботи розпочався після здобуття Україною незалежності. 9 вересня 1991 року на базі спецфонду було відкрито відділ зарубіжної україніки. До його складу увійшли два основні блоки документів: видання української діаспори та твори репресованих і згодом реабілітованих авторів.

Особливу роль у формуванні фонду відіграли особисті ініціативи дослідників і культурних діячів. Помітний внесок у розвиток відділу зробив письменник, перекладач і громадський діяч Юрій Покальчук. Спочатку він співпрацював із бібліотекою як волонтер, а згодом став її співробітником. Завдяки його зусиллям фонд поповнився численними рідкісними виданнями, привезеними із закордонних відряджень. Зокрема, він передав до бібліотеки колекцію Любомира Гузара – керівника Першої української друкарні у Франції, що налічує 788 одиниць, а також альбоми живопису англійської поетеси українського походження Галі Мазуренко та інші раритетні видання. На багатьох подарованих ним книгах збереглися його дарчі написи, що становлять окрему культурну цінність.

Важливим джерелом поповнення фонду стали дари українських громад з-за кордону. Зокрема, до бібліотеки надійшло книжкове зібрання товариства «Український народний дім» у Торонто, яке включає понад 1400 книжок і 237 періодичних видань. Значну частину цього масиву

становлять рідкісні видання, що з різних історичних причин були втрачені або майже не збереглися на території материкової України.

Серед особливо цінних пам'яток у цьому зібранні – перевидання праці громадсько-політичного діяча Лонгіна Цегельського «Русь – Україна, а Московщина – Росія», надруковане у Стамбулі 1916 року. Ця книга стала одним із ранніх ідейних текстів, спрямованих на популяризацію назв «Україна» і «українці» та на осмислення історичних і культурних відмінностей між українським і російським народами.

Вагомою частиною фонду відділу зарубіжної україніки Інституту книгознавства НБУВ є також особиста бібліотека видатного мовознавця, історика та громадського діяча Ярослава-Богдана Рудницького – президента Української вільної академії наук у Канаді. Колекція налічує близько 450 видань і містить, зокрема, двотомний «Етимологічний словник української мови», який автор готував протягом сорока років. Це унікальне для славістики україно-англійське лексикографічне видання, якому немає аналогів у світовій лінгвістиці.

Фонди відділу містять значний масив наукових праць провідних українознавчих центрів світу: Української вільної академії наук у США, Канадського інституту українських студій при Альбертському університеті, Українського наукового інституту Гарвардського університету, Українського наукового інституту Торонтського університету, Наукового товариства імені Тараса Шевченка, Українського вільного університету в Празі та Мюнхені.

У колекції представлені фундаментальні праці з історії України, серед яких «Історія України-Руси» Миколи Аркаса, «Ілюстрована історія України» Михайла Грушевського, «Історія України 1917–1923 рр.» Дмитра Дорошенка. Значне місце посідають також видання з філософії та гуманітарних наук – праці Григорія Сковороди, Дмитра Донцова, Дмитра Чижевського, Памфіла Юркевича, Степана Ярмуся.

Окремий тематичний комплекс становлять документи та спогади діячів українського визвольного руху – Євгена Коновальця, Степана Бандери, Ярослава Стецька, Петра Мірчука та інших. Важливим джерелом історичної пам'яті є також матеріали про Голодомор, зокрема копії документів Міжнародної комісії з розслідування голоду 1932–1933 років, а також багатотомне видання «Літопис Української повстанської армії», яке виходить у Торонто.

Особливою популярністю серед дослідників користується діаспорна шевченкіана. У фонді зберігаються повні видання творів Тараса Шевченка, видані за кордоном, зокрема багатотомне видання під редакцією Миколи Денисюка (Чикаго, 1959–1963), яке містить унікальний бібліографічний

том із переліком шевченкознавчих публікацій, заборонених у радянській Україні. Значну наукову цінність мають також річники Української вільної академії наук «Шевченко», дослідження Василя Барки «Правда Кобзаря» та інші видання.

Окреме місце у фонді посідають видання Мистецького українського руху (МУР) – літературної організації українських письменників у таборах переміщених осіб після Другої світової війни. У 1945–1948 роках її учасники, перебуваючи у складних умовах еміграції, змогли створити десятки книжок і періодичних видань, що стали важливою частиною історії української культури.

Фонд містить також значний масив позацензурної літератури – так званого самвидаву, а також видань із підробленими вихідними даними, створених у пропагандистських цілях. Їхнє дослідження має важливе джерелознавче значення, оскільки дозволяє уточнювати бібліографічні дані, відновлювати реальну картину культурного процесу та запобігати маніпуляціям історичною пам'яттю.

Не менш важливою складовою фонду є періодика української діаспори. У відділі зберігається понад 300 назв часописів і журналів загальним обсягом понад 13 тисяч одиниць зберігання. (Газети діаспори зберігаються у відділі газетних фондів НБУВ.) Ці видання містять унікальну інформацію про культурне, політичне та громадське життя українців у різних країнах світу.

На основі цієї частини колекції створено електронну базу даних україномовної періодики діаспори, яка є складовою Українського бібліографічного репертуару. Її розвиток сприятиме введенню до наукового обігу малодосліджених і раритетних видань та розширенню доступу до джерел української історії й культури.

Таким чином, фонди відділу зарубіжної україніки Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського становлять важливу частину глобального культурного простору української книги. Вони забезпечують збереження інтелектуальної спадщини української діаспори, сприяють розвитку українознавчих досліджень і формують підґрунтя для сучасного осмислення української національної культурної ідентичності.

У сучасних умовах ці фонди виконують також важливу консолідаційну функцію, поєднуючи різні покоління українців через спільну культурну пам'ять. Їхнє подальше дослідження, цифрове збереження та популяризація сприятимуть зміцненню позицій України у світовому культурному просторі та утвердженню української книги як важливого чинника міжнародного гуманітарного діалогу.

UDC 025.171:323.15(=161.2)(100):027.54(477-25)

FONDS OF THE DEPARTMENT OF FOREIGN UKRAINICA OF THE INSTITUTE OF BOOK SCIENCE OF THE VERNADSKY NATIONAL LIBRARY OF UKRAINE AS A COMPONENT OF THE GLOBAL CULTURAL SPACE OF THE UKRAINIAN BOOK

Oksana SUPRONIUK,

Candidate of of Philology Sciences,
Senior Researcher,
Department of Foreign Ukrainian Studies,
Institute of Book Studies,
V. I. Vernadskyi National Library of Ukraine,
Kyiv, Ukraine
ORCID: https://orcid.org/0000-0003-1435-5913

The article examines the collections of the Department of Foreign Ukrainica of the Institute of Book Studies at the Vernadsky National Library of Ukraine as an important component of the global cultural space of the Ukrainian book. The study analyzes the history of the formation of this collection, which dates back to the establishment of the National Library of Ukraine in 1918, and outlines the main stages in the development of Ukrainica during the political transformations of the twentieth century. Particular attention is paid to the restoration and institutional establishment of the Department of Foreign Ukrainica in 1991, when its collections were supplemented with publications of the Ukrainian diaspora as well as works by repressed authors.

The structure and composition of the collection are described. As of 2025, the holdings include more than 35,000 items comprising books, periodicals, publications of Ukrainian academic institutions abroad, personal libraries of prominent scholars and public figures, and rare editions that remained inaccessible to Ukrainian readers for decades. Special attention is devoted to the role of donations from Ukrainian organizations and individuals in enriching the collection, including the contribution of Yurii Pokalchuk and the transfer of book collections from Ukrainian communities abroad.

The article also analyzes the thematic range of the collection, which includes works on Ukrainian history, philosophy, linguistics, documents of the Ukrainian liberation movement, materials on the Holodomor, diaspora Shevchenko studies, publications of the Artistic Ukrainian Movement (MUR), and a significant corpus of Ukrainian diaspora periodicals. The importance of these sources for the development of Ukrainian studies, the restoration of historical memory, and the formation of national cultural identity is emphasized. The study concludes that the collections of the Department of Foreign Ukrainica play a significant role in preserving the intellectual heritage of the Ukrainian diaspora, expanding access to under-researched sources, and integrating the Ukrainian book into the global cultural space.

Keywords: foreign Ukrainica, Ukrainian diaspora, Vernadsky National Library of Ukraine, Institute of Book Studies, cultural memory, Ukrainian book, library collections, diaspora periodicals, Ukrainian studies, history of Ukrainian culture

УДК 094.1:002.2(091)

СТАРОДРУКИ ЯК ДЖЕРЕЛО ДО ІСТОРІЇ КНИЖКОВОЇ КУЛЬТУРИ

ЦІБОРОВСЬКА-РИМАРОВИЧ Ірина Олегівна,

старший науковий співробітник,
відділ стародруків та рідкісних видань,
Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського,
м. Київ, Україна
ORCID: https: // orcid.org / 0000-0002-5025-0767

У статті викладено методичні засади історико-книгознавчого дослідження стародрукованих видань як джерела історії книжкової культури. Висвітлено головні аспекти книжкової культури, які потребують вивчення в обраній науковій темі з врахуванням виду бібліотеки, хронологічного періоду та географічного регіону.

Ключові слова: стародруки, книжкова культура, джерелознавство, історичне книгознавство.

Стародруки, до яких науковці зараховують видання другої половини XV ст. – 1800 р., можуть бути як самостійним об'єктом дослідження, так і відігравати роль джерел для різних гуманістичних студій: історичних, культурологічних, релігієзнавчих, мовознавчих, літературознавчих, в тому числі і для історії книжкової культури. В свій час український книгознавець і літературознавець С. І. Маслов так сформулював значення і роль стародрукованих видань як наукового джерела: «Стародруки зв'язують між собою давню рукописну книгу з книгою новітні часів. Живі пам'ятки минулої культури, що відбивають на своїх сторінках думки та змагання минулих поколінь – це коштовне наукове джерело для студій над історичними процесами в тій чи іншій царині життя» [2, с. 74]. Інтерес до історії книжкової культури демонструє низка книгознавчих публікацій, в яких висвітлюються різні її аспекти і актуалізуються джерела досліджень [1; 3; 10; 11]. В основі поняття «книжкова культура», очевидно, лежить загальне ставлення до книги як до коштовної речі, що символізує знання, духовність, мудрість, освіту й культуру. Подібне ставлення розповсюдило практику дарувати книги: з нагоди дня народження, як свідчення дружби, поваги та любові. Часом воно переростало в дарування цілих приватних бібліотек навчальним закладам, монастирям, громадським організаціям. Ця традиція була пов'язана з давнім символічним змістом книги, яке побутувало як у світському середовищі, так і в церковному, і походило від традиції, що веде свій початок від ренесансних часів. Тоді вкоринився культ

книги, пов'язаний із розвитком друкарської справи, розквітом читацтва і колекціонуванням книжок [9, с. 146–147].

Поняття «книжкова культура» включає у себе різні аспекти, висвітлення яких разом представляють книжкову культуру певного соціального стану, регіону в певному часовому просторі. До таких аспектів можна віднести збирання книжок, їхнє бібліографування, зміст книги, її видавничу підготовку, поліграфічне виконання, розповсюдження та користування нею, що в свою чергу віддзеркалює культуру читання. Ступінь повноти їхнього висвітлення безпосередньо залежить від збереженої джерельної бази, яка опиняється в розпорядженні дослідників. Базисом для дослідження книжкової культури є примірники стародруків, які своїм змістом, оформленням, провенієнціями висвітлюють ті чи інші її аспекти. Відомості про книжкову культуру надають і рукописні документи, в яких фігурує інформація, пов’язана з книгами: рукописні бібліотечні каталоги та інвентарі, листування власників книгозбірень, юридичні та фінансові документи тощо.

Можна виокремити такі основні аспекти і джерела, які потребують уваги дослідника при вивчені книжкової культури XVI–XVIII ст. на українських етнічних землях. Складові книжкової культури, що потребують у науковому дослідженні висвітлення, можна окреслити так: 1) організація бібліотек та їхні функції: умови зберігання книжок (приміщення, шафи), бібліографічне опрацювання і облік книжок (бібліотечні каталоги та інвентарі, правила бібліографічного опису, систематизація фонду, шифри), правила користування книжками (видача, перевірка фонду), джерела комплектування фондів (закупи, дари, успадкування, обов’язкові примірники тощо); 2) колекціонування книжок і бібліофільство; 3) власницькі книжкові знаки; 4) діяльність друкарень: мета і організація видавничої діяльності, видавничий репертуар, друкарське виконання, розповсюдження друкарської продукції; 5) читання книжок.

Виділяємо вісім, на наш погляд, базових компонентів книжкової культури:

1. Умови зберігання книжок. Вони залежали в першу чергу від виду бібліотеки та обсягу її фонду. Документи засвідчують, наприклад, що приватні невеликі за обсягом бібліотеки шляхти могли зберігатися у скринях. У випадку великої приватної книгозбірні чи монастирської бібліотеки бібліотечне приміщення повинно було бути просторим, світлим, упорядкованим. Виявлені документальні описи бібліотечних приміщень засвідчує, що приділялася пильна увага їхньому оформленню, що, очевидно, було пов’язане з усвідомленням ролі бібліотеки у суспільному житті, у традиційному ставленні до Книги як до джерела

духовності, носія знань, засобу виховання молоді. Цей факт може бути свідченням книжкової культури, яка мала місце у тогочасному соціумі. Як приклад приватної бібліотеки першої половини XVIII ст. можна навести опис інтер'єру бібліотеки великого гетьмана ВКЛ, віленського воєводи, останнього представника по чоловічій лінії українського князівського роду Вишневецьких герба Корибут князя Михайла Серватія Вишневецького (1680–1744) у Вишнівецькому замку. Опис вміщено в інвентарі маєтностей князів Вишневецьких у Кременецькому та Летичівському повітах (відповідно Волинського та Подільського воєводств), датований 1748 роком. [Інститут рукопису НБУВ (далі – ІР НБУВ). Ф. 1. Спр. 150. Арк. 14–14 зв.]. За описом, приміщення замкової бібліотеки мало чотири великі вікна. Книжкові шафи у білому кольорі були прикрашені визолоченими арабесками і фестонами. Інтер'єр бібліотеки доповнювали дві вази і чотири визолочені скульптури геніїв різьбярської роботи. Усюди багате різьблення по дереву. Над дверима, що вели до бібліотеки – таблиця з лавровими гілками, зроблена з гіпсу, з написом латинською мовою: «Вхід для Муз. Адже тут живуть Боги». На стелі бібліотечної зали було зображення Фами – богині слави, успіху та звісток у давніх римлян, зроблене з гіпсу, з написом, теж латинською мовою: «Тут живуть люди, що пережили себе, тут до них говорять і тут вони слухають, зберігаючи мовчання, тут їх запитують і вони мовчазно відповідають». У чотирьох із семи жалобних панегіриках на смерть князя М. С. Вишневецького згадується його бібліотека, що вказує на високу оцінку суспільства князівської бібліотеки як коштовного скарбу. Як приклад приміщення монастирської бібліотеки можна навести опис бібліотеки Луцького тринітарського монастиря, датований 1818 р. Бібліотека знаходилася на другому поверсі монастирської будівлі і мала три вікна. Склепіння бібліотечної зали прикрашала алегорична фреска пензля тринітарія Йозефа Прехтля, яка зображала Мудрість, що збудувала тут оселю і виставила довкола сім колон-цнот, і напис зі Святого Письма: «Sapientia aedificavit sibi domum, excidit columnas septem» («Мудрість збудувала собі дім і виставила сім колон-цнот»). Вздовж стін стояли дерев'яні лаковані шафи, виготовлені місцевими різьбярами у стилі архітектурного іонічного ордеру, оздоблені рослинним орнаментом [12, с. 141–142].

2. Бібліотекарі. З умовами зберігання, опрацюванням та використанням книжок найтісніше пов'язана була особа бібліотекаря, тому відомості про бібліотекарів давніх книгозбірень в історико-бібліотекознавчих дослідженнях мають велике значення. Вимоги до бібліотекарів різного виду бібліотек були подібні: вони були відповідальні за збереження книжкового фонду, дотримання порядку в приміщенні, ведення каталогів,

видачу-прийом книжок, поповнення фонду необхідною літературою. Загалом документи несуть надзвичайно скупу інформацію про постаті бібліотекарів XVI–XVIII ст. Наприклад, документально зафіксовано імена двох бібліотекарів Бердичівського кармелітанського монастиря у XVIII ст. – Якуба від св. Бібіани [7, арк. з сигнатурою F6] та Августина від Непорочного Зачаття Найсвятішої Діви Марії Куницького [Державний архів Житомирської області (далі – ДАЖО). Ф. 90. Оп. 1. Спр. 213а. Арк. 9 зв.]. Із виявлених архівних документів встановлено імена двох архіваріусів Вишнівецького замкового архіву у другій половині XVIII ст. Це – саноцький мечник Себастіян Ольшевський та Юзеф Гришковський [Центральний державний архів України, м. Київ (далі – ЦДІАУК). Ф. 250. Оп. 2. Спр.16. Арк. 9, 11, 32]. У XVIII–XIX ст. традиційно особа, яка завідувала родинним архівом, одночасно опікувалася бібліотекою. Тож названих людей можна вважати бібліотекарями замкової книгозбірні, і вони, ймовірно, були причетні до створення її каталогів.

3. Правила користування бібліотечним фондом з давніх часів були подібними: книгу треба було належним чином зберігати, дбайливо з нею поводитися, вчасно повертати до бібліотеки позичений примірник, в інституційнх бібліотеках повинні були регулярно проводитися перевірки наявності фонду.

4. Принципи організації фонду та засади бібліографування. В основі організації бібліотечних фондів того часу був покладений принцип тематичної або мовної систематизації. Склад і зміст фонду диктував формування тематичних категорій. Назви тематичних розділів могли варіюватися в залежності від виду бібліотеки, обсягу її фонду, його спеціалізації тощо. Наприклад, бібліотека Берестейського єзуїтського колегіуму у 1773/74 рр. мала 23 тематичні розділи, обсяг її фонду на той час становив 1732 тт. [Державний історичний архів Республіки Білорусь, Мінськ. Ф. 1928. Оп. 1. Спр. 265. Арк. 52–52 зв.], бібліотека Луцького тринітарського монастиря – 30 тематичних розділів, обсяг фонду на 1799 р. становив 2174 тт. [ДАЖО. Ф. 90. Оп. 1. Спр. 227. Арк. 11–57], бібліотека Бердичівського кармелітанського монастиря – 21 тематичний розділ, на 1781 р. обсяг її фонду становив 7264 тт. [ІР НБУВ. Ф. 1. Спр. 6413]. У цьому каталозі кармелітанської книгозбірні перед бібліографічними описами книжок викладено латинською мовою принципи організації каталогу та опису видань під заголовком «Правила користування списком книг Бердичівського монастиря», який складається з 14 пунктів. Це – досить рідкісний випадок в історичному книгознавстві.

В окреслених нами хронологічних рамках кодифікованих правил бібліографічного опису не існувало. Повнота і якість бібліографічного

опису залежала від освіченості, досвідченості та сумлінності бібліотекаря. Фактографічний документальний матеріал засвідчив, що в той час затверджених правил бібліографування книжок не було, як не було усталених назв документів, що несуть у собі відомості про бібліотечні фонди (каталоги, інвентарі, сумарії бібліотечних книг), але завжди в тій чи іншій формі в таких документах нотувалося ім'я автора, назва книги, місто видання, рік і формат. Названі обов'язкові елементи бібліографічного опису, акуратність записів бібліографічних даних, фіксація дефектності примірників та комплектності багатотомних видань загалом розкривають ще один аспект книжкової культури. Це ілюструють збережені до нашого часу чотири рукописні каталоги XVIII ст. Вишнівецької замкової бібліотеки: каталог 1745 р. бібліотеки кн. М. С. Вишневецького [ЦДІАУК. Ф. 250. Оп. 2. Спр. 30]; три каталоги з часів володіння Вишнівцем коронним маршалком Міхалом Єжи Вандаліном Мнішеком: 1774 р. [ЦДІАУК. Ф. 250. Оп. 2. Спр. 17], 1777 р. [ЦДІАУК. Ф. 250. Оп. 2. Спр. 18] та не раніше 1795 р. [ЦДІАУК. Ф. 250. Оп. 2. Спр. 31]. У каталозі 1745 р. назви книжок подаються за абетковим принципом. У межах кожної літери книжки згруповані в три розділи за мовами – книги латинські, книги французькі, книги польські. Відомості про видання подаються у такому порядку: номер, автор, скорочена назва твору, формат, місце видання, рік видання. Каталог 1795 р. представляє собою топографічнй каталог бібліотеки. Книги розміщувалися у восьми шафах і були просистематизовані за 16-ма тематичними групами. Манускрипти складали окрему тематичну групу. Порядок опису примірників був такий: розстановочний номер, назва, прізвище автора, місто видання, рік, формат, кількість томів, оправа, опис якої подавався у двох варіантах – «оправлено» і «зброшуровано».

5. Читання. Читання є важливим аспектом поняття «книжкової культури», який висвітлює користування літературою, а відтак популярність друкованих творів, контингент користувачів, що дає соціальний зріз читацької аудиторії, фахові зацікавлення власника бібліотеки. Для приватних бібліотек, очевидно, буде переважати індивідуальне читання, може додатися і читання навчальне. Для монастирських книгозбірень можна виділити колективне та індивідуальне читання: богослужбове, трапезне, «медитаційне», навчальне. Говорячи про інституційні бібліотеки (зокрема монастирські), таку інформацію можуть нести книги видачі, в яких фіксувалися ім'я особи, яка позичила книгу, в тій чи іншій формі назва книги, дата видачі і дата повернення, підпис бібліотекаря. Такі книги видачі велися у бібліотеках навчальних закладів, монастирських бібліотеках, та до нашого часу їх зберіглося не так багато, як хотілося б. Наприклад, збереглася книга видачі книжок із бібліотеки Львівського

бернардинського монастиря св. Андрія за 1771–1784 рр. Тепер цей документ зберігається у відділі рукописних, стародрукованих та рідкісних книг імені Ф. П. Максименка [Рук. 287 III] Наукової бібліотеки Львівського національного університету імені Івана Франка. Тому аспект «Читання» часто висвітлюється опосередковано, зокрема через провенієнційні власницькі записи. Книга – дорогий товар, тож власник книги купував те видання, яке його цікавило, яке він буде читати. Певну інформацію може надати листування власника бібліотеки, в якому йде мова про замовлення у видавництві чи книгарні тієї чи іншої книги. При дослідженні стародруків досить рідко трапляються примірники зі «слідами читання»: підкресленнями, позначками різного характеру, коментарями на берегах сторінок. Та у випадку, якщо і трапляються такі примірники, дуже часто практично неможливо встановити авторів подібних «слідів читання» через брак інформації, необхідної для ідентифікації особи автора маргіналій.

6. Розповсюдження та побутування праць і творів авторів. Тут провенієнції виконують функцію фактографічного джерела в дослідженні соціокультурної ролі того чи іншого видання, ілюструють контакти авторів із інституціями та особами. В цьому випадку кількість джерелознавчо опрацьованих примірників «переходить» в якість наукових висновків. Яскравим прикладом цього можуть бути факти розповсюдження творів трьох представників релігійного письменства XVIII ст.: єзуїтів – письменника-полеміста Ґ. Ґенгеля (1657–1727) та сходознавця Т. Ю. Крусинського (1675–1757); кармеліта, аскетико-девоційного письменника й проповідника М. Рубчинського (1707–1794). Джерелознавче дослідження 48 примірників творів Ґ. Ґенгеля [6], 45 примірників львівських видань праці Т. Ю. Крусинського [8] і 91 примірника праць М. Рубчинського [4] документально засвідчило популярність та попит на їхні твори як в католицьких орденських осередках і греко-католицьких монастирях, так і в приватних шляхетських бібліотеках на українських теренах.

Іншим прикладом може бути розповсюдження творів діячів доби Просвітництва у шляхетських книгозбірнях Правобережної України XVIII ст.: бібліотеці Вишнівецького замку кн. Вишневецьких герба Корибут – гр. Мнішеків герба Кончиць, Тульчинській бібліотеці Потоцьких герба Срібна Пилява, бібліотеці шляхтичів Мікошевських герба Домброва в Трусилівці на Волині, а відтак факти розповсюдження ідей Просвітництва на українських теренах [5].

7. Прояви бібліофільства: власницькі книжкові знаки, рукописні провенієнції. На прояви бібліофільства вказує збирання рідкісних видань чи видань певної тематики, які віддзеркалюють коло інтелектуальних інтересів власника. Унормована фіксація приналежності примірників

бібліотекам констатуючими провенієнційними записами, які починалися традиційними «Ex Libris …» та «Ex Bibliotheca…», наявність власницьких книжкових знаків: екслібрисів (гравійованих, шрифтових), суперекслібрисів, екслібрисів-печаток також є одним із свідчень книжкової культури. Власницькі книжкові знаки віддзеркалюють зв'язок книги з її власником, будь-то особа чи інституція, засвідчують не тільки приналежність книги, але й демонструють естетичні смаки власника бібліотеки, статус бібліотеки і являються більшою або меншою мірою елегантною візитівкою бібліофілів. Водночас у добу Просвітництва вони засвідчують відродження мистецтва суперекслібриса й розквіт графічного екслібриса. Наприклад, евристична робота з фондами показала, що кн. М. С. Вишневецький мав як мінімум чотири суперекслібриси і екслібрис-печатку [5, с. 64–67]. Мав гравійований гербовий екслібрис і суперекслібрис великий коронний маршалок Міхал Єжи Вандалін Мнішек (1742–1806). Він мав також спільний гербовий суперекслібрис із своєю дружиною Урсулою Мнішек із Замойських (1750–1816) [5, с. 68–69, 71]. Шрифтові екслібриси були у руського воєводи Станіслава Щенсного Потоцького (1752–1805) і житомирського межового коморника Франтішка Мікошевського [5, с. 124, 126, 159]. Рідше мали екслібриси монастирські бібліотеки. В процесі роботи з фондами було виявлено невідомі в книгознавчій літературі шрифтові екслібриси луцького і берестецького тринітарських монастирів Луцько-Житомирської дієцезії. В історико-бібліотекознавчих дослідженнях книжкові знаки, часто будучи мистецькими творами малої графіки, виконують функцію документу, який фіксує факт існування бібліотеки, функцію інструменту при віртуальній і реальній реконструкції бібліотечного фонду чи його частини, функцію фактографічного джерела в дослідженні соціокультурної ролі того чи іншого видання твору чи наукової праці. У такому випадку виявлення і атрибуція книжкових знаків набувають надзвичайно важливого значення і ставлять на порядок денний актуальність підготовки каталогів книжкових знаків.

8. Друкування книг. Тут потребує висвітлення видавничий репертуар друкарні, друкарське оформлення видань, меценатство при підготовці видань до друку, розповсюдження й побутування видань тієї чи іншої друкарні. Якщо говорити про давні друкарні, які функціонували на українських теренах, то історико-книгознавче дослідження кожної – це цілий пласт в історії українського книгодрукування і, без сумніву, їхнє видання є артефактами книжкової культури України XVI–XVIII ст., що віддзеркалюють її соціально-політичне і культурне життя в той час.

Підсумовуючи викладене, можна констатувати, що примірники

стародруків є одним з основних джерел у дослідженні книжкової культури України XVI–XVIII ст.

Література

1. З історії книжкової культури України: дослідження ретроспективних, образотворчих, музичних видань та історичних колекцій з фондів Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського / наук. ред. Г. І. Ковальчук ; НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. Київ : Академперіодика, 2021. 400 с., 16 с. іл.

2. Маслов С. І. Всенародна бібліотека України та стародруки. Бібліотечний збірник. Київ, 1927. № 2. С. 74.

3. Ціборовська-Римарович І. О. Книжкова культура римо-католицьких монастирів XVII–XIX століть Луцької/Луцько-Житомирської дієцезії. Рукописна та книжкова спадщина України. 2024. № 1 (32). С. 56–77. DOI: https://doi.org/10.15407/rksu.32.056 (дата звернення: 12.06.2026).

4. Ціборовська-Римарович І. О. Маргіналістика в історико-книгознавчих дослідженнях: рукописні провенієнції видань XVIII ст. (джерелознавчий аналіз творів Марціна Рубчинського, 1707–1794). Український історичний журнал. 2024. № 6. С. 220–237. DOI: https://doi.org/10.15407/uhj2024.06.220 (дата звернення: 12.06.2026).

5. Ціборовська-Римарович І. О. Родові бібліотеки Правобережної України XVIII століття (Вишневецьких – Мнішеків, Потоцьких, Мікошевських): історична доля та сучасний стан / НАН України; Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. Київ, 2006. 396 с.

6. Ціборовська-Римарович І. О. Твори теолога-єзуїта Георгія Ґенгеля (1657–1727) у фондах Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського: історико-книгознавча характеристика примірників. Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. 2009. Вип. 24. С. 216–250.

7. Catalogus religiosorum et monialium Carmelitarum Discalceatorum Provinciae Polonae S. Spiritus. [Berdiczoviae, 1772]. [28] f.

8. Ciborowska-Rymarowycz I. Orientalista Tadej Juda Krusiński (1675–1756) i egzemplarze jego prac w bibliotekach klasztornych i prywatnych XVIII wieku. Bibliotekarz Podlaski. 2015. Rocznik 16, № 1 (30). S. 11–34.

9. Dzięcioł A. Książka jako symboł w kulturze polskiej XVII wieku. Warszawa, 1997. 127 s.

10. Pacevičius A. Vienuolynų bibliotekos Lietuvoje 1795–1864 metais: Dingęs knygos pasaulis. Vilnius : Versus Aureus, 2005. 311 s.

11. Pietrzkiewicz I. Kultura książki w zakonach męskich Wielkiego Księstwa Litewskiego XV–XVIII. Kraków, 2019. 447 s.

12. Wołyniak (J. M. Giżycki). Zniesione kościoły i klasztory rzymsko-katolickich przez rząd rosyjski w wieku XIX-tym w diecezji łuckiej, żytomierskiej i kamienieckiej (gub. Wołyńskiej, kijowskiej i podolskiej). Nova Polonia Sacra. 1928. Cz. 1. S. 1–312.

UDC 094.1:002.2(091)

OLD PRINTED BOOKS AS A SOURCE FOR THE HISTORY OF THE BOOK

Iryna TSIBOROVSKA-RYMAROVYCH

senior research fellow of the department of rare books,
V. I. Vernadsky National Library of Ukraine
Kyiv, Ukraine,
ORCID: https: // orcid.org / 0000-0002-5025-0767

The article outlines the methodical principles of historical and bibliographic research of old printed editions as sources of the history of book culture. The main aspects of book culture, which need to be studied within the framework of the selected scientific historical and bibliographic topic in relation to a certain type of libraries, chronological period and historical region, are highlighted.

Keywords: old prints, book culture, source studies, historical book science

УДК 098.1:[027.7:378.4(411)КНУ]"17/20"

ЗАБОРОНЕНІ УКРАЇНСЬКІ КНИГИ У ЧАСИ РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ ТА РАДЯНСЬКОЇ ВЛАДИ У ФОНДАХ НБ ІМЕНІ М. МАКСИМОВИЧА КНУ ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

ЯКУНІНА Наталія Вікторівна,

завідувач науково-методичного відділу,
Наукова бібліотека імені М. Максимовича,
Київський національний університет імені Тараса Шевченка
ORCID:https://orcid.org/0000-0002-8952-2694

Мета статті: дослідження та розкриття складу спецфонду НБ імені М. Максимовича Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Ключові слова: НБ імені М. Максимовича, документи спецфонду, заборонені україномовні видання.

Історія української літератури – це справжня драма із цензурою, заборонами та поверненнями як за часи Російської імперії, так і Радянського Союзу. Це були періоди систематичної політики, спрямованої на знищення національних мов і зокрема української ідентичності та мови. Дії Валуєвського циркуляра (1863 р.), Емського указу (1876 р.), призвели до системного витіснення української мови з публічного та наукового простору і майже табу на українське друковане слово, а появу прижиттєвих творів можна було дорівнювати подвигу авторів та видавців.

Найвідоміші автори заборонених прижиттєвих видань: Тарас Шевченко, Пантелеймон Куліш, Михайло Драгоманов, Леся Українка, Іван Франко, Микола Костомаров, Олена Пчілка та ін.

У фондах університетських бібліотеках зберігаються рідкісні і цінні видання, серед яких можна знайти і так звані «заборонені» у різні часи твори різних авторів.

У 1983 році в Науковій бібліотеці стародруковані, рідкісні та цінні документи почали відокремлювати від загального фонду в окремий підрозділ, який у 2004 році став Відділом рідкісних книг та рукописів (ВРКР). Сьогодні у ВРКР Наукової бібліотеки КНУ імені Тараса Шевченка зберігаються 17 982 примірники унікальних видань, серед яких є прижиттєві україномовні твори, що колись були заборонені або цензуровані, – це видання української інтелектуальної еліти, яка творила в умовах несвободи.

У ВРКР зберігається перше видання «Кобзар» Т. Шевченка (1840), яке було цензурованим, але після арешту поета у 1847 році розпочалося масове

вилучення книги з крамниць та приватних бібліотек, а окремі поезії, які поширювалися у рукописних списках, прирівнювалося до політичного злочину.

Зберігаються в цьому відділі і 76 прижиттєвих примірників творчості Івана Франка. Надруковані ці видання були в різних типографіях, починаючи з 1883 до 1914 року. Постать І. Франка систематично зазнавала цензурних утисків у різні історичні епохи. Своєрідність переслідувань полягала в тому, що кожен політичний режим – від імперського до радянського – бачив у його творчості загрозу й адаптував рівень заборон до своїх тогочасних потреб. Заборонялося навіть ввезення його книг з-за кордону та використання окремих українських текстів.

Перелік авторів рідкісних і цінних видань можна знайти в електронному каталозі НБ імені М. Максимовича на сайті http://www.library.univ.kiev.ua/ukr/elcat/new/poshuk.php3

А у відділі книгозберігання НБ, в окремій кімнаті, розміщується так званий спецфонд (раніше заборонені видання) у кількості 3971 примірник, з них 1736 – це україномовні видання 645 авторів.

У 2022 році працівники відділів книгозберігання та культурно просвітницької роботи започаткували спільний проєкт, у межах якого на сторінці Facebook нашої бібліотеки читачам періодично почали представляти видання колишнього спецфонду – українські книги, заборонені імперською та радянською владою (22 липня 2022 року було представлено перший випуск цього проєкту).

Деякі автори з цього зібрання заслуговують окремої уваги: Микола Миколайович Аркас (26 грудня 1852 (7 січня 1853), Миколаїв – 13 (26) березня 1909, Миколаїв) – український культурно-освітній діяч, письменник, композитор, історик. М. Аркас збирав і записував народні пісні, вивчав історію України. Захоплювався мистецтвом кобзарів і бандуристів, опрацював близько 100 українських пісень, сам писав музику. Автор опери «Катерина» за поемою Тараса Шевченка (1890 рік) – першої української ліричної народно-побутової опери. Будучи сином імперського посадовця, одягав український народний одяг, щоб бути ближчим до народу, що викликало роздратування його батька. Саме М. Аркас вперше створив доступний для простої людини підручник з вітчизняної історії.

У бібліотеці зберіглося перше видання праці «Історія України Русі» (1908), ілюстрованої кольоровими картами. Це був перший популярний нарис української історії, виданий українською мовою, який залишається актуальним і нині. Забороняли підручник двічі: спочатку царська, а потім радянська влада, але з різних причин і в різній формі. За часів Російської імперії (хоча «Історія України-Русі» і вийшла після послаблення цензури

внаслідок революції 1905 р.) Микола Аркас зіткнувся з опором ще до виходу книги, а головне – його діяльність була під забороною. Будь-яка проукраїнська просвітницька діяльність сприймалася як загроза імперії.

Аркас М. М. Історія України-Русі : з 210 малюнками і портретами та 9 картами / написав Микола Аркас; [обкладинки малював художник М. Ткаченко]. Петербург : Друк. Т-ва «Обществ. польза» ;

[Фотоцинкографія С. Прокудіна-Горського].; 1908. XVI, 384 с. : 9 арк. карт: мал., портр. Малюнки і портрети у книзі: С. X–XVI. На тит. сторінці. Підпис Віктора Романовського, 1908 р.

Сама «Історія України-Русі» була проявом української національної самосвідомості, що йшло врозріз з імперською доктриною про «єдиний російський народ». За радянської влади «Історія України-Русі» стала категорично забороненою і вилученою з бібліотек до спецсховищ. Основна причина – звинувачення у «буржуазному націоналізмі», бо стверджувала самостійність української історії від російської. Історія України-Русі Миколи Аркаса була повернута читачам на хвилі Перебудови. Дозвіл на нову публікацію вийшов лише 1990 року.

Левенко Ш. Якої нам треба самостійної України? Київ ; Львів: Накл. вид-ва "Політична бібліотека", 1917. 49 с.

Книга 1917 року видання «Якої нам треба самостійної України?» Степана Рудницького (псевдонім – Ш. Левенко; 1877–1937) розглядає, чому українці прагнуть до самостійності та які фактори впливають на зміцнення державності. В 1919 році автор емігрував до Відня, де викладав у Вищому педагогічному інституті, також викладав у Карлового університету в Празі. В 1926 році повернувся до УРСР. В 1933 році заарештований органами НКВС за звинуваченням у приналежності до «контрреволюційної організації», шкідництві та шпигунстві й був засуджений до п'яти років позбавлення волі в концтаборах. Пізніше був

засуджений до смертної кари. Розстріляний в карельському урочищі Сандармох 3 листопада 1937 року разом з багатьма іншими представниками української інтелігенції.

Перелік праць Василя Різниченка в НБ імені М. Максимовича НБ КНУ імені Тараса Шевченка можна знайти на сайті за посиланням: http://www.library.univ.kiev.ua/ukr/elcat/new/result.php3.

Особливу зацікавленість у студентів, користувачів бібліотеки під час екскурсій по фонду викликають праці Василя Різниченко. Автор цих досліджень (1892–1938) народився у м. Конотоп у сім'ї фельдшера. Закінчивши місцеву церковну, а в 1911 році – комерційну школу, вступив до Київського політехнічного інституту. Почав друкуватися в газетах "Діло" та "Сніп". Із 1913 року перебував під наглядом жандармерії як діяч "Просвіти". У роки незалежності (УНР, 1917–1921 роки) видавав брошури, що розходилися великими тиражами й повторно перевидавалися, – про гетьманів І. Мазепу, П. Орлика, Д. Апостола, про національні кольори і герб України. У Києві заснував власне видавництво. Працював старшим науковим співробітником Інституту демографії ВУАН/АН УРСР. Був заарештований 10 лютого 1938 року, звинувачений у шпигунстві на користь Польщі та 17 липня 1938 року розстріляний у Києві.

Наш Г. [Григоріїв Н. Я.]. Історія українського народу: підручник для вищих початкових шкіл та класів гімназій / написав Григорій Наш [псевд.]. Київ : Вид. Т-ва "Час", 1919. 340 с.

Автор підручника «Історія українського народу» для вищих початкових шкіл і перших класів гімназій (1919)

Никифір Григоріїв (1883–1953; псевдонім – Григорій Наш) був реформатором і наполягав на тому, що викладання історії в школах не має бути сухим переліком дат, простим накопиченням історичних фактів, а повинно служити процесу самопізнання ідентичності та розвитку нації. Григорій Наш – уродженець Черкащини, закінчив Городищенську сільськогосподарську школу, де здобув освіту агронома.

Після переїзду до Києва працював бібліотекарем Київського товариства грамотності. Викладав у школах на Київщині та Поділлі, паралельно займався просвітницькою і національно-патріотичною діяльністю, видавав підручники та посібники з історії. 1920 року емігрував до Польщі, звідти – до Чехословаччини. В 1938 році переїхав до Сполучених Штатів Америки. 1949 року став першим директором українського відділення радіостанції «Голос Америки». Помер у Нью-Йорку. Підручник вважався небезпечний – бо подавалася об'єктивна (наскільки це було можливо на той час) і позитивна історію України, включаючи періоди національно-визвольних змагань, про незалежну Україну та національних лідерів.

Представники Розстріляного відродження (1920-ті – початок 1930-х) – ціле покоління митців, які повірили в можливість українського культурного відродження, але були знищені в урочищі Сандармох, в підвалах НКВС.

Після короткої «відлиги» почалася нова хвиля репресій – проти покоління «шістдесятників». Твори цих авторів поширювалися переважно через рукописні або машинописні копії або самвидав (друк за кордоном).

Микола Хвильовий, Валер'ян Підмогильний, Микола Куліш, Василь Стус, Василь Симоненко, Олександр Олесь, Богдан Лепкий і багато, багато інших літераторів, науковців, композиторів були заборонені, а примірники їхніх творів, що встигли вийти раніше, ставали рідкістю, яку передавали з рук у руки.

Попри масові вилучення й заборони, у багатьох бібліотеках зберіглася літературна спадщина – видання, дослідження яких сьогодні дарує насолоду українського слова, дає можливість вивчати історію друку, унікальне оформлення книг.

Завдяки тому, що частина фондів НБ імені М. Максимовича уникнула вилучення, хоча і була десятиліттями прихована від загалу, 645 авторів «спецфонду» сьогодні стали фундаментом для повернення українських імен у культуру та історію книжкової справи та підтвердженням того, що українське слово вижило всупереч усім заборонам різних періодів.

У межах проєкту бібліотеки на сторінці Facebook було представлено понад 40 авторів та їхні твори, окремі збірники різних авторів – зокрема: На ріках вавилонських... : літературний збірник / під ред. С. Шаха. У Львові : Вид. Т-ва "Просвіта" ; З друк. Ставропиг. ін-та під упр. Ю. Сидорака, 1920.

204 с. (Народня бібліотека "Просвіти" ; ч. 4); Георгій Нарбут : посмертна виставка творів / Ф. Ернст, Я. Стешенко ; Всеукр. іст. музей ім. Т. Шевченка. Київ : 1-а фото-літо-друкарня тресту «Київ-Друк», 1928. 163 с. та ін.

Література

1. Про бібліотеки і бібліотечну справу : Закон України від 27 січ. 1995 р., № 32 // Рада : Верховна Рада України : Законодавство України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/32/95-вр#Text (дата звернення: 12.06.2026).

2. Про культуру : Закон України від 14 груд. 2010 р., № 2778-VI // Рада : Верховна Рада України : Законодавство України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2778-17#Text (дата звернення: 12.06.2026).

3. Про реабілітацію жертв репресій комуністичного тоталітарного режиму 1917–1991 років : Закон України від 17 квіт. 1991 р., № 962-XII // Рада : Верховна Рада України : Законодавство України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/962-12#Text (дата звернення: 12.06.2026).

4. Каракоз О. О. Цензура в публічних бібліотеках України 1917–1939 рр. : монографія. 2-ге вид., випр. і допов. Київ : Ліра-К, 2017. 200 с.

5. Кучмай К. С., Петренко А. А. Рідкісні видання Наукової бібліотеки імені М. Максимовича Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія: Історія. 2006. Вип. 87/88. С. 88–91.

UDC 098.1:[027.7:378.4(411)КНУ]"17/20"

BANNED UKRAINIAN BOOKS DURING THE RUSSIAN EMPIRE AND SOVIET ERA IN THE COLLECTIONS OF THE M. MAKSYMOVYCH SCIENTIFIC LIBRARY OF TARAS SHEVCHENKO NATIONAL UNIVERSITY OF KYIV

Natalya YAKUNINA,

Head of the Scientic and Methodological Department
M. Maksymovych Scientic Library
Taras Shevchenko National University
ORCID iD https://orcid.org/0000-0002-8952-2694

Research and disclosure of the special fund holdings of the M. Maksymovych Scientific Library of Taras Shevchenko National University of Kyiv.

Keywords: M. Maksymovych Scientific Library, special fund documents, banned Ukrainian-language publications.

УДК 002.2:655.41](=161.2):027.54(477.74-25)ОННБ

ДО ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКОГО КНИГОВИДАННЯ В ОДЕСІ: ВИДАВНИЦТВО «ВОЛЯ Й ДОЛЯ» (1917–1918). Історико-книгознавчий аналіз за фондами Одеської національної наукової бібліотеки

ЯЦУН Надія Олексіївна,

головний бібліограф,
відділ рідкісних видань та рукописів,
Одеська національна наукова бібліотека,
м. Одеса, Україна
ORCID ID: https://orcid.org/0009-0007-5515-7821

Представлено історико-книгознавчий аналіз діяльності одеського видавництва «Воля й доля» (1917–1918) у контексті розвитку українського книговидання в добу Української революції 1917–1921 рр. За матеріалами фонду Одеської національної наукової бібліотеки реконструйовано репертуар видань, визначено їхній кількісний склад, охарактеризовано змістові та поліграфічні особливості. Простежено історію побутування окремих примірників за їхніми провенансними ознаками, що свідчать про функціонування української книги в різних інституційних середовищах. Проведений аналіз дає підстави стверджувати, що попри нетривалий період діяльності та відсутність даних про наклади, видавництво «Воля й доля» відіграло помітну роль у становленні українського книговидання на Півдні України, сприяло поширенню національно-патріотичних ідей і формуванню культурного простору революційної доби. Його значущість визначається передусім ідейно-тематичним спрямуванням видань та їхньою актуальністю в тогочасних суспільно-політичних умовах.

Ключові слова. Українське книговидання доби Української революції 1917–1921 рр., Одеса, видавництво «Воля й доля», Віталій Боровик, історія книги, Одеська національна наукова бібліотека, національно-культурне відродження.

Історія українського книговидання є невід'ємною складовою процесів національно-культурного відродження та становлення державності. Упродовж століть друковане слово було не лише носієм знань і просвітницьких ідей, а й одним із провідних чинників консолідації української нації. Особливої актуальності видавнича справа набула в добу Української революції 1917–1921 рр., коли книга і преса стали важливими засобами утвердження української ідентичності та мобілізації суспільства до національно-визвольної боротьби.

На межі XIX–XX ст. Одеса як важливий економічний і культурний центр України стала одним із осередків українського національного руху [2]. Попри імперську цензуру та заборону українського слова, у місті поступово формувалося середовище інтелігенції, зорієнтованої на ідеї національного відродження, розвиток української мови й літератури.

Тут діяли просвітницькі товариства й нелегальні студентські гуртки, з'являлись україномовні видання, що суттєво впливали на формування національної свідомості.

Після Лютневої революції 1917 р., на тлі загального піднесення українського руху розпочався новий етап у розвитку книговидання. В Україні, і зокрема в Одесі, активізується видавнича справа, виникають численні українські видавництва, які прагнуть задовольнити потребу суспільства в українському друкованому слові. Попри обмеженість матеріальних ресурсів і порівняно короткий період діяльності, вони стали помітними осередками формування культурного простору Одеси. Їхні видання сприяли поширенню національної ідеї та освітньому процесу, розвитку української літератури. Одним із таких видавництв було видавництво «Воля й доля», засноване в 1917 р. Незважаючи на короткий період існування – лише 1917–1918 роки, його діяльність становить значний інтерес для історії українського книговидання й потребує подальшого дослідження в контексті формування видавничої культури доби національного відродження.

Актуальність теми зумовлена необхідністю комплексного вивчення невеликих місцевих українських видавництв доби Української революції 1917–1921 рр., які не лише задовольняли попит на друковане слово, а й відображали прагнення до національного самоусвідомлення.

Стан дослідження. Проблема розвитку українського книговидання в період Української революції 1917–1921 рр. неодноразово привертала увагу істориків, літературознавців і книгознавців [3; 4; 5; 6; 10; 11; 15; 16; 20 ; 21, с. 160–196)]. Водночас відомості про видавництво «Воля й доля» залишаються неповними. Окремі згадки трапляються в книгознавчих довідниках і літературознавчих публікаціях [7; 8, с. 10–11]; короткий нарис про нього подав літературознавець Г. Зленко у статті «З маркою "Волі й долі"» (1995) [9]; деякі цікаві відомості навів одеський краєзнавець і колекціонер Тарас Максим'юк у статті «Мазепинці-самостійники в Одесі», де, зокрема, представлено опис видання «Мазепа, гетьман український» із його приватної колекції [14].

Попри наявність окремих відомостей, дотепер бракує системного книгознавчого аналізу діяльності видавництва. Невивченим залишається репертуар його видань, поліграфічні особливості продукції, роль цього видавничого осередку у формуванні українського культурного простору Одеси, а також стан збереженості видань у бібліотечних фондах. Вивчення цих питань і є метою нашої розвідки.

Зауважимо: видавництво «Воля й доля» було не єдиним українським видавничим осередком Одеси революційної доби, поряд із ним працювали

«Українське слово» (1917), «Народній стяг» (1917–1918), «Селянська самоосвіта» (1918), «Українська книжка» (1919). У сукупності вони формували поліцентричну модель українського книговидання на Півдні України.

Видавництво «Воля й доля» постало в Одесі навесні 1917 р. з ініціативи Віталія Гавриловича Боровика (1864 – після 1938), громадського діяча, педагога, журналіста, співредактора газети «Українське слово», члена її керівного комітету та одного із засновників «Братерства Тарасівців». Його квартира на Соборній площі, 2, стала юридичною адресою видавництва, а склад видань розміщувався у родинній книгарні «Діло» (вул. Преображенська, 11), заснованої ще в 1911 р. разом з дружиною Оленою, донькою відомого художника-графіка Амвросія Ждахи (1855–1927).

Назва «Воля й доля» стала невипадковою – вона відображала світоглядні орієнтири засновника. Поєднання понять «воля» і «доля», глибоко вкорінених в українській культурній традиції, символізує нерозривний зв'язок між прагненням до особистої й національної свободи (волею) та історично зумовленим шляхом народу (долею). У контексті революційних подій 1917 р. така назва набувала особливого ідейного звучання, підкреслюючи актуальність боротьби за самовизначення. Цю символіку підсилював обраний видавництвом девіз «Своя хата – своя правда, своя воля й доля», що перегукується з ідейним змістом послання Тараса Шевченка «І мертвим і живим і ненародженим…», зокрема з відомими словами «В своїй хаті своя й правда, І сила, і воля», проголошуючи важливі для українців ідеї свободи й самостійності. Таким чином, назва видавництва і девіз не лише виконували ідентифікаційну функцію, а й виступали своєрідним орієнтиром, відображаючи національно-патріотичні переконання В. Боровика, спрямованість його видавничої діяльності на культурне й духовне відродження України.

Особистість Віталія Боровика зумовила ідейно-тематичне спрямування видавництва: він належав до кола національно свідомої одеської інтелігенції, поєднував журналістську, культурно-освітню та громадську діяльність. У працях сучасних дослідників, зокрема у статті А. Мисечка і В. Хмарського «Віталій Боровик: самостійник за світоглядом, громадський діяч за покликанням» ґрунтовно висвітлено його життєвий і творчий шлях [17; 18]. Автори підкреслюють послідовну державницьку позицію Боровика, його активну участь у національно-культурних ініціативах і розуміння видавничої справи як важливого засобу формування української свідомості.

Засноване В. Боровиком видавництво «Воля й доля» було складовою ширшого процесу, а саме формування національного видавничого

середовища в умовах політичних і культурних трансформацій доби. У цей час Одеса поряд із Києвом, Харковом і Катеринославом утверджується як один із регіональних центрів українського друку, де формувалася мережа українських видавництв, друкарень і книгарень. У цьому середовищі діяльність «Волі й долі» охоплювала Південь України. Її продукція відображала характерні тенденції тогочасного книговидання, зокрема суспільно-політичний і просвітницький напрями, реакцію на потреби українського читача революційної доби. Твори друку вирізнялися стриманим художньо-поліграфічним оформленням і простим декоративним оздобленням, без ілюстративної складової; виходили невеликим форматом та за доступною вартістю. Характерною ознакою видань було також використання «драгоманівки» (фонетичний правопис) на титульних аркушах, останніх сторінках або зворотах обкладинок, де розміщували гасла: замість літери «й» уживалася «j», замість «щ» – «шч». У приватній збірці Т. Максим'юка зберігається видавничий знак «Волі й долі», створений Юрієм Боровиком, наймолодшим сином засновника видавництва; відомо щонайменше чотири його варіанти, один із них підписаний ініціалами «Ю. Б.» і датований 1918 р. [14, с. 94].

Фонд Одеської національної наукової бібліотеки є цінним джерелом для дослідження репертуару цього видавництва. Збережені примірники дозволяють оцінити не лише бібліографічний репертуар, а й поліграфічні особливості, читацьке призначення та художньо-естетичний рівень видань. Для сучасного книгознавства ці матеріали важливі як свідчення формування українського видавничого простору Одеси в добу революційних зрушень, вони також дають можливість простежити внесок малих одеських видавничих ініціатив у процес національного книговидавництва та культурного відродження початку XX ст. На підставі виявлених примірників встановлено, що видавництво випустило п'ять друків з відповідною видавничою маркою – чотири книжки і один плакат:

1. Руданський С. В. Мазепа, Гетьман український : іст. поема. Одеса : Воля й доля, [1917]. 30, [1] с. (Вид-во «Воля й доля» ; ч[исло] 1).

2. Переяславський трактат : [плакат]. Одеса : Воля й доля, 1917. (Вид-во «Воля й доля» ; ч[исло] 2).

3. Дума про Тараса Шевченка. Одеса : Воля й доля, 1917. 13 с. – (Вид-во «Воля й доля» ; ч[исло] 3).

4. Варавва О. П. У Тарасову ніч : драм. малюнок / О. Кобець [псевд.]. Одеса : Воля й доля, 1917. 14 с. (Вид-во «Воля й доля» ; ч[исло] 4). На обкл. назва: Тарасова ніч.

5. Альбиківський М. К. Сатанаїл : фантаст. казка на 3 д. Одеса : Воля й доля. Друк. губ. комісаріату освіти, 1918. 40 с. (Вид-во «Воля й доля» ;

ч[исло] 5).

У фонді ОННБ зберігаються всі 4 брошурні видання «Волі й долі», вони входять до складу колекції «Одесика» відділу рідкісних видань та рукописів ОННБ. Далі зупинимося на книгознавчій характеристиці цих видань, розглянемо особливості оформлення, змістового наповнення та поліграфічного виконання, проаналізуємо їхню роль у розвитку української літератури XX ст.

Характерною ознакою продукції «Волі й долі» є наявність наскрізної нумерації: кожне видання має на титульному аркуші позначку «Ч[исло]…», що відображає послідовність їхнього виходу в світ, від числа 1 до 5. Така система нумерації свідчить про прагнення упорядкувати друковану продукцію в єдиний бібліографчний ряд.

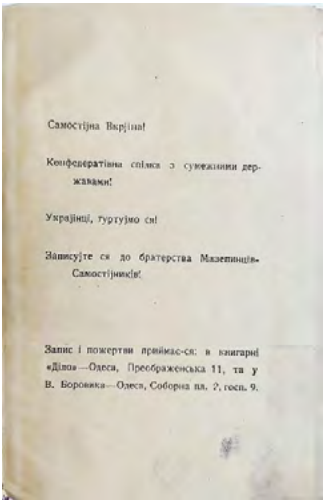

Ч. І.
Видавництво
„ВОЛЯ Й ДОЛЯ"
В своїй хаті своя правда,
Своя воля, й доля!...
Ст. Руданський.
МАЗЕПА
Гетьман Украйінський.
Історійний поема.
8270
Склад видання в книгарні «Дзвін»
Одеса, Преображенська 11.

Іл..1

Показово, що першим виданням «Волі й долі» стала історична поема Степана Руданського (1834–1873) – поета, сатирика, перекладача античної літератури – «Мазепа, Гетьман український» (Одеса, 1917. Ч[исло] 1; 11х17 см) (іл. 1). Вибір цього твору як дебютної публікації мав насамперед виразне ідейне значення: постать Мазепи була символом прагнення до свободи й незалежності. Він також засвідчував послідовну світоглядну позицію Віталія Боровика, оскільки він визначав себе як «мазепинця» [14, с. 92]. Таким чином, його видавнича діяльність стала символічним продовженням політичних ідеалів доби, спрямованих на утвердження української незалежності через книжкову культуру.

Степан Руданський створив цілісний, оригінальний і поетично переконливий образ гетьмана, доводячи, що державний діяч, який відстоює свободу своєї Батьківщини, не може бути ворогом і зрадником свого народу. Автор творчо переосмислив історичний і фольклорний матеріал, надав образу Мазепи нових ідейно-політичних відтінків, саме тому поема тривалий час заборонялася до друку як у царській Росії, так і за радянської влади. У літературно-критичній інтерпретації Олександра Барвінського (1847–1926), громадсько-політичного діяча Галичини, історика й педагога, поема розглядається як твір, що поєднує поетичний хист автора з виразною орієнтацією на історичну достовірність. Дослідник підкреслює, що тут проявився справжній художній талант, однак загалом автор надто ретельно

дотримується історичних фактів, через що поема набуває рис не стільки художнього твору, скільки віршованої хроніки або історичної оповіді [1, с. 264].

Самостійна Вкрїна!

Конфедеративна спілка з сумежними державами!

Украйінці, гуртуймо ся!

Записуйте ся до братерства Мазепинців-Самостійників!

Запис і пожертви приймає-ся: в книгарні «Діло»—Одеса, Преображенська 11, та у В. Боровика—Одеся, Соборна пл. 2, госп. 9.

Ил. 2

Видання має вагоме історико-культурне та книгознавче значення. Невелика за обсягом брошура, надрукована на дешевому папері, є зразком малотиражних публікацій революційного часу. Вона відображає зростання інтересу до української історичної тематики і водночас є цінним джерелом для дослідження рецепції образу Мазепи в українській літературі та розвитку книговидання в Одесі початку XX ст.

На особливу увагу заслуговує остання, 31-ша сторінка, де вміщено гасла, авторство яких належить самому Боровику: «Самостійна Вкраїна! Конфедеративна спілка з сумежними державами! Украйінці, гуртуймо ся! Записуйте ся до братерства Мазепинців-Самостійників! Запис і пожертви приймає-ся: в книгарні «Діло» – Одеса, Преображенська 11, та у В. Боровика – Одеса, Соборна пл. 2, госп. 9» (іл. 2). Подібні за змістом, але не ідентичні гасла з'являються й на сторінках інших видань серії, що свідчить про послідовне використання видавцем патріотичної риторики як складника концепції видавництва.

ВИДАВНИЦТВО „ВОЛЯ І ДОЛЯ"

Ч. 3.

ДУМА

ПРО

ТАРАСА ШЕВЧЕНКА.

VII

7421

— 1917. —

Склад видання в книгарні „Діло"

Одеса, Преображенська 11.

Ил. 3

Тарас Максим'юк у статті «Мазепинці-самостійники» помилково стверджував, що поема Степана Руданського «Мазепа, Гетьман український» зберігається лише у приватній збірці «Тарасового дому» й відсутня у фондах державних бібліотек Одеси [14, с. 92]. Спростовуючи це твердження, зазначимо, що дослідження фонду Одеської національної наукової бібліотеки дозволили виявити й зафіксувати примірник цього видання (дата надходження до фонду: 01.09.1926), він також представлений у Харківській державній науковій бібліотеці імені В. Г. Короленка, що зафіксовано в «Міжнародному зведеному каталозі української книги» [19, с. 265].

Наступне видання «Дума про Тараса Шевченка» (Одеса, 1917. Ч[исло] 3; 11,5x18,5 см) (іл. 3, 4, 5)

ДУМА
ПРО
ТАРАСА ШЕВЧЕНКА.

Ілл. 4

Самостійна Украйіна!
Вільна між вільними—
рівна між рівними!
Без пана і без хама!
Конфедеративна спілка
з сумежними державами!
Братерство
Мазепинців—самостійників.
Улис і пожертви приймають:
КНИГАРНЯ „ДІЛО"
Одесса, Преображенская № 11.
В. Боровик, Одесса, Соборная п-я, 7, кол. 9.

Ілл. 5

належить до цінних пам'яток української поетичної спадщини доби національного відродження. У час бурхливих суспільно-політичних змін постать Тараса Шевченка осмислювалась як символ духовної сили й національної єдності. Твір висвітлює образ Кобзаря як пророка українського народу, виразника його волі, честі та прагнення до свободи.

Брошура виконана у стриманому, проте виразному поліграфічному оформленні. Примірник, що зберігається у фонді бібліотеки, не має обкладинки. Титульнй аркуш оздоблений декоративною рамкою з тонких подвійних ліній із кутовими акцентами. Вступна сторінка прикрашена горизонтальним геометричним орнаментом, а завершення тексту позначено симетричним декоративним елементом.

На примірнику є печатка бібліотеки з датою первинного надходження – 9 червня 1908 р. Згодом цю печатку було перекреслено, що сталося через вилучення книги з основного фонду та переданням її до відділу літератури спеціального зберігання («спецхран»). Про перебування видання у спецфонді свідчать також короткий інвентарний номер на останній сторінці, характерний для книг спецхрану, а також напис простим олівцем «націонал», що використовувався як службова позначка для відповідної категорії видань. До основного фонду бібліотеки видання повернулося 7 січня 1967 р., про що свідчить інша бібліотечна печатка. Примірник цього видання зберігається також у фонді Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України [19, с. 523].

Під числом четвертим у «Волі й долі» вийшов драматичний твір Олексія Петровича Варавви (1882–1967) – письменника, поета й редактора,

члена Об'єднання українських письменників у діаспорі «Слово» (1954–1997) – «У Тарасову ніч» під псевдонімом «О. Кобець» (Одеса, 1917. Ч[исло] 4; 11,5х17 см) (іл. 6). На обкладинці зазначено ще один варіант назви – «Тарасова ніч». Твір, витриманий у патріотично-романтичному тоні, став відгуком автора на події Української революції 1917–1921 рр. – період національного пробудження й духовного піднесення. За жанром – це невеличкий драматичний етюд, написаний віршованою мовою, що поєднує елементи символізму й алегорії.

Для дослідження рецепції цього твору маємо дві рецензії сучасників – Василя Старого (псевдонім Василя Костянтиновича Короліва (1879–1941) – громадського діяча, письменника і видавця) та Миколи Карповича Садовського (1856–1933) – актора, режисера і громадського діяча. Василь Старий у своєму відгуку на віденське видання 1917 р. (наклад «С. В. У.», 15 с.) підкреслює виразність драматичного задуму й поетичность тексту. Критик зазначає, що це «невеличкий драматичний етюд, написаний гармонійним і фарбистим віршем». Звертаючись до змісту, рецензент аналізує символічний діалог між духами козаків-предків і Тарасом: голос Кобзаря, що лунає з могили, пробуджує національну свідомість і передвіщає «великий час» визволення. Василь Старий оцінює твір як такий, що «повинен робити сильне враження на простих людей» і «цілком придатний для народних вистав» [24]. Іншу рецензію, але вже на перевидання 1918 р. (Київ : Час, 16 с.), залишив Микола Садовський: «… надзвичайно цікаво задумана і виконана напів-фантастична драматична картина визволення України з московської кормиги неволі». Він відзначає «щирість і сердечність розмови» та високу патріотичність задуму, особливо наголошує на сценічній привабливості п'єси: «…читати, а тим паче бачити на кону цю мініатюрку, – надзвичайна приємність». Підкреслює, що сюжет побудований навколо духовного пробудження українця, який усвідомлює власну національну пригнобленність, і завершується апофеозом – співом «Ще не вмерла Україна». Критик рекомендує твір до постановки в аматорських гуртках під час «Тарасових днів», оскільки «її не дуже трудно поставити», а тому вона «цілком підходить до святкувань пам'яті великого нашого поета Т. Г. Шевченка» [22].

Іл. 6

На обкладинці та на першій сторінці – прямокутна печатка фіолетового кольору «БІБЛІОТЕКА 1-ої Української Кооперативної ПРОСВІТИ імені Тараса Шевченка». На форзаці міститься печатка Одеської державної наукової бібліотеки (ОДНБ) з датою інвентаризації – 19 лютого 1929 р., що фіксує момент надходження примірника до бібліотечного фонду. Видання представлене також у Книжковій палаті України ім. І. Федорова (КпПУ) та Одеській обласній науковій бібліотеці ім. М. Грушевського (ООУНБ) [19, с. 30].

Обидва видання, тематично пов'язані з Тарасом Шевченком, оздоблені ідентично: декоративною рамкою з тонких подвійних ліній і кутовими акцентами, а завершення тексту позначено симетричним декоративним елементом. Композиція вирізняється охайністю друку, гармонійною рівновагою текстових і графічних засобів.

Заключним виданням серії стала фантастична казка у трьох діях «Сатанаїл» (Одеса, 1918. Ч[исло] 5; 13,5×21,5 см) Миколи Клеофасійовича Альбиківського (1877 – після 1933) – драматурга, актора і театрального діяча. У рецензії Павла Филиповича (1891–1937) твір охарактеризовано як невдалу спробу поєднати філософсько-алегоричну драму з елементами сатири та «театру мініатюр». Критик відзначав композиційну розірваність, надмірну дидактичність і комічну наївність образу Сатанаїла. У підсумку рецензент назвав твір «кустарним», вважаючи, що йому бракує мистецької цілісності [27]. Попри критичний відгук, книжка є важливою в історико-книгознавчому аспекті: вона репрезентує видавничі пошуки того періоду, коли малі одеські друкарні, зокрема «Воля й доля», прагнули поєднати національно-просвітницьку ідею з експериментами у художніх формах. «Сатанаїл» засвідчує естетичні тенденції й духовні пошуки доби, а рецензія Филиповича є цінним джерелом для вивчення критичного сприйняття українського друку того

Іл. 7

Іл. 8

часу.

Видавнича обкладинка і титульний аркуш оздоблені декоративною рамкою у вигляді рослинних елементів. Вступні сторінки розділів прикрашені горизонтальним рослинним орнаментом (іл. 7, 8, 9). У фонді ОННБ зберігаються два примірники цього видання. Перший містить дві печатки фіолетового кольору:

округлу «Українська державна бібліотека У. Р. С. Р.» (УДБ) та прямокутну «БІБЛІОТЕКА 1-ої Української Кооперативної ПРОСВІТИ імені Тараса Шевченка», а також має штамп «НЕ ВИДАЄТЬСЯ», що вказує на обмеження запиту читачів у певний історичний період. Ймовірно, цей примірник надійшов до фонду ОННБ у складі зібрання УДБ після її приєднання до ОДНБ [12]. Дата інвентаризації – 4 листопада 1936 р. Другий примірник містить прямокутну печатку блакитного кольору «КНИГОЗБІРНЯ Одеської Філії “ЦЕНТРАЛУ”. Відділ № І». Цей провенанс засвідчує, що книга входила до бібліотечного фонду Одеської філії «Централу» – головної в’язниці міста. З погляду книгознавства, така позначка є важливим свідченням функціонування бібліотек у нетипових соціальних інституціях, зокрема пенітенціарних, і відображає траєкторію побутування конкретного примірника в історико-культурному контексті доби. На титульному аркуші – печатка ОДНБ із датою надходження: 2 січня 1933 р. Видання представлено також у НБУВ, КпПУ та ООУНБ [19, с. 146].

ДІЯ II.

Ил. 9

Важливим джерелом для реконструкції репертуару видавництва є оголошення та повідомлення про нього в одеській пресі, зокрема в часописі «Українське слово» – першому після повалення царату одеському україномовному виданні (ред. В. Чехівський, В. Боровик; перший випуск – 23 березня 1917 р.). Вони допомагають простежити невідповідність між видавничими планами та фактичним випуском книжок. Зокрема, в оповістках повідомлялося про підготовку до друку низки творів українських авторів, частину з яких так і не було реалізовано через несприятливі політичні й економічні обставини.

У червневому номері «Українського слова» в колонці оголошень вміщено рекламно-інформаційне повідомлення, де йдеться про продаж брошури «Мазепа, Гетьман український. Історична поема» С. Руданського за ціною 20 коп. [26, с. 16]. А у вересневому номері часопису

вміщено оповістки видавництва «Воля й доля», з яких довідуємося, що «Переяславський трактат» представлений не як брошура, а у формі плаката. Окрім того, під № 4 анонсується вихід друком драматичних етюдів О. Кобця «Тарасова ніч» замість раніше заявлених «Іскринок життя» М. Альбиківського [26, с. 13]. Такі оповістки мали на меті популяризацію нових видань серед читацької аудиторії та відображали поширену на той час практику використання періодичних видань як засобу книгореклами й книгорозповсюдження. Подібні відомості з періодики є важливим джерелом для відтворення динаміки видавничого процесу та реконструкції реального репертуару друків, а також дають змогу простежити співвідношення між видавничими анонсами та їхнім фактичним втіленням і мають істотне значення для книгознавчих реконструкцій бібліографічного репертуару українських видавництв початку XX ст.

З оповісток в «Українському слові» також довідуємося, що видавництво, крім традиційної друкованої продукції, розпочало випуск світлин на склі для магічного ліхтаря – попередника проєктора, одного з перших засобів візуальної популяризації знань [13]. Оповістка у вересневому номері «Українського слова» вказує на цю новаторську практику видавництва «Воля й доля» у сфері візуальної культури початку XX ст. [26, с. 16].

Особливу увагу привертає прагнення видавця систематизувати матеріал у серії, що дає підстави говорити про орієнтацію на навчально-просвітницькі потреби та формування колекційного інтересу. Тематичний спектр перших серій – українська історія, письменство, географія, етнографія – засвідчує національно-культурну програму видавництва, спрямовану на популяризацію українознавчої тематики, а також просвітницькі пріоритети й новаторські підходи видавця.

Іл. 10

Серія світлин А. А. «Біографія Т. Шевченка» (іл. 10), яка вже була виготовлена й запущена у продаж, є показовим прикладом використання постаті національного генія як символу формування української ідентичності. Наявність 12 ілюстрацій у комплекті вказує на прагнення до послідовного ілюстративного викладу біографічного матеріалу. Вартість комплекту – 1 рубль за чорно-білі світлини та 1,50 за

кольорові [26, с. 16].

Випуск видавництвом нових форм продукції демонструє інноваційність і прагнення до поширення знань поза межами друкованого слова. Тематика світлин відображає національно-культурні пріоритети доби, а оповістка в часописі виступає важливим свідченням видавничих практик, які інтегрували книжкову та візуальну складові в єдине культурно-просвітницьке поле.

Видавництво «Воля й доля» є прикладом місцевої української видавничої ініціативи доби Української революції 1917–1921 рр. Попри нетривалий час існування, видавництво відіграло помітну роль у розвитку українського книговидання Півдня України. У його репертуарі поєднувалися історико-літературні, драматичні та публіцистичні тексти, що виконували просвітницьку й виховну функції, формували українську свідомість і слугували засобом політичного висловлення.

Збережені у фондах Одеської національної наукової бібліотеки видання «Волі й долі» є цінним джерелом для реконструкції видавничого процесу революційного часу. Вони дозволяють вивчати поліграфічні особливості, рецепцію українського друкованого слова в Одесі та, загалом, розкривати багатовимірність українського книговидання початку ХХ ст.

Наявність печаток різних інституцій – просвітянських, кооперативних і державних бібліотек – дає змогу простежити побутування кожного примірника, відслідкувати його переміщення між установами різного типу та реконструювати історію формування бібліотечних зібрань у ширшому соціокультурному контексті. Такі провенансні ознаки не лише розкривають шляхи циркуляції української книги, а й засвідчують процеси централізації та перекаталогізації фондів, що відбувалися під впливом політичних і культурних трансформацій 1917–1930-х рр. У книгознавчому вимірі такі примірники становлять цінність не лише як бібліографічна одиниця, а й як книжкова пам’ятка з виразною історією побутування, що віддзеркалює драматичні сторінки українського визвольного руху в Одесі та еволюцію національних бібліотечних інституцій того часу, що відбувалися під впливом політичних і культурних трансформацій. Обмежена кількість виявлених примірників продукції видавництва підтверджує їхній статус бібліографічної рідкісті та підкреслює важливість діяльності бібліотечних установ у збереженні національної книжкової спадщини. Водночас представлення їхніх цифрових копій у цифровій колекції книжкових пам’яток ОННБ «Скарби України» [23] має особливе значення з огляду на незначну кількість збережених паперових примірників і забезпечує ширший доступ до книжкової спадщини.

Таким чином, видавництво «Воля й доля» постає не лише як видавець

друкованої продукції, а й як активний учасник національного відродження, що утверджував українське слово в часи визвольних змагань. Його діяльність сприяла консолідації духовних і культурних сил українства, формуванню читацької свідомості, пробудженню почуття гідності. Поєднуючи друковане й візуальне слово, «Воля й доля» виконувала місію культурного та ідеологічного служіння Україні, залишивши свій слід у розвитку національної книжкової культури.

Література

1. Барвінський О. Історія української літератури : [в 2 ч.]. Ч. 2. Третя (народна) доба письменства. Львів : Накладом книгарні Наук. т-ва ім. Шевченка, 1921. 429 с.

2. Болдирєв О. Одеська громада : іст. нарис про укр. нац. відродження в Одесі у 70-ті рр. XIX – початку XX ст. Одеса : Маяк, 1994. 144 с.

3. Васьківська О. Книговидавнича справа в губерніях України у роки визвольних змагань (1917–1920 рр.): тенденції розвитку. Вісник Книжкової палати. 2018. № 2. С. 38–48. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vkp_2018_2_11 (дата звернення: 15.03.2026).

4. Васьківська О. Історіографія книговидавництва в Україні: становлення та розвиток. Вісник Книжкової палати. 2016. № 4. С. 41–47. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vkp_2016_4_9 (дата звернення: 15.03.2026).

5. Васьківська О., Шумілова А. Відродження національного книговидання: 1918 рік. Вісник Книжкової палати. 2011. № 6. С. 26–31. URL: http://irbis-nbuv.gov.ua/everlib/item/er-0003909 (дата звернення: 22.03.2026).

6. Грицак Є. З історії книжкового руху на Великій Україні (1917–1922). Літературно-науковий вісник. 1923. Т. 81, кн. 9. С. 55–64 ; Кн. 10. С. 149–152.

7. Зленко Г. Д. «Воля й доля». Енциклопедія сучасної України. Київ, 2006. Т. 5. С. 146. URL: https://esu.com.ua/article-29660?utm_source=chatgpt.com (дата звернення: 25.02.2026).

8. Зленко Г. Д. Перші українські видавництва Одеси : матеріали до книгознав. словника. Львів : Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2000. 23, [2] с. URL: https://odnb.odessa.ua/ONNB_ec/NashiVid/357092.pdf (дата звернення: 15.03.2026).

9. Зленко Г. З маркою «Волі й долі». Чорноморські новини. 1995. 9 серп. С. 3.

10. Ісаєвич Я. Українське книговидання: витоки, розвиток, проблеми. Львів : Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2002. 520 с.

11. Ківшар Т. Український книжковий рух як історичне явище (1917–1923 рр.). Київ : Логос, 1996. 344 с.

12. Комаров Б. На ширший шлях (до об’єднання УДБ з ОДБ). Записки українського бібліографічного товариства в Одесі. 1930. № 4. С. 97–99.

13. Магічний ліхтар «Павич» – освітній пристрій XIX–XX століть. Violity. Загол. з екрану. URL: https://violity.com/ua/publication/13958-magichnij-lihtar-pavich-osvitnij-pristrij-xix-hh-stolit.html (дата звернення: 25.03.2026).

14. Максим’юк Т. І. Мазепинці-самостійники в Одесі. Чорноморська минувшина.

2006. Вип. 1. С. 90–100.

15. Матвієнко Н., Савченко І. Новітня історіографія книговидавництва в Україні революційної доби (1917–1920 рр.). Етнічна історія народів Європи. 2011. Вип. 36. С. 64–68. URL: https://ethnic.history.knu.ua/ua/2011/36 (дата звернення: 15.03.2026).

16. Мельник Е. Видавнича справа в Україні в період Директорії. Етнічна історія народів Європи. 2000. Вип. 6. С. 73–77. URL: https://ethnic.history.knu.ua/data/2000/6/articles/14.pdf (дата звернення: 15.03.2026).

17. Мисечко А. І. Віталій Боровик в українському національному русі: «одеський слід». Записки історичного факультету / ОНУ ім. І. І. Мечникова. Одеса, 2009. Вип. 20. С. 141–157.

18. Мисечко А. І., Хмарський В. М. Віталій Боровик: самостійник за світоглядом, громадський діяч за покликанням. Чорноморська хвиля української революції: провідники національного руху в Одесі у 1917–1920 рр. : монографія. Одеса, 2011. С. 273–287.

19. Міжнародний зведений каталог-репертуар української книги, 1798–1923 : наук.-бібліогр. вид. : у 3 т. Т. 3. 1917–1923 / Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського ; [редкол. Л. А. Дубровіна (голова) та ін. ; авт. кол. Л. В. Бєлявєва та ін.]. Київ, 2019. 1060 с.

20. Приходько А. Книжкова продукція на Україні за час революції: (підсумки і перспективи). Голос друку. 1921. Кн. 1. С. 17–33. URL: https://omeka.nibu.kyiv.ua/s/nibu/media/5983 (дата звернення: 24.03.2026).

21. Розовик Д. Ф. Українське культурне відродження в роки національно-демократичної революції (1917–1920). Київ, 2002. 311 с.

22. Садовський М. [Рецензія] // Книгарь. 1918. Ч. 11. Стовп. 668. Рец. на кн.: В Тарасову ніч : драм. картини визволення України / О. Кобець. Київ : Вид-во Т-ва «Час». 1918. Ст. 16.

23. Скарби України : цифрова колекція книжкових пам'яток Одеської національної наукової бібліотеки : [сайт]. URL: https://odnb.odessa.ua/rarities/ (дата звернення: 25.03.2026).

24. Старий В. О. [Рецензія] // Книгарь. 1917. Ч. 2. Стовп. 91–92. Рец. на кн.: В Тарасову ніч / О. Кобець. Відень : Накладом Союза Визволення України, 1917. 16 с.

25. Українське слово : часопись політична та економічна. Ч. 6 (червень). Одеса, 1917. 16 с.

26. Українське слово : часопись політична та економічна. Ч. 12 (вересень). Одеса, 1917. 16 с.

27. Филипович П. [Рецензія] // Книгарь. 1919. Ч. 19. Стовп. 1230–1231. Рец. на кн.: Сатанаїл : фантаст. казка на пjать дій / Микола Альбіковськиj. Одеса : Воля j Доля, 1918. 40 ст.

UDC 002.2:655.41](=161.2):027.54(477.74-25)ОННБ

TO THE HISTORY OF UKRAINIAN BOOK PUBLISHING IN ODESA: "VOLIA I DOLIA" (WILL AND FATE) PUBLISHING HOUSE (1917–1918). Historical and Bibliological Analysis Based on the Collections of the Odesa National Scientific Library

Nadiia YATSUN,

Chief Bibliographer
of the Department of Rare Editions and Manuscripts
Odesa National Scientific Library
Odesa, Ukraine
ORCID ID: https://orcid.org/0009-0007-5515-7821

A historical and bibliographic analysis of the activities of the Odessa publishing house “Volya y Dolya” (1917–1918) is presented in the context of the development of Ukrainian book publishing during the Ukrainian Revolution of 1917–1921. Based on the materials of the Odessa National Scientific Library, the repertoire of publications was reconstructed, their quantitative composition was determined, and their content and printing features were characterized. The history of the existence of individual copies was traced according to their provenance features, which indicate the functioning of the Ukrainian book in various institutional environments. The analysis conducted gives grounds to assert that, despite the short period of activity and the lack of data on circulation, the publishing house “Volya y Dolya” played a significant role in the formation of Ukrainian book publishing in the South of Ukraine, contributed to the spread of national-patriotic ideas and the formation of the cultural space of the revolutionary era. Its significance is determined primarily by the ideological and thematic direction of the publications and their relevance in the socio-political conditions of the time.

Keywords: Ukrainian book publishing during the Ukrainian Revolution of 1917–1921, Odesa, “Volya y Dolya” publishing house, Vitaliy Borovyk, history of the book, Odesa National Scientific Library, national and cultural revival.

UDC 027.54:025.2(410:477)

UKRAINIAN COLLECTIONS AT THE BRITISH LIBRARY: TREASURES AND GAPS

Ekaterina ROGATCHEVSKAIA,

Lead Curator of East European Collections,
British Library,
London, GB
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0003-0273-7252

The article examines the formation and current state of Ukrainian collections at the British Library. It analyses the historical background of their development, highlights key items, and addresses challenges in representing Ukrainian cultural heritage. Particular attention is given to collection gaps, cataloguing issues, and future development strategies.

Keywords: British Library, Ukrainian collections, cultural heritage, collection development, library resources.

The history of collecting materials in languages other than English at the British Library dates back to the mid-nineteenth century. At that time, Antonio Panizzi, Assistant Keeper of the Department of Printed Books at the British Museum Library, initiated a systematic review of the Library's holdings in modern languages . The results revealed significant gaps, as collections were unsystematic and represented only a small fraction of publications produced abroad. Panizzi's vision was to establish a universal library with comprehensive collections in world languages. Supported by a government grant of 10,000 pounds (approximately 1.3 million pounds today) for purchases of foreign materials in modern languages, this initiative laid the foundation for systematic acquisition of foreign publications. However, these efforts were shaped both by the imperial worldview of Britain and by the ambition to create a universal repository of knowledge. As a result, collections were not always aligned with specific academic or regional research needs. The British Museum Library, as a British Imperial institution, aspired to collect knowledge from across the globe. Naturally, this was conducted within a specific hierarchy of knowledge production. Intellectual imperialism is often defined as the "domination of one people by another in their world of thinking" . As Karen Macfarlane notes, "it has become a truism in discussions of Imperialist literature to state that the British empire was, in a very significant way, a textual exercise" . Thomas Richards describes British way of collecting and assembling museums (and we will add here: libraries) as creating "one great system of knowledge." He argues that in this system the "alien" knowledges be easily assimilated into existing,

“universal” (that is, European) epistemological categories .

Within this broader context, Ukrainian collections developed unevenly. For a long time, they were subsumed within imperial or Soviet frameworks and only began to be recognised as a distinct entity after Ukraine gained independence. This historical legacy continues to influence both the strengths and the limitations of the collections today.

In the nineteenth century, the Library acquired approximately 200 Slavonic monographs and around 80 serial titles annually. Acquisition relied heavily on commercial dealers and diplomatic channels, which reflected political realities rather than cultural specificity. Consequently, Ukrainian materials were not systematically collected or identified. Today, one of the key tasks is to construct a coherent narrative of Ukrainian collections by analysing existing holdings, assessing their representativeness, and identifying gaps.

The collection includes a significant facsimile edition of the Peresopnytsia Gospels (1556–1561), a foundational monument of Ukrainian culture . The original manuscript, which weighs 9 kilograms, is held in the Manuscripts Section of the Vernadsky National Library of Ukraine. In 2008, a high-quality reprint of this first known translation of the Gospels into vernacular Ukrainian was published and subsequently presented to the British Library by an official Ukrainian delegation and the Embassy.

Beyond these well-known treasures, recent provenance research and collection surveys have identified further significant items related to the history of Ukrainian sacred texts. A notable example is the New Testament (Vienne, 1871 and 1880), translated into the 'Ruthenian-Ukrainian' language through the collaborative efforts of Panteleimon Kulish and Ivan Pulyui. These findings highlight the ongoing potential for discovering 'hidden' materials within the library’s extensive holdings that document the evolution of the Ukrainian literary language.

The ultimate treasure of the British Library’s Ukrainian holdings is the Lviv Primer, printed by Ivan Fedorov in 1574 . This seminal work is recognized as the first Cyrillic book printed within the borders of modern-day Ukraine. The acquisition of this rarity in 1982 was a landmark event, facilitated by the former curator, Dr. Chris Thomas . Prior to this discovery, the Fedorov Primer was known in one copy, held at Harvard University Library. The British Library’s copy was acquired from Marlborough Rare Books for £11,000. Interestingly, the volume was discovered in an English stately home, where it had likely remained since the eighteenth century, preserved in a contemporary English binding of that period. Despite the bookseller’s initial concerns regarding the potentially prohibitive market value of such a rarity, the Library successfully secured the item, which has since been digitized to ensure broader scholarly access.

For linguistic research, the "Grammatika malorossiiskogo narechiia" (1818) is particularly important, as it provides early documentation of Ukrainian phonetics and morphology. It includes a short Ukrainian dictionary with Russian translations, as well Ukrainian proverbs with their Russian equivalents.

The British Library's holdings also include editions of Taras Shevchenko's Kobzar. Among these is the 1914 Lviv facsimile of the first edition and the notable 1881 Geneva edition published by Mykhailo Drahomanov . The latter, a clandestine pocket-sized edition, was specifically designed for ease of concealment when being smuggled across imperial borders. These editions offer a comparative perspective on various Ukrainian writing systems: while the 1840 Kobzar was printed using yaryzhka (a phonetic system based on Russian orthography), the Geneva edition employed drahomanivka. The collection further illustrates these linguistic transitions through recently acquired Ukrainska Abetka (Ukrainian Alphabet) by Mykola Hatstsuk, published in 1861 . As a rare attempt to systematize Ukrainian phonetics and morphology, Hatstsuk's work represents a strategic effort by the Library to bridge historical gaps in the collection and support specialized research into the development of the Ukrainian language.

At the same time, publications from territories of the Austro-Hungarian Empire remain underrepresented, despite the presence of important works such as Lesia Ukrainka's "Dumy i mrii" (1899) or a rare edition of the literary almanac Za krasoiu (For beauty) dedicated to Olha Kobylianska and published by Ostap Lutsky in 1908 .

Particular attention has recently been given to expanding thematic diversity. The acquisition of the women's magazine "Nova Khata" (A New Home) (Lviv,1925–1939) highlights the role of women in shaping Ukrainian cultural identity and provides valuable material for social and cultural studies. Established in June 1925 as a monthly periodical, the publication transitioned to a biweekly format in 1935. The magazine was founded by a prominent group of Ukrainian women, including Stefania Chyzhovych, Stefania Savytska, Olena and Olha Kulchytsky, Maria Gromnytska, Solomiya Okhrimovych, Sofia Fedak, Iryna Makukh-Pavlykovska, Dariya Bandrivska, Iryna Bonkovska, Iryna Lezhogubska, Stefania Montsibovych, and Maria Strutynska. Notably, Stefania Chyzhovych, an engineer and psychologist, was also instrumental in organizing the Ukrainian pavilion at the Chicago World's Fair in 1932–1933.

The documents the vital contribution of women's voices to the formation of Ukrainian national identity. The magazine serves as a multidisciplinary primary source, encompassing literature, news, fashion, and contemporary advertising. Furthermore, its content reflects the socio-political tensions of the era; for instance, a review of a contemporary children's textbook criticized the work for

pedagogical errors and perceived 'purposeful misleading,' specifically noting the use of Russian words to illustrate the Ukrainian alphabet, which created a linguistic mismatch. Such materials provide invaluable insights for researchers studying the intersection of education, gender, and national discourse.

Another recent addition to the Ukrainian collection is the Al'manakh pidkarpats'kykh ukrains'kykh pys'mennykiv (Almanac of Carpathian Ukrainian Writers), published in Sevliush in 1936 . The process of cataloguing this volume, specifically the indexing of all contributing authors, revealed a noticeable scarcity of secondary literature and primary sources related to several of these figures within the library's holdings. Furthermore, the absence of established authority files for many of these names in the Library of Congress database underscores the need for collaborative efforts to enhance international bibliographic control and visibility for regional Ukrainian authors.

Simultaneously, the Library is working to construct a more robust narrative surrounding the Ukrainian Avant-garde. While the collection possesses iconic works, such as Anatol Petrytsky's Teatral′ni stroï (Theater Costumes; Kharkiv, 1929) and the periodical Semafor u maibutnie (Kyiv, 1922) , certain pivotal figures remain underrepresented in mainstream academic curricula and research. For instance, the contributions of Mykhail' Semenko and Oleh Shymkov have yet to be fully integrated into the broader discourse on the global Avant-garde. Consequently, the Library views the targeted acquisition of publications on this movement as a vital responsibility in fostering a deeper scholarly understanding of Ukraine's modernist heritage.

A significant area of recent research involves the Library's collection of publications from Displaced Persons camps. Historically, these materials have remained 'buried' within the vast general catalogue due to insufficient metadata; however, a recent three-month residency by a Ukrainian placement student has greatly assisted in their systematic identification. While the compilation of a comprehensive bibliography remains a long-term objective pending necessary resources, the Library continues to actively acquire relevant items to strengthen this holding.

A quintessential example from this era is the Ukrainian translation of George Orwell's Animal Farm by Ivan Cherniatyns'kyi (pseudonym of Ihor Shevchenko) , which features a preface written by the author specifically for the Ukrainian audience. The historical significance of this edition is underscored by Orwell's correspondence with Arthur Koestler in September 1947, in which he noted that while 1,500 copies were seized by American authorities in Munich for Soviet repatriation people, approximately 2,000 copies had already been distributed among the DPs (Displaced Persons) .

Similarly, the Library is working to distinguish the narrative of Ukrainian

dissidents from the broader category of Soviet dissidence. In many historical accounts, Ukrainian voices have been overshadowed by those from Moscow or Leningrad. To counter this, the Library highlights seminal works such as Vasyl Stus's Zymovi dereva (Winter Trees), published in Brussels in 1970 . These 'hidden' collections are vital for re-establishing a distinct Ukrainian intellectual presence within the global archive.

To ensure a comprehensive representation of Ukraine, the Library's acquisition strategy extends beyond the national majority to encompass the nation's diverse regional identities and ethnic groups. A notable example of this inclusive approach is the preservation of works such as Mariya Korpanyuk's Ark of Unique Cultures: The Hutsuls, a unique project published by the Ukrainian Cultural Centre in Tallinn in 2014 . Furthermore, the Library actively collects contemporary literature from Ukraine's minority communities. This is exemplified by the acquisition of Mykola Burmek-Diuri's 2017 work, Shchodennyk molodoho roma-mandrivnyka ('Diary of a Young Roma Traveller') . Writing in Ukrainian, Burmek-Diuri provides a vital ethnographic and autobiographical window into the daily life and traditions of the Roma community in Zakarpattia, a region in southwestern Ukraine that is home to the majority of the country's Romani population.

In conclusion, Ukrainian collections at the British Library represent both significant achievements and ongoing challenges. Current priorities include identifying underexplored materials, improving metadata, developing acquisition strategies, expanding regional representation, collecting the contemporary material that comes from the war-torn Ukraine and strengthening collaboration with researchers. These efforts aim to create a more comprehensive and balanced representation of Ukrainian cultural heritage.

Bibliografia

1. Alatas S. H. Intellectual imperialism: definition, traits, and problems. Southeast Asian journal of social science. 2000. Vol. 28 (1). P. 23–45.

2. Al'manakh pidkarpats'kykh ukrains'kykh pys'mennykiv / pid red. A. Vorona, M. Khrapka. Sevliush : Drukarnia Ihnata Rota, 1936.

3. Azbuka ot knigi osmochastnye sirech′ grammatikii. Lviv : Fedorov Ivan, [1574]. 40 p.

4. Burmek-Diuri M. Shchodennyk molodoho roma-mandrivnyka. Uzhhorod : Grazhda, 2018. 190 p.

5. Harris P. R. A History of the British Museum Library. 1753–1973. London : The British Library, 1998. 833 p.

6. Hatstsuk M. Ukrainska abetka. Moskva : U drukarni Unïversïtetskoï, 1860. 117 p.

7. IEvanhelyia po Sv. Matfieievi : pereklad ukrain'skyi. Viden': Koshtom hromads'kym, 1871. 96 p.

8. Korpanyuk M. Hutsuly : Kovcheh unikal'nykh kul'tur : poezii = The Hutsuls. Ark of unique cultures : poems / art. A. Ljutjuk. Tallinn ; Ivano-Frankivs'k : Ukr. cultural centre in Estonia, 2014. 109 p., 9 loose plates of leaves, 1 card, 1 booklet.

9. Macfarlane K. E. Here be monsters: imperialism, knowledge and the limits of empire. A journal of literature, theory and culture. 2016. Vol. 6 (1). P. 74–95.

10. Nova khata : zhurnal dlia plekannia domashn'oi kul'tury. L'viv : Vydaie Kooperatyva "Ukrains'ke Narodnie Mystetstvo", 1925–1939.

11. Orwell G. Kolhosp tvaryn : kazka / per. z anhl. Y. Cherniatyns'kyi. [Augsburg] ; [Munich?] : Vyd-vo Prometei, [1947].

12. Orwell G. To Arthur Koestler. 20 Sept. 1947. The Complete Works. Vol. 19 : It is What I Think. 1947–1948 / G. Orwell ; ed. by P. Davison. London, 1998. P. 206–207.

13. Pavlovskii A. Grammatika malorossiiskago narechiia, ili, grammaticheskoe pokazanie sushchestvenneishikh otlichii, otdalivshikh Malorossiiskoe narechie ot chistago Rossiiskago iazyka, soprovozhdaemoe raznymi po semu predmetu zamechaniiami i sochineniiami. Sankt-Peterburg : Tip. V. Plavil'shchikova, 1818. 114 p.

14. Peresopnyts′ke Ievanheliie : faks. vyd. Kyiv : ADEF-Ukraina, 2008. 482 p.

15. Peresopnytsia Gospel. Internet encyclopedia of Ukraine. URL: https://www.encyclopediaofukraine.com/display.asp?linkpath=pages%5CP%5CE%5CPeresopnytsiaGospel.htm (last accessed: 19.05.2026).

16. Petrytskyi A. H. Teatral'ni stroi. [Kharkiv] : Derzh. Vyd-vo Ukrainy, 1929. 23 p : 29 plates.

17. Richards T. The Imperial Archive: knowledge and the fantasy of empire. London ; New York : Verso, 1993. VIII, 179 p.

18. Semafor u maibutnie: aparat panfuturystiv. Kyiv : Vyd-vo GolfStrom, 1922.

19. Shevchenko T. Kobzar. Zheneva : Pechatn′a "Rabotnyka" u "Hromady", 1881. 125 p.

20. Shevchenko T. Kobzar. Lviv : Nauk. t-vo im. Shevchenka, 1914. 114 p.

21. Sviate pys'mo Novoho Zavitu : movoiu rus'ko-ukrain'skoiu pereklaly vkupi P. A. Kulish i Dr. Y. Puliui. Viden', 1880. 464 p.

22. Stus V. Zymovi dereva. [Bruxelles] : Lit. i mystetstvo, 1970. 206 p.

23. Thomas C. Two Slavonic primers : Lvov, 1574 and Moscow, 1637. The British library jornal. 1984. Vol. 10 (1, Spring). P. 32–47.

24. Ukrainka L. Dumy i mrii. Lviv : Nakladom Ukraïns'ko-Rus'koi Vydav. Spilky, 1899. 123 p.

25. Za krasoiu. Chernivtsi, 1905. 163 p.

УДК 027.54:025.2(410:477)

УКРАЇНСЬКІ КОЛЕКЦІЇ БРИТАНСЬКОЇ БІБЛІОТЕКИ: СКАРБИ ТА ПРОГАЛИНИ

РОГАЧЕВСЬКА Катерина,

провідний куратор,
Відділ Європейських колекцій
Британська національна бібліотека,
Лондон, Велика Британія
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0003-0273-7252

У статті розглянуто формування та сучасний стан українських колекцій Британської бібліотеки. Проаналізовано історичні передумови їхнього комплектування, ключові раритети, а також проблеми репрезентації української культурної спадщини. Особливу увагу приділено виявленню прогалин у фондах, питанням каталогізації та перспективам розвитку колекцій.

Ключові слова: Британська бібліотека, українські колекції, культурна спадщина, комплектування фондів, бібліотечні ресурси.

UDC 027.54:021.6:655(438)(=161.2)

ZAKUP ZBIORÓW W JĘZYKU UKRAIŃSKIM DO POLSKICH BIBLIOTEK PO 2022 ROKU

Dr. Maciej SZABLEWSKI,

Pełnomocnik Dyrektora Biblioteki Narodowej ds. Międzynarodowych,
Kierownik Zakładu Udostępniania Zbiorów,
Biblioteka Narodowa,
Warszawa, Polska
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0001-6067-0629

Streszczenie. Artykuł omawia działania polskich instytucji kultury, organizacji pozarządowych oraz bibliotek w zakresie pozyskiwania i udostępniania książek w języku ukraińskim po rozpoczęciu pełnoskalowej agresji Rosji na Ukrainę w 2022 roku. Przedstawiono najważniejsze programy wsparcia, akcje społeczne oraz inicjatywy wydawnicze, których celem było zapewnienie uchodźcom dostępu do literatury w języku ojczystym. Omówiono również rolę bibliotek w integracji społecznej uchodźców oraz znaczenie zbiorów ukraińskojęzycznych w polskim systemie bibliotecznym. W artykule opisana zostały także inicjatywy Biblioteki Narodowej wspierające ukraińskie biblioteki oraz środowisko bibliotekarskie.

Słowa kluczowe: biblioteki publiczne, książka ukraińska, uchodźcy, czytelnictwo, Polska, Ukraina

Wstęp. Czwartek, 24 lutego 2022 roku, miał być jednym z najważniejszych i najbardziej radosnych dni w historii Biblioteki Narodowej. Po trwającej ponad cztery lata modernizacji, w czasie której funkcjonowały czytelnie tymczasowe, instytucja przygotowywała się do otwarcia odnowionych przestrzeni. Poranne doniesienia z Ukrainy całkowicie zmieniły jednak charakter tego dnia, przesuwając uwagę Biblioteki Narodowej oraz innych polskich bibliotek i organizacji związanych z książką i czytelnictwem na nowe, pilne wyzwania.

Pełnoskalowa agresja Federacji Rosyjskiej na Ukrainę w lutym 2022 roku doprowadziła do bezprecedensowej fali uchodźców, z których wielu znalazło schronienie w Polsce. Obok potrzeb materialnych szybko ujawniła się również konieczność zapewnienia dostępu do kultury, edukacji oraz literatury w języku ojczystym. W odpowiedzi na tę sytuację biblioteki publiczne i naukowe w Polsce – przy wsparciu instytucji państwowych i organizacji pozarządowych – podjęły liczne działania na rzecz pozyskiwania i udostępniania książek w języku ukraińskim.

Programy instytucjonalne wspierające dostęp do książek ukraińskich. Jednym z pierwszych działań było przekazanie do bibliotek książek wydanych w języku ukraińskim w ramach Programu Translatorskiego ©POLAND realizowanego przez Instytut Książki . Instytut, działający od 2004 roku

w Krakowie, zajmuje się promocją polskiej literatury na świecie oraz wspieraniem tłumaczeń literatury polskiej na języki obce. W ramach Programu Translatorskiego ©POLAND Instytut dofinansowuje tłumaczenia polskiej literatury na inne języki . W tym aż 235 tytułów polskich książek zostało przetłumaczonych na język ukraiński – „w żadnym innym kraju wsparcie dla wydań ze strony IK nie było tak duże" .

Zgodnie z regulaminem programu każdy wydawca, który otrzyma dofinansowanie na przetłumaczenie i opublikowanie książki jest zobowiązany do przesłania jej 10 egzemplarzy do Instytutu. Dzięki temu Instytut posiadał kolekcję liczącą 2 350 egzemplarzy polskich książek w języku ukraińskim i ponad połowę tej kolekcji przekazał bibliotekom wojewódzkim, które następnie rozdysponowały książki pomiędzy lokalne biblioteki . To był ten pierwszy odruch pomocy dla uchodźców – te książki były w magazynach, wystarczyło je tylko rozdać. Na marginesie warto dodać, że Instytut jednocześnie wspierał i ciągle wspiera poprzez programy stypendialne i rezydencjalne ukraińskich tłumaczy literatury polskiej.

Inicjatywy wydawnicze i akcje społeczne. Kolejnym etapem działań było bezpośrednie wsparcie ukraińskiego rynku wydawniczego poprzez zakup książek od wydawców z Ukrainy. Jedną z kluczowych inicjatyw była akcja „Podaruj książkę ukraińskim dzieciom", zorganizowana przez Fundację Metropolia Dzieci we współpracy z Instytutem Książki. Projekt objęli patronatem: Polska Sekcja IBBY, Biblioteka Narodowa, „Lustro Biblioteki" – najpopularniejszy serwis bibliotekarski w Polsce – oraz Fundacja Czas Dzieci. W ramach akcji uruchomiono specjalną stronę internetową umożliwiającą dokonywanie wpłat na ten cel.

Już w marcu 2022 roku zakupiono 7 000 egzemplarzy książek od pięciu ukraińskich wydawców: Wydawnictwa Starego Lwa, Apriori, Urbino, Książki XXI Wieku oraz Astrolabe. Działanie to stanowiło jednocześnie formę wsparcia finansowego dla ukraińskiego sektora wydawniczego – na łączną kwotę blisko 140 000 zł. Do końca 2022 roku Fundacja Metropolia Dzieci pozyskała środki na zakup kolejnych 6 000 książek . Podobnie jak wcześniej, publikacje trafiły do bibliotek wojewódzkich, a następnie zostały rozdystrybuowane do około 350 bibliotek lokalnych.

Uzupełnieniem tych działań było przygotowanie bezpłatnych materiałów edukacyjnych oraz organizacja webinariów wspierających nauczycieli i animatorów w pracy z dziećmi .

Równolegle realizowano projekty wydawnicze polegające na drukowaniu ukraińskich książek dla dzieci w Polsce. Szczególnym przykładem była inicjatywa objęta patronatem pierwszych dam Polski i Ukrainy – Agaty Kornhauser-Dudy i Ołeny Zełenskiej – w ramach której wydrukowano 80

000 egzemplarzy 16 tytułów . Projekt powstał we współpracy z Ukraińskim Instytutem Książki oraz wydawcami z Ukrainy, którzy nieodpłatnie udostępnili prawa do publikacji. Książki były następnie dystrybuowane w bibliotekach, szkołach oraz ośrodkach wsparcia dla uchodźców.

Warto również odnotować przygotowanie w 2022 roku ukraińskiej edycji programu „Mała książka – wielki człowiek", w ramach którego przedszkolaki mogą otrzymać w bibliotekach publicznych wyprawki czytelnicze. Dla dzieci z Ukrainy opracowano zestawy z książkami przetłumaczonymi na język ukraiński. Ich nakład wyniósł 40 000 egzemplarzy.

Warto też dodać, że już w 2022 roku przygotowano ukraińską wersję akcji „Mała książka – wielki człowiek" . Jest to akcja w ramach, której przedszkolaki mogą odebrać z biblioteki publicznej wyprawkę z książkami. Już w 2022 roku przygotowano dla ukraińskich przedszkolaków wyprawę z tymi książkami przetłumaczonymi na j. ukraiński. Nakład wyniósł 40 tys. egzemplarzy .

Rola organizacji pozarządowych. Istotną rolę w procesie wspierania uchodźców odegrały organizacje pozarządowe. Fundacja Powszechnego Czytania zainicjowała akcję #KsiążkaChroni, w ramach której prowadzono zbiórki książek oraz środków finansowych przeznaczonych na wsparcie ukraińskich wydawców.

W 2022 roku fundacja zebrała i przekazała 160 000 książek dla dzieci uchodźców oraz 150 000 dolarów w formie grantów dla ukraińskich wydawców . W kolejnym roku przekazano następne 80 000 książek, a także 200 czytników e-booków (Kindle) .

Z inicjatywy fundacji powstała również antologia Świat jest piękny. Książka przeciw wojnie, skierowana do przedszkolaków i dzieci w wieku wczesnoszkolnym. Publikacja niesie pozytywne przesłanie – ukazuje świat jako miejsce pełne dobra mimo doświadczanego zła. Powstała dzięki zaangażowaniu pisarzy i ilustratorów, którzy – poruszeni wojną w Ukrainie – nieodpłatnie przekazali swoje utwory. Cały dochód ze sprzedaży książki przeznaczono na pomoc Ukrainie.

Wsparcie dla bibliotek i uchodźców obejmowało także działania informacyjne. Fundacja Rozwoju Społeczeństwa Informacyjnego uruchomiła platformę „Biblioteki dla Ukrainy", gromadzącą materiały edukacyjne, informacje o pomocy prawnej oraz odnośniki do cyfrowych zasobów książkowych w języku ukraińskim. Stała się ona ważnym narzędziem zarówno dla uchodźców, jak i dla bibliotekarzy pracujących z nową grupą użytkowników.

Polska Sekcja IBBY – międzynarodowej organizacji promującej literaturę dziecięcą i młodzieżową – oprócz działań patronackich wspierała również akcję „Książki niosące nadzieję", w ramach której wydawnictwo Widnokrąg udostępniało bezpłatne e-booki w języku ukraińskim .

W działania pomocowe zaangażowały się także liczne organizacje społeczne oraz inicjatywy lokalne. Przykładem jest projekt „Ukraińskie książki dla mazowieckich bibliotek", w ramach którego zakupiono 4 500 książek przekazanych do 90 bibliotek w województwie mazowieckim. Wśród nich znalazły się zarówno tytuły dla dzieci i młodzieży (m.in. Muminki czy Harry Potter), jak i literatura dla dorosłych – współczesna i klasyczna, autorstwa m.in. Oksany Zabużko, Serhieja Żadana, Sofiji Andruchowycz, a także polskich pisarzy, takich jak Olga Tokarczuk, Jacek Dehnel, Stanisław Lem czy Tadeusz Konwicki.

Organizacje zajmujące się promocją czytelnictwa podejmowały również inne formy wsparcia. Fundacja ABCXXI, znana z kampanii „Cała Polska Czyta Dzieciom", przekształciła swoje biuro w punkt noclegowy i tranzytowy dla rodzin z Ukrainy, jednocześnie udostępniając dzieciom książki – często w trybie interwencyjnym, bezpośrednio po przekroczeniu granicy.

Dopełnieniem tych działań były liczne zbiórki lokalne, często organizowane oddolnie przez osoby prywatne, które – mimo że trudne do ujęcia w statystykach – stanowiły istotny element systemu wsparcia.

Inicjatywy Biblioteki Narodowej. Znaczącą rolę w działaniach wspierających Ukrainę odegrała również Biblioteka Narodowa w Warszawie. W centralnym miejscu nowych przestrzeni czytelniczych utworzono specjalną ekspozycję prezentującą publikacje poświęcone Ukrainie oraz literaturę ukraińską. Ekspozycja ta ma charakter symboliczny, podkreślając solidarność środowiska bibliotekarskiego z narodem ukraińskim. Aktualizowana jest co roku w rocznicę rosyjskiej agresji .

Była to jedna z inicjatyw, które miały sprawić, że Biblioteka Narodowa będzie miejscem przyjaznym uchodźcom. Przygotowane zostały także ukraińskojęzyczne wersje regulaminów korzystania z Biblioteki Narodowej, a także dla uchodźców zorganizowane zostały darmowe kursy języka polskiego, których kolejna edycja rozpoczęła się w 2026 roku. Ponadto w ramach działań solidarnościowych Biblioteka Narodowa bezpłatnie udostępnia swoje przestrzenie dla inicjatyw ukraińskich. W Narodowej Książnicy odbyły się m.in.: koncert charytatywny ukraińskiego zespołu hip-hopowego TNMK (3 marca 2024 r.) , wystawa ukraińskiej sztuki współczesnej oraz gala charytatywna „Ludobójstwo kulturowe: walka Ukrainy o zachowanie historii i tożsamości", organizowana pod patronatem Ambasady Ukrainy w Polsce i MKiDN (od 15 czerwca 2024 r.) , a także obchody 15-lecia Fundacji Ukraiński Dom (26 listopada 2024 r.) . Ponadto na potrzeby konserwatoriów i innych spotkań organizowanych przez Fundację Ukraiński Dom nieodpłatnie udostępniano wnętrza Pałacu Rzeczypospolitej. Biblioteka Narodowa oferuje również oprowadzanie po wystawie skarbów w Pałacu Rzeczypospolitej w

języku ukraińskim .

Znaczącą rolę w udostępnianiu literatury ukraińskiej odgrywają również serwisy cyfrowe Narodowej Książnicy, takie jak biblioteka cyfrowa Polona.pl oraz cyfrowa wypożyczalnia Academica. Dzięki nim użytkownicy z całej Polski mogą korzystać z tysięcy publikacji w języku ukraińskim w formie cyfrowej.

Aby ułatwić ukraińskimi bibliotekarzom korzystanie z tych zasobów w 2025 roku Biblioteka Narodowa przygotowała cykl szkoleń dla bibliotekarzy w ukraińskiej wersji językowej, dotyczących m.in. roli Biblioteki Narodowej w polskim systemie bibliotecznym, standardów organizacji danych bibliograficznych, „Urzędowego Wykazu Druków", Deskryptorów BN oraz katalogowania książek i tworzenia rekordów w formacie MARC 21 w systemie Alma.

Biblioteka Narodowa zaprosiła także ukraińskich bibliotekarzy do publikowania w swoich czasopismach. W 10. numerze „Polish Libraries" ukazał się artykuł prof. Iriny Zhuravlovej z Uniwersytetu im. Wasyla Karazina w Charkowie, poświęcony zniszczeniom biblioteki po rosyjskim ataku w 2022 r., który spotkał się z dużym zainteresowaniem w kraju i za granicą. W sierpniu 2022 r., na zaproszenie Biblioteki Narodowej, przedstawicielka Biblioteki Narodowej Ukrainy wzięła udział w Światowym Kongresie IFLA w Dublinie. Podczas specjalnego panelu poświęconego wojnie w Ukrainie przedstawiła – wraz z reprezentantką Ukraińskiego Stowarzyszenia Bibliotekarzy – sytuację oraz potrzeby ukraińskich bibliotek.

Pracownicy Biblioteki Narodowej brali również udział w licznych konferencjach i wydarzeniach dotyczących tematyki ukraińskiej, organizowanych przez Stowarzyszenie Bibliotekarzy Ukrainy oraz przez poszczególne biblioteki w Kijowie, Charkowie, Lwowie i Odessie.

Podsumowanie. Artykuł pokazuje, że książka stała się jednym z najważniejszych narzędzi wsparcia dla uchodźców z Ukrainy. Szeroko zakrojone działania polskich bibliotek, instytucji oraz organizacji pozarządowych – obejmujące przekazywanie gotowych zbiorów, zakup książek od ukraińskich wydawców oraz druk publikacji w Polsce – umożliwiły szybkie zapewnienie dostępu do literatury w języku ojczystym. Była to pomoc zarówno o charakterze materialnym, jak i symbolicznym, wspierająca uchodźców oraz ukraiński rynek wydawniczy.

Książki odegrały szczególną rolę w pracy z dziećmi, pomagając im odnaleźć się w nowej rzeczywistości, oswoić trudne doświadczenia i zachować kontakt z własną tożsamością. Równocześnie inicjatywy takie jak bezpłatne materiały edukacyjne, e-booki czy rozwój bibliotek cyfrowych rozszerzyły dostęp do literatury poza tradycyjne, fizyczne zbiory.

Podejmowane działania pokazują, że pomoc poprzez książki może realnie

wpływać na jakość życia uchodźców, wspierając ich edukację, integrację oraz dobrostan psychiczny. Stanowią one również przykład skutecznej i solidarnej współpracy wielu środowisk wokół wspólnego celu.

Działania polskich bibliotek i instytucji kultury w odpowiedzi na rosyjską agresję na Ukrainę miały nie tylko wymiar pomocowy, lecz także długofalowy i relacyjny. Zapewnienie dostępu do literatury w języku ukraińskim, wspólne inicjatywy wydawnicze, wydarzenia kulturalne oraz współpraca środowisk bibliotekarskich stworzyły przestrzeń do budowania wzajemnego zrozumienia i dialogu między Polakami a Ukraińcami. Biblioteki stały się miejscami spotkania dwóch kultur, sprzyjając integracji, wymianie doświadczeń oraz przełamywaniu barier językowych i społecznych.

Podejmowane inicjatywy pokazały, że relacje polsko-ukraińskie mogą rozwijać się nie tylko na poziomie politycznym, lecz przede wszystkim poprzez codzienny kontakt, edukację i kulturę. Wspólne projekty, solidarność oraz otwartość instytucji przyczyniły się do budowania trwałych więzi opartych na współpracy, empatii i wzajemnym szacunku.

Podsumowując, działania podjęte po 2022 roku przyczyniły się do znaczącego zwiększenia dostępności książek w języku ukraińskim w polskich bibliotekach. Inicjatywy te miały wymiar nie tylko kulturowy i edukacyjny, lecz także społeczny, wspierając integrację uchodźców oraz rozwój dialogu międzykulturowego.

Bibliografia

1. Czwarta rocznica pełnoskalowej inwazji rosyjskiej na Ukrainę = Четверта річниця повномасштабного російського вторгнення в Україну. Biblioteka Narodowa. URL: https://bn.org.pl/aktualnosci/5936-czwarta-rocznica-pelnoskalowej-inwazji-rosyjskiej-na-ukraine-chyetvyerta-richnytsya-povnomasshtabnoho-rosiyskoho-vtorhnyennya-v-ukrayinu.html (dostęp: 26.03.2026).

2. Instytut Książki przekazuje książki w języku ukraińskim dla uchodźców wojennych. Polska Agencja Prasowa. 04.03.2022. URL: https://www.pap.pl/mediaroom/1102989,instytut-ksiazki-przekazuje-ksiazki-w-jezyku-ukrainskim-dla-uchodzcow-wojennych (dostęp: 25.03.2026).

3. Koncert charytatywny TNMK w Bibliotece Narodowej. Biblioteka Narodowa. URL: https://bn.org.pl/aktualnosci/5234-koncert-charytatywny-tnmk-w-bibliotece-narodowej-blahodiynyy-kontsyert-tnmk-u-natsionalniy-bibliotyetsi-polshchi.html (dostęp: 26.03.2026).

4. Krzykowska K. Instytut Książki wspiera ukraińskich tłumaczy. DZIEJE.PL : portal historyczny. 04.03.2022. URL: https://dzieje.pl/kultura-i-sztuka/instytut-ksiazki-wspiera-ukrainskich-tlumaczy (dostęp: 25.03.2026).

5. Książki niosące nadzieję. Wydawnictwo Widnokrąg. URL: https://wydawnictwo-widnokrag.pl/ksiazki-niosace-nadzieje (dostęp: 25.03.2026).

6. Ludobójstwo kulturowe: Walka Ukrainy o zachowanie historii i tożsamości. Biblioteka Narodowa. URL: https://bn.org.pl/aktualnosci/5335-ludobojstwo-kulturowe-walka-ukrainy-o-zachowanie-historii-i-tozsamosci.html (dostęp: 26.03.2026).

7. Mała książka – wielki człowiek w bibliotece – jak wziąć udział w projekcie dla przedszkolaków? Mała książka – wielki człowiek. 07.11.2022. URL: https://wielki-czlowiek.pl/mala-ksiazka-wielki-czlowiek-w-bibliotece-jak-wziac-udzial-w-projekcie-dla-przedszkolakow (dostęp: 25.03.2026).

8. Morawiec. B. Podaruj książkę ukraińskim dzieciom. LustroBiblioteki. 21.03.2022. URL: https://lustrobiblioteki.pl/2022/03/podaruj-ksiazke-ukrainskim-dzieciom/ (dostęp: 25.03.2026).

9. Nowa książka na inaugurację kolejnej odsłony kampanii „Mała książka – wielki człowiek. Ministerstwo Kultury i Dziedzictwa Narodowego : ofic. strona. 25.10.2022. URL: https://www.gov.pl/web/kultura/nowa-ksiazka-na-inauguracje-kolejnej-odslony-kampanii-mala-ksiazka--wielki-czlowiek (dostęp: 25.03.2026).

10. O książkach dla ukraińskich dzieci z dyrektorem Instytutu Książki. Oficjalna strona Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej. 25.05.2022. URL: https://www.prezydent.pl/kancelaria/archiwum/andrzej-duda/malzonka-prezydenta/aktywnosc/o-ksiazkach-dla-ukrainskich-dzieci-z-dyrektorem-instytutu-ksiazki,54274 (dostęp: 25.03.2026).

11. 15-lecie Fundacji Ukraiński Dom – uroczyste wręczenie stypendiów. Ukraiński Dom. URL: https://ukrainskidom.pl/news/15-lecie-fundacji-ukrainski-dom-uroczyste-wreczenie-stypendiow/ (dostęp: 26.03.2026).

12. Program Translatorski ©POLAND. Instytut Książki. URL: https://www.instytutksiazki.pl/programy/program-translatorski-poland/ (dostęp: 25.03.2026).

13. Sprawozdanie z działalności Fundacji Powszechnego Czytania za rok 2022 / Fundacja Powszechnego Czytania. Warszawa, 2023. URL: https://www.fpc.org.pl/wp-content/uploads/2024/12/Roczne_sprawozdanie_z_dzialalnosci_fundacji_za2022.pdf (dostęp: 29.08.2025).

14. Sprawozdanie z działalności Instytutu Książki za rok 2022 / Instytut Książki. Kraków, 2023.

15. Sprawozdanie z działalności Fundacji Powszechnego Czytania za rok 2023 / Fundacja Powszechnego Czytania. Warszawa 2024. URL: https://www.fpc.org.pl/wp-content/uploads/2024/12/Roczne_sprawozdanie_z_dzialalnosci_fundacji_za2023-1.pdf (dostęp: 29.08.2025).

16. Zwiedzanie Pałacu Rzeczypospolitej z przewodnikiem – ukraińska wersja językowa. Biblioteka Narodowa. URL: https://palacrzeczypospolitej.pl/zwiedzanie-palacu-rzeczypospolitej/zapisy-na-zwiedzanie-z-przewodnikiem/ukrainska/ (dostęp: 26.03.2026).

УДК 027.54:021.6:655(438)(=161.2)

УКРАЇНОМОВНІ КОЛЕКЦІЇ В ПОЛЬСЬКИХ БІБЛІОТЕКАХ ПІСЛЯ 2022 РОКУ

ШАБЛЕВСЬКИЙ Мацей,

радник генерального директора з міжнародних справ,
керівник відділу з доступу до колекцій,
Національна бібліотека Польщі,
Варшава, Польща
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0001-6067-0629

The article discusses the activities of Polish cultural institutions, non-governmental organizations and libraries in acquiring and providing access to Ukrainian-language books after the outbreak of the full-scale Russian invasion of Ukraine in 2022. It presents the most important support programs, social initiatives and publishing projects aimed at providing refugees with access to literature in their native language. The study also highlights the role of libraries in the social integration of refugees and the growing presence of Ukrainian-language collections in the Polish library system.

Keywords: public libraries, Ukrainian books, refugees, reading promotion, Poland, Ukraine

ЗМІСТ

БАБІЧЕВА Олена,
ЖУРАВЛЬОВА Ірина
УКРАЇНСЬКА КНИГА В ЦИФРОВОМУ ПРОСТОРІ:
З КОЛЕКЦІЙ ЕЛЕКТРОННОГО АРХІВУ «eSCRIPTORIUM» 3

Olena BABICHEVA,
Iryna ZHURAVLYOVA
UKRAINIAN BOOK IN DIGITAL SPACE: FROM THE
COLLECTIONS OF THE ELECTRONIC
ARCHIVE «eSCRIPTORIUM» 22

БУТКО Софія Григорівна
ПАМ'ЯТЬ У СЛОВІ: «ЩОДЕННИК ЧАСІВ ВІЙНИ»
ЯК ПРОСТІР ГУМАНІСТИЧНОГО ДІАЛОГУ 23

Sofiya BUTKO
MEMORY IN THE WORD: "WAR DIARY" AS A SPACE FOR
HUMANISTIC DIALOGUE 25

ГРЕБНЄВА Ганна Володимирівна
КИРИЛИЧНІ СТАРОДРУКИ XVI–XVII СТ.
З КОЛЕКЦІЇ ЦНБ КАРАЗІНСЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ 26

Hanna HREBNIEVA
CYRILLIC EARLY PRINTED BOOKS OF THE 16TH–17TH CENTURIES
FROM THE COLLECTION OF THE CENTRAL RESEARCH LIBRARY
OF KARAZIN UNIVERSITY 35

ЖИВОТОВСЬКА Валентина Григорівна,
МИХИДА Сергій Павлович,
РІДКІСНІ ВИДАННЯ УКРАЇНСЬКОЮ В ФОНДАХ ОБЛАСНОЇ
УНІВЕРСАЛЬНОЇ НАУКОВОЇ БІБЛІОТЕКИ ІМЕНІ
Д. І. ЧИЖЕВСЬКОГО: ДОКУМЕНТИ XIX–XX СТОЛІТЬ 36

Valentyna ZHYVOTOVSKA,
Serhiy MYKHYDA,
RARE EDITIONS IN UKRAINIAN IN THE COLLECTIONS OF THE
DMYTRO CHYZHEVSKY REGIONAL UNIVERSAL RESEARCH
LIBRARY: DOCUMENTS OF THE 19TH – 20TH CENTURIES 40

ІСАЄНКО Ольга Ярополківна
ЕЛЕКТРОННІ КОЛЕКЦІЇ ЯК СПОСІБ ЗБЕРЕЖЕННЯ І ПОПУЛЯРИЗАЦІЇ УКРАЇНСЬКОЇ КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ (НА ПРИКЛАДІ КОЛЕКЦІЇ УКРАЇНСЬКИХ ІРМОЛОЇВ ХДНБ імені В. Г. КОРОЛЕНКА) 41
Olha ISAIENKO
ELECTRONIC COLLECTIONS AS A MEANS OF PRESERVINGAND POPULARIZING UKRAINIAN CULTURAL HERITAGE (ON THE EXAMPLE OF THE UKRAINIAN IRMOLOGIONS COLLECTION OF THE V. G. KOROLENKO KHARKIV STATE SCIENTIFIC LIBRARY)..... 45

КОВАЛЬЧУК Галина Іванівна
ДОСЛІДЖЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ КНИГИ В АКАДЕМІЧНИХ ПРОЄКТАХ ІНСТИТУТУ КНИГОЗНАВСТВА НАЦІОНАЛЬНОЇ БІБЛІОТЕКИ УКРАЇНИ ІМЕНІ В. І. ВЕРНАДСЬКОГО 46
Halyna KOVALCHUK
RESEARCH ON THE UKRAINIAN BOOK IN ACADEMIC PROJECTS OF THE INSTITUTE OF BOOK STUDIES OF THE VERNADSKY NATIONAL LIBRARY OF UKRAINE 54

КУЛЕШІР Марія Миколаївна
ІВАН МАЛКОВИЧ – ПЕРЕКЛАДАЧ, РЕДАКТОР І ВИДАВЕЦЬ 55
Mariia KULESHIR
IVAN MALKOVYCH AS A TRANSLATOR, EDITOR, AND PUBLISHER 57

ЛУЧКА Людмила Миколаївна
КНИЖКОВИЙ ПРОСТІР УКРАЇНСЬКИХ МІСТ У ХІХ – НА ПОЧАТКУ ХХ СТ. (ЗА ФОНДОВИМИ КОЛЕКЦІЯМИ НАУКОВОЇ БІБЛІОТЕКИ) 58
Liudmyla LUCHKA
THE BOOK SPACE OF UKRAINIAN CITIESIN THE 19TH AND EARLY 20TH CENTURIES (BASED ON THE HOLDINGS OF THE SCIENTIFIC LIBRARY) 63

ПЛЕТНЬОВА Ганна Миколаївна
УКРАЇНСЬКА БІБЛІОТЕКА ІМ. СИМОНА ПЕТЛЮРИ:
ІСТОРІЯ ТА СУЧАСНІ ВИКЛИКИ 64
Hanna PLETNOVA
THE SYMON PETLIURA UKRAINIAN LIBRARY: HISTORY AND
CONTEMPORARY CHALLENGES 65

ПОЛЯКОВА Юліана Юріївна
СЕРІЯ «ДРІБНА БІБЛІОТЕКА»
ЯК ІСТОРИКО-КУЛЬТУРНИЙ БРЕНД 66
Yuliana POLIAKOVA
THE "DRIBNIA BIBLIOTEKA" (SMALL LIBRARY)
SERIES AS A HISTORICAL AND CULTURAL BRAND 74

РИЖИХ Ксенія Валеріївна
СИМВОЛІКА ПАМ'ЯТІ ТА ЗРОСТАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ СВІДО-
МОСТІ У ТВОРІ В. АМЕЛІНОЇ «ДІМ ДЛЯ ДОМА» 75
Kseniia RYZHYKH
THE SYMBOLISM OF MEMORY AND THE GROWTH
OF NATIONAL CONSCIOUSNESS IN V. AMELINA'S NOVEL "DOM'S
DIRECTORY FOR DOM" 79

СЕДЛЯР Олександр Володимирович
ІДЕЯ ПРОСВІТИ НАРОДУ У ВИДАННЯХ ТОВАРИСТВА
ІМЕНІ МИХАЙЛА КАЧКОВСЬКОГО (1875–1885 рр.) 80
Oleksandr SEDLIAR
THE IDEA OF PUBLIC ENLIGHTENMENT
IN THE PUBLICATIONS OF THE MYKHAILO KACHKOVSKYI
SOCIETY (1875–1885) 83

СМОЛЬНИЦЬКА Ольга Олександрівна
СТРІЧКА ЧИ БИНДА? ПЕРЕКЛАДИ ОПОВІДАННЯ АРТУРА КОНАН
ДОЙЛА «THE ADVENTURE OF THE SPECKLED BAND» РІЗНИМИ
МОВАМИ: ПЕРЕКЛАДАЦЬКІ ТРАНСФОРМАЦІЇ 84

Olga SMOLNYTSKA
STRICHKA OR BYNDA (A BAND OR A RIBBON)? TRANSLATIONS OF ARTHUR CONAN DOYLE'S STORY "THE ADVENTURE OF THE SPECKLED BAND" INTO DIFFERENT LANGUAGES: TRANSLATIONAL TRANSFORMATIONS 96

СМОЛЬНИЦЬКА Ольга Олександрівна
ДРУКОВАНІ ТА НЕДРУКОВАНІ УКРАЇНОЗНАВЧІ МАТЕРІАЛИ XIX – ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ XX СТ. У ФОНДАХ І АРХІВАХ КАНТОНАЛЬНОЇ ТА УНІВЕРСИТЕТСЬКОЇ БІБЛІОТЕКИ ЛОЗАННИ: УКРАЇНСЬКО-ШВЕЙЦАРСЬКА РЕЦЕПЦІЯ ІСТОРИЧНОЇ, МІФОЛОГІЧНОЇ ТА ІНШОЇ ТЕМАТИКИ 97

Olga SMOLNYTSKA
PRINTED AND UNPRINTED UKRAINIAN STUDIES MATERIALS F THE 19TH AND FIRST HALF OF THE 20TH CENTURIES IN THE COLLECTIONS AND ARCHIVES OF THE CANTONAL AND UNIVERSITY LIBRARY OF LAUSANNE: UKRAINIAN-SWISS RECEPTION OF HISTORICAL, MYTHOLOGICAL AND OTHER TOPICS 103

СОКОЛОВА Ірина Василівна
ГЕНІАЛЬНІ ТВОРИ УКРАЇНСЬКИХ ПИСЬМЕННИКІВ 20–30 РОКІВ XX СТ., ЩО БУЛИ ВТРАЧЕНІ ЩОНАЙМЕНШЕ НА ПІВСТОЛІТТЯ (ВАСИЛЬ МИСИК, МАЙК ЙОГАНСЕН, МИРОСЛАВ КАПІЙ)..... 105

Iryna SOKOLOVA
BRILLIANT WORKS OF UKRAINIAN WRITERS OF THE 1920s–1930s, LOST FOR AT LEAST HALF A CENTURY (VASYL MYSYK, MAIK YOHANSEN, MYROSLAV KAPIY) 113

СТОЙКО Наталя Григорівна,
РІДКІСНІ ВИДАННЯ МИХАЙЛА КОЦЮБИНСЬКОГО ПОЧАТКУ XX СТОЛІТТЯ (НА ПРИКЛАДІ ПРИМІРНИКІВ З ФОНДУ ВІДДІЛУ РІДКІСНИХ І ЦІННИХ ВИДАНЬ ВОУНБ ІМЕНІ. ВАЛЕНТИНА ОТАМАНОВСЬКОГО) 115

Natalya STOYKO
RARE EDITIONS OF MYKHAILO KOTSIUBYNSKYI
OF THE EARLY 20TH CENTURY (ON THE EXAMPLE OF COPIES
FROM THE COLLECTION OF THE DEPARTMENT OF RARE
AND VALUABLE EDITIONS OF THE VINNYTSIA REGIONAL
UNIVERSAL SCIENTIFIC LIBRARY NAMED AFTER VALENTYN
OTAMANOVSKYI) 125

Супронюк Оксана Константинівна
ФОНДИ ВІДДІЛУ ЗАРУБІЖНОЇ УКРАЇНІКИ ІНСТИТУТУ КНИГОЗНАВСТВА НАЦІОНАЛЬНОЇ БІБЛІОТЕКИ УКРАЇНИ ІМЕНІ В. І. ВЕРНАДСЬКОГО ЯК СКЛАДОВА ГЛОБАЛЬНОГО КУЛЬТУРНОГО ПРОСТОРУ УКРАЇНСЬКОЇ КНИГИ 126

Oksana SUPRONIUK
FONDS OF THE DEPARTMENT OF FOREIGN UKRAINICA OF THE INSTITUTE OF BOOK SCIENCE OF THE VERNADSKY NATIONAL LIBRARY OF UKRAINE AS A COMPONENT OF THE GLOBAL CULTURAL SPACE OF THE UKRAINIAN BOOK 131

ЦІБОРОВСЬКА-РИМАРОВИЧ Ірина Олегівна
СТАРОДРУКИ ЯК ДЖЕРЕЛО
ДО ІСТОРІЇ КНИЖКОВОЇ КУЛЬТУРИ 132

Iryna TSIBOROVSKA-RYMAROVYCH
OLD PRINTED BOOKS AS A SOURCE
FOR THE HISTORY OF THE BOOK 140

ЯКУНІНА Наталія Вікторівна
ЗАБОРОНЕНІ УКРАЇНСЬКІ КНИГИ У ЧАСИ РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ ТА РАДЯНСЬКОЇ ВЛАДИ У ФОНДАХ НБ
ІМЕНІ М. МАКСИМОВИЧА КНУ ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА 141

Natalya YAKUNINA
BANNED UKRAINIAN BOOKS DURING THE RUSSIAN EMPIRE AND SOVIET ERA IN THE COLLECTIONS OF THE M. MAKSYMOVYCH SCIENTIFIC LIBRARY OF TARAS SHEVCHENKO NATIONAL UNIVERSITY OF KYIV 146

ЯЦУН Надія Олексіївна
ДО ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКОГО КНИГОВИДАННЯ В ОДЕСІ: ВИДАВНИЦТВО «ВОЛЯ Й ДОЛЯ» (1917–1918).
Історико-книгознавчий аналіз за фондами
Одеської національної наукової бібліотеки 147

Nadiia YATSUN
TO THE HISTORY OF UKRAINIAN BOOK PUBLISHING
IN ODESA: "VOLIA I DOLIA" (WILL AND FATE) PUBLISHING HOUSE (1917–1918).
Historical and Bibliological Analysis Based
on the Collections of the Odesa National Scientific Library 161

Ekaterina ROGATCHEVSKAIA
UKRAINIAN COLLECTIONS AT THE BRITISH LIBRARY: TREASURES AND GAPS..... 162

РОГАЧЕВСЬКА Катерина
УКРАЇНСЬКІ КОЛЕКЦІЇ БРИТАНСЬКОЇ БІБЛІОТЕКИ:
СКАРБИ ТА ПРОГАЛИНИ..... 168

Dr. Maciej SZABLEWSKI
ZAKUP ZBIORÓW W JĘZYKU UKRAIŃSKIM DO POLSKICH BIBLIOTEK PO 2022 ROKU 169

ШАБЛЕВСЬКИЙ Мацей,
УКРАЇНОМОВНІ КОЛЕКЦІЇ В ПОЛЬСЬКИХ БІБЛІОТЕКАХ
ПІСЛЯ 2022 РОКУ..... 176

Електронне наукове видання
Можна використовувати в локальному та мережному режимах

Українська книга: дослідження, читання, збереження

Матеріали міжнародної наукової конференції

(м. Харків, Україна, 11–12 листопада 2025 року)
Електронний ресурс

Викладені в тезах думки та пропозиції не обов'язково збігаються з точкою зору редакційної колегії. Відповідальність за достовірність інформації в тезах, точність назв, прізвищ і цитат несуть автори.

Українською та англійською мовами

Підписано до друку 10.07.2026
Ум.-друк. арк. 7,6. Обл.-вид. арк. 9,5. Обсяг 3,2 Мб. Зам. 393/26

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна
61022, м. Харків, майдан Свободи, 4.
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК №3367 від 13.01.09